

Co-funded by
the European Union

**ΣΧΕΔΙΟ ΔΡΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΠΡΟΩΘΗΣΗ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ
ΓΝΩΣΕΩΝ**

**ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΕ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΡΙΣΕΩΝ**

2021-1-BG01-KA220-YOU-000028893

Version 10 August 2022

Produced by

Zornitza Yahiya, Nevena Dobрева, Mariya Rachinska (FECE)

Rasa Tučinskaitė, Giuliana Ambrosino (EKO)

Gianfranco Gatti, Gabriele Cagnazzo (DEMOSTENE)

Antonio Chonevski (SFERA)

Victor Alexandru Manciu (EAAD)

Justyna Toton (FII)

Disclaimer

Το έργο χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ωστόσο, οι απόψεις και οι γνώμες που εκφράζονται είναι αποκλειστικά του/των συγγραφέα/ων και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις απόψεις και τις γνώμες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ούτε η Ευρωπαϊκή Ένωση ούτε η χορηγούσα αρχή μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνες γι' αυτές.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΝΟΤΗΤΑ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
Στόχοι	5
Ορισμός της νεανικής επιχειρηματικότητας	5
Νεανική επιχειρηματικότητα κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19	6
Ορολογία	7
ΤΜΗΜΑ 2: ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ	8
ΤΜΗΜΑ 2.1: ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΤΗ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	9
2.1.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας.....	9
2.1.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη	11
2.1.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση.....	12
2.1.4. Συμπεράσματα	13
ΕΝΟΤΗΤΑ 2.2.: ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	15
2.2.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας....	15
2.2.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη.....	18
2.2.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση.....	19
2.2.4. Συμπεράσματα	21
ΤΜΗΜΑ 2.3.: ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ	22
2.3.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας....	22
2.3.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη	23
2.3.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση.....	25
2.3.4. Συμπεράσματα	26
ΤΜΗΜΑ 2.4.: ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ Β. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	28
2.4.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας....	28
2.4.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη.....	29
2.4.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση.....	30
2.4.4. Συμπεράσματα	31
ΤΜΗΜΑ 2.5.: ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΩΝΙΑ	32
2.5.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας....	32
2.5.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη	35
2.5.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση.....	36
2.5.4. Συμπεράσματα	37
ΤΜΗΜΑ 2.6.: ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΡΟΥΜΑΝΙΑ	38
2.6.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας....	38

2.6.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη.....	39
2.6.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση.....	40
2.6.4. Συμπεράσματα.....	42
ΕΝΟΤΗΤΑ 3: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ YETC.....	44
ΤΜΗΜΑ 3.1. ΕΘΝΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	44
Βουλγαρία.....	45
Ελλάδα.....	46
Ιταλία.....	47
Βόρεια Μακεδονία.....	48
Πολωνία.....	49
Ρουμανία.....	50
ΕΝΟΤΗΤΑ 3.2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ.....	51
ΤΜΗΜΑ 3.3. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΩΝ ΥΠΟΔΕΙΚΝΥΟΜΕΝΩΝ ΕΛΛΕΙΨΕΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ.....	53
ΕΝΟΤΗΤΑ 4: ΈΝΑ ΣΧΕΔΙΟ ΔΡΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΩΨΘΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ.....	56
Βουλγαρία.....	56
Ελλάδα.....	57
Ιταλία.....	57
Βόρεια Μακεδονία.....	58
Πολωνία.....	59
Ρουμανία.....	60
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	61
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	62

ΕΝΟΤΗΤΑ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχοι

Ο κύριος στόχος της παρούσας κοινής έκθεσης των χωρών εταίρων (Βουλγαρία, Ελλάδα, Ιταλία, Βόρεια Μακεδονία, Πολωνία και Ρουμανία) είναι να εντοπίσει και να αναλύσει τις πηγές που περιγράφουν την κατάσταση της (νεανικής) επιχειρηματικότητας, να εντοπίσει τη συνολική εξέλιξη των εθνικών πολιτικών προς την επιχειρηματικότητα, να εντοπίσει και να αναλύσει τις πηγές που περιγράφουν τα μέτρα στις χώρες εταίρους όσον αφορά την έναρξη νέων επιχειρηματικών πρωτοβουλιών. Με βάση αυτό το έγγραφο, το εκπαιδευτικό υλικό που προβλέπεται στο αποτέλεσμα 2, θα προσαρμοστεί στις ανάγκες των νέων στις χώρες εταίρους.

Ορισμός της νεανικής επιχειρηματικότητας

Η επιχειρηματικότητα είναι ένα γνωστό φαινόμενο που δεν έχει έναν ενιαίο ακριβή ορισμό (Ahmad & Seymour, 2008). Παρά τους πολλαπλούς ορισμούς, η συντριπτική πλειοψηφία των μελετητών συμφωνεί ότι η επιχειρηματικότητα περιλαμβάνει την επένδυση κεφαλαίων για τη δημιουργία κάτι καινοτόμου, αναλαμβάνοντας παράλληλα το ρίσκο πιθανών αποτυχιών. Οι άνθρωποι που επενδύουν στη δημιουργία αξίας ονομάζονται "επιχειρηματίες". Οι επιχειρηματίες ορίζονται γενικά ως άτομα που διαθέτουν τεχνογνωσία που μπορεί να περιλαμβάνει διάφορα σύνολα δεξιοτήτων, όπως τεχνικές δεξιότητες και δεξιότητες προσαρμοστικότητας, ηγετικές και διοικητικές ικανότητες επιχειρήσεων,

δημιουργική σκέψη, ομαδική εργασία και ηγετικές ικανότητες.

Σήμερα, δίνεται όλο και μεγαλύτερη έμφαση -σε κύκλους πολιτικής και έρευνας- στη θέση των νεότερων επιχειρηματιών (CEEDR, 2000). Δεν είναι εύκολο να δοθεί ένας σαφής ορισμός για το ποιος είναι "νέος επιχειρηματίας", λόγω των διαφορετικών απόψεων σχετικά με την ηλικία των νέων επιχειρηματιών.

Για παράδειγμα, οι Bernardino και Santos υιοθετούν έναν ορισμό της νεανικής επιχειρηματικότητας ως μια επιχειρηματική δραστηριότητα που ασκείται από άτομα ηλικίας 15-24 ετών (Bernardino & Santos, 2020). Ωστόσο, στην παρούσα εργασία, όπως και στην πλειονότητα της επιστημονικής βιβλιογραφίας και στον ορισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο όρος "νέος επιχειρηματίας" αποσκοπεί στην οριοθέτηση ενός ατόμου ηλικίας μεταξύ 18 και 30 ετών. Οι νέοι επιχειρηματίες είναι άτομα που παρακινούνται να ξεκινήσουν ένα επιχειρηματικό εγχείρημα λόγω ποικίλων παραγόντων, όπως η επιθυμία να είναι το αφεντικό του εαυτού τους, να αποκτήσουν μια εναλλακτική οδό εξέλιξης από μια θεωρούμενη ως αδιέξοδη εργασία, να έχουν μεγαλύτερο έλεγχο της εργασίας και της ζωής τους, να παρέχουν καινοτόμα ή ανταγωνιστικά προϊόντα και υπηρεσίες, να αποδείξουν ότι μπορούν να το κάνουν, να αποκτήσουν πρόσθετο εισόδημα (Riahi, 2010), λόγοι που θα διερευνηθούν περαιτέρω στη συνέχεια.

Παρά την αυξανόμενη προσοχή στην επιχειρηματικότητα των νέων, σύμφωνα με ορισμένες μελέτες, οι νέοι έχουν ελαφρώς περισσότερες πιθανότητες από τους ενήλικες να ασχοληθούν με την ίδρυση μιας επιχείρησης. Στην ΕΕ, στοιχεία ερευνών δείχνουν ότι το 4,7% των νέων (ηλικίας 18-30 ετών) ασχολήθηκε ενεργά με τη δημιουργία μιας επιχείρησης μεταξύ 2014 και 2018, σε σύγκριση με το 4,0% του συνόλου. Ωστόσο, οι νέοι αντιμετωπίζουν μια σειρά από βασικά εμπόδια για τη δημιουργία επιχειρήσεων και την αυτοαπασχόληση.

Νεανική επιχειρηματικότητα κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19

Παρά τη συνολική μείωση της ανεργίας των νέων τα τελευταία χρόνια, το ξέσπασμα της πανδημίας Covid-19 τόνισε ακόμη περισσότερο τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι νέες γενιές κατά την είσοδό τους στην αγορά εργασίας της ΕΕ. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ανέλαβαν ορισμένες δράσεις για να βοηθήσουν τους νέους να ξεκινήσουν τις δικές τους επιχειρήσεις.

Από το 2019, έχουν αναπτυχθεί διάφορες ευρωπαϊκές δράσεις που αποσκοπούν στην ενθάρρυνση των νέων να βελτιώσουν τις δυνατότητές τους. Στο πλαίσιο της συνεργασίας της πολιτικής της ΕΕ για τη νεολαία για την περίοδο 2019-2027, για παράδειγμα, παρουσιάστηκε μια στρατηγική της ΕΕ για τη νεολαία.

Επιπλέον, για να συμβάλει στην ανοικοδόμηση μιας μετά κορονοϊού Ευρώπης και να βοηθήσει τους νέους

να βγουν από την κατάσταση του Covid-19, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει δημιουργήσει διάφορες στρατηγικές. Αναμφίβολα, η πιο γνωστή πρωτοβουλία είναι το Σχέδιο Ανάκαμψης για την Ευρώπη, στο οποίο ανήκει το NextGenerationEU. Πρόκειται για ένα ταμείο άνω των 8 δισεκατομμυρίων -το μεγαλύτερο πακέτο τόνωσης που έχει υπάρξει ποτέ- που επενδύει στην έρευνα και στους νέους για να κάνει την Ευρώπη πιο πράσινη, πιο ψηφιακή και πιο ανθεκτική. Μια άλλη δράση που έχει αναλάβει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι το Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο για τις δεξιότητες και το Σύμφωνο για τις δεξιότητες, στόχος του οποίου είναι να παρέχει στους πολίτες και τις επιχειρήσεις της ΕΕ τα εργαλεία για να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που δημιουργεί η πράσινη και ψηφιακή μετάβαση και η κρίση Covid-19. Σε αριθμούς, εκτιμάται ότι, με την Επόμενη Γενιά της ΕΕ και τον προϋπολογισμό της ΕΕ, θα δαπανηθούν 22 δισεκατομμύρια ευρώ για τη στήριξη της απασχόλησης των νέων. Μπορούμε να πούμε ότι σε επίπεδο ΕΕ, οι πολιτικές ενθαρρύνουν την ανάπτυξη δεξιοτήτων, την ανταλλαγή καλών πρακτικών, την ανάπτυξη γνώσεων μέσω προηγούμενων εμπειριών (τόσο επαγγελματικών όσο και εκπαιδευτικών), την ισότιμη πρόσβαση σε ευκαιρίες και τη μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση σχετικά με τα μοντέλα κοινωνικής επιχειρηματικότητας εν γένει. Εν ολίγοις, φαίνεται ότι το πλαίσιο πολιτικής που προσφέρεται σε επίπεδο ΕΕ ανταποκρίνεται στον γενικό στόχο,

τις ανάγκες και τις προκλήσεις των νέων κοινωνικών επιχειρηματιών.

Η σημασία της επένδυσης στους νέους επιχειρηματίες έχει αποδειχθεί από τον κρίσιμο ρόλο τους στην οικονομική ανάπτυξη. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, πολλοί άνθρωποι ανακάλυψαν τη σημασία της κατοχής επιχειρηματικών δεξιοτήτων και της έναρξης μιας νέας επιχείρησης για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, όχι μόνο για τους ίδιους αλλά και για τους συνομηλίκους τους. Επιπλέον, η καινοτομία συμβάλλει στη διατήρηση των παραδοσιακών πρακτικών, καινοτομώντας τις και δημιουργώντας νέους τρόπους πώλησής τους. Επιπρόσθετα, σε μια κατάσταση παγκόσμιας κρίσης, οι νέοι επιχειρηματίες αποτρέπουν τον εαυτό τους και -στις περισσότερες περιπτώσεις- τους υπαλλήλους τους από τον αποκλεισμό από τις αγορές εργασίας.

Με άλλα λόγια, δημιουργώντας έσοδα και θέσεις εργασίας, ενώ παράλληλα ενδυναμώνοντας και ενισχύοντας τα άτομα και τις κοινότητες, η επιχειρηματικότητα αποτελεί ένα ιδιαίτερα ισχυρό μέσο για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Η ΕΕ επικεντρώνεται στην προώθηση της νεανικής επιχειρηματικότητας ως εργαλείο για την καταπολέμηση της ανεργίας των νέων και του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και για την τόνωση της καινοτομίας μεταξύ των νέων (Ευρωπαϊκή Ένωση, n.d.).

Ορολογία
Συνολική Επιχειρηματική Δραστηριότητα αρχικών σταδίων (ΣΕΑ): Ο πιο γνωστός δείκτης του GEM, που αντιπροσωπεύει το ποσοστό του πληθυσμού 18-64 που είναι είτε ανερχόμενοι επιχειρηματίες, είτε ιδιοκτήτες-διαχειριστές μιας νέας επιχείρησης.

Εθνικός δείκτης επιχειρηματικού πλαισίου (NECI): Ο δείκτης μετρά τις 12 συνθήκες επιχειρηματικού περιβάλλοντος (ΕΠΠ) που συνθέτουν το πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα η επιχειρηματική δραστηριότητα σε μια χώρα.

Δείκτης πολιτικής για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ): Είναι ένα εργαλείο συγκριτικής αξιολόγησης που έχει σχεδιαστεί για την αξιολόγηση των πλαισίων πολιτικής για τις ΜΜΕ στις αναδυόμενες οικονομίες και την παρακολούθηση της προόδου στην εφαρμογή της πολιτικής με την πάροδο του χρόνου.

Παγκόσμιος δείκτης ανάπτυξης της νεολαίας: Ο δείκτης κατατάσσει τις χώρες μεταξύ 0,00 (χαμηλότερο) και 1,00 (υψηλότερο) ανάλογα με τις εξελίξεις στην εκπαίδευση των νέων, την απασχόληση, την υγεία, την ισότητα και την ένταξη, την ειρήνη και την ασφάλεια, καθώς και την πολιτική και πολιτική συμμετοχή.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2: ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ

Η ενότητα αυτή συνδυάζει διάφορες παραμέτρους και πτυχές για να περιγράψει την κατάσταση της νεανικής επιχειρηματικότητας στις χώρες εταίρους:

- Η τρέχουσα (μετά την πανδημία) κατάσταση της νεανικής επιχειρηματικότητας: παρέχει την ανάλυση των διαφόρων παραμέτρων και πτυχών που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα, καθώς και εκείνων που άλλαξαν καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας, υποδεικνύει τους κύριους παράγοντες που παρακινούν τους νέους να ανοίξουν μια επιχείρηση στις χώρες εταίρους,
- Κυβερνητική και ιδιωτική υποστήριξη: παρέχει την επισκόπηση των μέτρων και μέσων που προσφέρονται από την κυβέρνηση για τη στήριξη της ανάπτυξης της νεανικής επιχειρηματικότητας καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας, καθώς και των ιδιωτικών πρωτοβουλιών που στηρίζουν τους νέους επιχειρηματίες,
- Εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα: παρέχει την επισκόπηση του επίσημου εκπαιδευτικού πλαισίου (προγράμματα ΑΕΙ, ΕΕΚ, κ.λπ.) που προετοιμάζει τους νέους να ασχοληθούν με την επιχειρηματική δραστηριότητα, καθώς και των πρωτοβουλιών μη τυπικής εκπαίδευσης στις χώρες εταίρους.

ΤΜΗΜΑ 2.1: ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΤΗ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

2.1.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας

Τα τρέχοντα στατιστικά στοιχεία σχετικά με τη νεανική επιχειρηματικότητα στη Βουλγαρία είναι ελάχιστα. Στην Εθνική Στρατηγική για τη Νεολαία 2020-2030, το Υπουργείο Νεολαίας και Αθλητισμού αντιμετωπίζει έλλειψη στοιχείων για τη νεολαία και αφήνει εκτός προτεραιότητας την επιχειρηματικότητα των νέων, η οποία εμφανιζόταν στην προηγούμενη στρατηγική 2010-2020 (Ministry of Youth and Sport, 2022).

Μια προ κορονοϊού μελέτη που διεξήχθη από το Global Entrepreneurship Monitor (GEM) έκρινε τη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα αρχικών σταδίων (TEA) στη Βουλγαρία ως χαμηλή, όπου ως TEA ορίζεται η επιχειρηματικότητα που είτε ιδρύεται, είτε ήδη υφίσταται όχι περισσότερο από 42 μήνες (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020). Οι αιτίες για το χαμηλό επίπεδο επιχειρηματικότητας μπορεί να σχετίζονται με τις κακές συνθήκες επιχειρηματικού πλαισίου (EFC) στη Βουλγαρία. Από τους 10 δυνατούς δείκτες (10=υψηλότερος, 1=χαμηλότερος), η Βουλγαρία βαθμολογείται με 1,5 στην επιχειρηματική εκπαίδευση και κατάρτιση στο βασικό σχολείο και μόνο με 2,5 στους κοινωνικούς και πολιτιστικούς κανόνες που προάγουν το επιχειρηματικό πνεύμα (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020).

Οι νέοι επιχειρηματίες πλήττονται ιδιαίτερα από την ανεπαρκή εκπαίδευση και κατάρτιση και την έλλειψη προτύπων που μπορούν να ακολουθήσουν. Σε συνέντευξή του στο Bloomberg, ο Βούλγαρος καθηγητής Todor Yablamov δήλωσε ότι το 40% των φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση εκδηλώνουν ενδιαφέρον για την έναρξη μιας νέας επιχείρησης, αλλά μόνο το 2-3,3% του νεαρού πληθυσμού στη Βουλγαρία ξεκινά πράγματι μια νέα επιχείρηση (Marinova, 2022). Οι περισσότερες επιχειρηματικές δραστηριότητες βασίζονται στην ανάγκη, δηλαδή οι επιχειρηματίες οδηγούνται από την ανεργία και τη φιλοδοξία για καλύτερους μισθούς ή για να αποφύγουν να λογοδοτήσουν σε μια αρχή (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020). Αντίθετα, η πλειοψηφία των νέων σε άλλα κράτη μέλη όρισε την ίδια τη νέα πρόκληση ως το πρωταρχικό κίνητρο για την έναρξη μιας επιχείρησης (Υπουργείο Νεολαίας και Αθλητισμού, 2011).

Τα εμπόδια για την έναρξη μιας νέας επιχείρησης είναι σχετικά χαμηλά, αλλά μια ενιαία τυποποιημένη στρατηγική υποστήριξης νέων εγχειρημάτων δεν είχε ακόμη καθιερωθεί το 2016. Οι περισσότεροι νέοι επιχειρηματίες είναι πιθανό να είναι νέοι επιχειρηματίες που θα μπορούσαν να έχουν επωφεληθεί από αυτή την υποστήριξη. Ως εκ τούτου, οι νέες επιχειρήσεις βασίζονται κυρίως στον ιδιωτικό τομέα και στην υποστήριξη των θερμοκοιτίδων και των επιστημονικών πάρκων. Σύμφωνα με το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας, υπάρχουν πολλές ευκαιρίες για κοινωνική καινοτομία που δεν έχουν ακόμη εξαντληθεί. Η πλειονότητα των κοινωνικών επιχειρήσεων είναι μη κυβερνητικές και πιθανότατα ασχολούνται με τη δημιουργία θέσεων εργασίας για ή την παραγωγή αγαθών από μέλη της κοινωνίας με αναπηρία, καθώς και με την παροχή υπηρεσιών προς αυτά ως

υπεργολάβοι των δήμων (Υπουργείο Νεολαίας και Αθλητισμού, 2011). Ωστόσο, οι κυβερνητικές υπηρεσίες που είναι διαθέσιμες για εξωτερική ανάθεση είναι περιορισμένες και αποκλείουν πρωτογενείς τομείς όπως η εκπαίδευση, η υγεία και η κοινωνική φροντίδα. Η αυξανόμενη ζήτηση για κατάρτιση σε θέματα βιώσιμης επιχειρηματικότητας στη Βουλγαρία έχει φέρει μαζί τις ενώσεις επιχειρήσεων και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα στη δημιουργία προγραμμάτων που προωθούν τη βιώσιμη ηγεσία.

Παρότι μερικά επιτυχημένα προγράμματα υποστηρίζουν τους νέους επιχειρηματίες στη Βουλγαρία, αυτά από μόνα τους δεν επαρκούν για την προώθηση της νεανικής επιχειρηματικής κουλτούρας. Υπάρχουν ακόμη πολλά που πρέπει να γίνουν για τη διάδοση πληροφοριών και την παροχή οικονομικής στήριξης και συμβουλών στους νέους επιχειρηματίες (Υπουργείο Νεολαίας και Αθλητισμού, 2011).

Πριν από την πανδημία, η Βουλγαρία βρισκόταν αρκετά χαμηλά στην κατάταξη της ΕΕΚ, κυρίως στους κοινωνικούς και πολιτιστικούς κανόνες λόγω της έλλειψης εκπροσώπησης από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Αρχικά, ο Covid-19 δεν επηρέασε δραματικά την οικονομία. Η ανεργία αυξανόταν αλλά σε σχετικά χαμηλό ποσοστό (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020). Εξαιτίας αυτού και λόγω του χαμηλού ποσοστού της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας αρχικών σταδίων (TEA), το GEM θεώρησε την ανεργία ως απίθανο κίνητρο για την έναρξη μιας νέας επιχείρησης μεταξύ των νέων. Η κυβέρνηση ανακατηύθυνε τα κονδύλια με στόχο τη διατήρηση των υφιστάμενων εργαζομένων αντί να επενδύσει σε νέους και να ενθαρρύνει την επιχειρηματικότητα. Σύμφωνα με τη Βουλγαρική Ένωση Νεοφυών Επιχειρήσεων, οι νεοσύστατες επιχειρήσεις ήταν από τις πιο ευάλωτες κατά τη διάρκεια της πανδημίας, αλλά δυστυχώς δεν εφαρμόστηκε κάποιο συγκεκριμένο κυβερνητικό πρόγραμμα που να στοχεύει ειδικά στις πρόσφατα ιδρυθείσες επιχειρήσεις. Παρόλο που ορισμένοι ιδιωτικοί οργανισμοί και επιχειρήσεις υποστήριζαν τις ευάλωτες εταιρείες, τα σχέδια για ανάπτυξη και καινοτομία είχαν σταματήσει. Τα κυβερνητικά επιβαλλόμενα λουκέτα και οι ταξιδιωτικές απαγορεύσεις απομόνωσαν ορισμένες νεοφυείς επιχειρήσεις από τις παγκόσμιες κοινότητες και μετέφεραν τον εργασιακό χώρο και την εκπαίδευση σε ψηφιακό επίπεδο. Οι ευέλικτες τεχνικά ικανές νεοφυείς επιχειρήσεις μπόρεσαν να έρθουν στην κορυφή προσφέροντας λύσεις σε νέα προβλήματα και υπηρεσίες για να προσαρμοστούν στην νέα οικονομική κατάσταση. Ορισμένες εταιρείες κλωστοϋφαντουργίας ανακατηύθυναν την παραγωγή τους σε μάσκες προσώπου. Ενώ οι βιομηχανίες παροχής υπηρεσιών και παράδοσης ευημερούσαν, άλλοι τομείς, όπως ο τουρισμός, υπέφεραν σε μεγάλο βαθμό από την πανδημία (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020).

Εφαρμόστηκαν προγράμματα σε επίπεδο ΕΕ που στήριζαν τις επιχειρήσεις που επλήγησαν και διατήρησαν τους εργαζομένους. Μια άλλη στήριξη που αξίζει να αναφερθεί είναι το Ταμείο των Ταμείων που συγχρηματοδοτείται από τα Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία (ΕΔΕΤ). Το Ταμείο των Ταμείων χρησιμοποιεί διάφορα προγράμματα για την παροχή χρηματοδοτικών μέσων και στήριξης σε ιδιωτικούς και δημόσιους φορείς με αυτοσυντηρούμενο δυναμικό. Το μοντέλο

επιχειρηματικής ανάπτυξης τους βασίζεται στην ανακύκλωση δανείων και επιχορηγήσεων ή απλά στην εγγύηση για τις μικρές επιχειρήσεις. Επί του παρόντος, το Ταμείο των Ταμείων έχει υποστηρίξει 1.681 έργα και έχει επενδύσει 1.093.162.355 λέβα.

Παρά την ψηφιοποίηση των υπηρεσιών και τη ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορίας στη Βουλγαρία, οι διέξοδοι πληροφόρησης που διαθέτει η νεολαία παραμένουν περιορισμένες. Το 2021, η Βουλγαρία κατέλαβε την τελευταία θέση (72,2) στον δείκτη ψηφιοποίησης εντός της ΕΕ και την προτελευταία θέση στον αριθμό των ατόμων με ψηφιακές δεξιότητες άνω των βασικών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021). Ιδιαίτερα οι μειονότητες, όπως οι Ρομά ή οι νέοι που διαμένουν στην επαρχία, αποκλείονται. Τα κέντρα πληροφόρησης για τη νεολαία που έχουν δημιουργηθεί από την κυβέρνηση οφείλουν να βελτιώσουν την ποιότητα και την αποτελεσματικότητά τους, ώστε να επεκτείνουν την εμβέλειά τους στις μειονεκτούσες κοινότητες. Διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο σε περιοχές με χαμηλότερη πρόσβαση στο διαδίκτυο και ψηφιακό γραμματισμό.

2.1.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη

Η Βουλγαρία κατάφερε να ανακάμψει σχετικά γρήγορα από την αρχική κρίση που προκάλεσε το Covid-19. Ωστόσο, αποκάλυψε θεμελιώδη τρωτά σημεία που εμποδίζουν την πρόοδο γενικά. Οι περιφερειακές ανισότητες, η συρρίκνωση του πληθυσμού εργασίμης ηλικίας και οι θεσμικές ελλείψεις εμποδίζουν την ανάπτυξη και προδιαθέτουν ένα επιχειρηματικό περιβάλλον που γενικά δεν ευνοεί τις επενδύσεις (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022). Η κυβέρνηση επικεντρώθηκε κυρίως στη διατήρηση και δεν παρείχε στοχευμένη βοήθεια για τη νεολαία ειδικότερα. Ωστόσο, πολλοί νέοι καλύπτονταν από τις γενικές πολιτικές (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022). Επιπλέον, η ποιότητα της εκπαίδευσης διακυβεύτηκε κατά τη διάρκεια της πανδημίας, γεγονός που μπορεί να βλάψει την απασχόληση ή την επιχειρηματικότητα των νέων στο μέλλον.

Δεν τέθηκαν συγκεκριμένα μέτρα από την κυβέρνηση για τη στήριξη της νεανικής επιχειρηματικότητας κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Ωστόσο, το Εθνικό Πρόγραμμα για τη Νεολαία (2016-2020), το οποίο συντονίζεται από το Υπουργείο Νεολαίας και Αθλητισμού, περιελάμβανε την επιχειρηματικότητα των νέων ως προτεραιότητα πριν από την πανδημία που εξακολουθούσε να ισχύει. Το πρόγραμμα συνάδει με τις προτεραιότητες της ευρωπαϊκής πολιτικής για τη νεολαία και επικεντρώνεται στη μη τυπική κατάρτιση και τη συμβουλευτική των νέων για την προετοιμασία τους για την είσοδο στο εργατικό δυναμικό. Στοχεύει στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των νέων, εξοπλίζοντάς τους με τις απαραίτητες δεξιότητες και γνώσεις, ώστε να αποτελέσουν πλεονέκτημα για την κοινωνία και την οικονομία. Για να επιτευχθεί αυτό, το πρόγραμμα προσδιορίζει πέντε στρατηγικούς στόχους: 1) διευκόλυνση της πρόσβασης σε ποιοτικές υπηρεσίες για τη στήριξη της πλήρους προσωπικής και κοινωνικής ανάπτυξης των νέων σύμφωνα με τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντά τους, 2) προώθηση του υγιεινού τρόπου ζωής των νέων, 3) ανάπτυξη του εθελοντισμού των νέων, 4) δημιουργία ελκυστικού περιβάλλοντος για την προσωπική ανάπτυξη των νέων σε μικρούς οικισμούς και αγροτικές περιοχές και 5) δημιουργία ευνοϊκού, ενθαρρυντικού

και υποστηρικτικού περιβάλλοντος για την ποιοτική επαγγελματική ανέλιξη των νέων στη Βουλγαρία.

Το νέο εθνικό πρόγραμμα για τη νεολαία (2021-2026) ακολουθεί τις προτεραιότητες που έχουν τεθεί στη στρατηγική για τη νεολαία (2021-2030). Οι στρατηγικές προτεραιότητες είναι οι εξής: 1) προώθηση της μη τυπικής εκπαίδευσης- 2) προώθηση της απασχόλησης και στήριξη των NEET- 3) ενθάρρυνση της δέσμευσης, της συμμετοχής και της ενδυνάμωσης των νέων- 4) ανάπτυξη και επικύρωση της εργασίας για τους νέους σε εθνικό επίπεδο- 5) συνδεσιμότητα, ανεκτικότητα και ευρωπαϊκή αίσθηση του ανήκειν- 6) προώθηση του υγιεινού και οικολογικού τρόπου ζωής- 7) προώθηση του πολιτισμού και της δημιουργικότητας των νέων. Οι προτεραιότητες αυτές, ωστόσο, δεν προβλέπουν μέτρα για την τόνωση της νεανικής επιχειρηματικότητας τα επόμενα χρόνια.

2.1.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση

Το 2015 η Βουλγαρία ενέκρινε ένα σχέδιο δράσης "Επιχειρηματικότητα 2020 - Βουλγαρία", το οποίο ακολουθεί το σχέδιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την αναζωπύρωση του επιχειρηματικού πνεύματος στην Ευρώπη (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013). Μία από τις προτεραιότητες που τίθενται στο βουλγαρικό έγγραφο είναι η εκπαίδευση και κατάρτιση σχετικά με την επιχειρηματικότητα που υποστηρίζει την ανάπτυξη και τη δημιουργία επιχειρήσεων καθώς και η εισαγωγή του μαθήματος των Τεχνολογιών και της Επιχειρηματικότητας στα συστήματα πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Σήμερα, το μάθημα αυτό είναι υποχρεωτικό από την 1η έως την 9η τάξη και στοχεύει στην απόκτηση δεξιοτήτων για την ανταπόκριση στις καινοτομίες και την ανάληψη ευθυνών με την ανάπτυξη δεξιοτήτων πρωτοβουλίας και επιχειρηματικότητας.

Στη Βουλγαρία, το σύστημα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (EEK) μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως κυρίως σχολικό (Cedefop, 2018, σ. 7). Περιλαμβάνει επαγγελματικά λύκεια, ιδιωτικούς παρόχους επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης με άδεια από τον Εθνικό Οργανισμό Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης και κέντρα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης ως μέρος των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (ΑΕΙ). Το σχέδιο δράσης "Επιχειρηματικότητα 2020 - Βουλγαρία" περιλαμβάνει μέτρα για την εισαγωγή της επιχειρηματικότητας στα επαγγελματικά λύκεια. Ακόμα, η Βουλγαρία εργάζεται για τον εκσυγχρονισμό της EEK ώστε να ανταποκρίνεται στις σημερινές ανάγκες της αγοράς εργασίας.

Εκτός εάν ένας σπουδαστής σε ένα ΑΕΙ ειδικεύεται στον τομέα αυτό, η επιχειρηματικότητα προσφέρεται ως μάθημα επιλογής (Delinesheva & Jolovski, 2021, σ. 28). Επί του παρόντος, στην τριτοβάθμια εκπαίδευση διδάσκονται 39 αναγνωρισμένα προγράμματα για την επιχειρηματικότητα σε 18 πανεπιστήμια της Βουλγαρίας (13 προπτυχιακά και 26 μεταπτυχιακά προγράμματα). Τα περισσότερα προγράμματα σπουδών αφορούν τον τομέα των επιχειρήσεων και των οικονομικών (18 προγράμματα)- τα πανεπιστήμια προσφέρουν επίσης επιχειρηματική εκπαίδευση στους τομείς της κοινωνίας, της τεχνολογίας, της ψηφιακής τεχνολογίας, των

κατασκευών και της βιολογίας σε επίπεδο πτυχίου και μεταπτυχιακού. Φαίνεται ότι δεν υπάρχουν εκπαιδευτικά προγράμματα αφιερωμένα στην επιχειρηματικότητα στις πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες. Ορισμένα πανεπιστήμια διατηρούν κέντρα επιχειρηματικότητας και διοργανώνουν εβδομάδες επιτάχυνσης για φοιτητές με καινοτόμες ιδέες.

Πρωτοβουλίες για φοιτητές πανεπιστημίου και νέους επιχειρηματίες οργανώνονται επιπλέον από θερμοκοιτίδες και επιταχυντές. Η πρωτοβουλία JEREMIE Eleven, το LAUNCHhub και το περιφερειακό πρόγραμμα καινοτομίας EIT της Cleantech έχουν παράσχει κατάρτιση και καθοδήγηση καθώς και χρηματοδότηση. Ωστόσο, τα έργα διευκολύνθηκαν από τη δημόσια χρηματοδότηση και τη χρηματοδότηση της ΕΕ (Delinesheva & Jolovski, 2021). Υπάρχει έτσι χώρος για μη τυπική εκπαίδευση αφιερωμένη στην επιχειρηματικότητα, ώστε να συμπληρώσει τις προσπάθειες που γίνονται στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα.

Παρά τις δυσκολίες που προαναφέρθηκαν, υπάρχει κάποια δημόσια στήριξη για τις κοινωνικές επιχειρήσεις με τη μορφή προγραμμάτων επιχορήγησης, φορολογικών ελαφρύνσεων, επιδοτήσεων, πρόσβασης σε δάνεια και κοινωνικών ταμείων (Delinesheva & Jolovski, 2021). Το μεγαλύτερο μέρος της δημόσιας στήριξης παρέχεται από προγράμματα της ΕΕ, όπως το Erasmus+ και τα επιχειρησιακά προγράμματα, και σε κάποιο βαθμό από τις τοπικές αρχές. Μεταξύ 2020-2022, 43 πρωτοβουλίες δρομολογήθηκαν στο πλαίσιο προγραμμάτων της ΕΕ: 3 επικεντρώθηκαν στον πολιτισμό, 6 - στην ψηφιακή, 11 - στην κοινωνική και 9 - στις πράσινες μορφές επιχειρηματικότητας. 9 πραγματοποιήθηκαν ως Συνεργασία για την καινοτομία και την ανταλλαγή ορθών πρακτικών, 30 έργα στο πλαίσιο της Μαθησιακής κινητικότητας ατόμων και 4 Συμπράξεις για συνεργασία και ανταλλαγή πρακτικών.

Η πλειονότητα των πρωτοβουλιών εκτελείται από ΜΚΟ και βασίζεται σε εθελοντική συμμετοχή. Τα έργα διαφέρουν ως προς τη διάρκεια και τη φύση τους, δυσχεραίνοντας έτσι τη σύγκριση και την επεξεργασία των αποτελεσμάτων των δεδομένων. Ορισμένα έργα χρηματοδοτούνται από τον ιδιωτικό τομέα ο οποίος παρέχει μια συγκεκριμένη αφήγηση που συχνά συνδέεται με τα δικά τους προϊόντα και υπηρεσίες, καθιστώντας έτσι τις αποκτηθείσες δεξιότητες λιγότερο μεταβιβάσιμες.

2.1.4. Συμπεράσματα

Η στήριξη και η εκπαίδευση της νεανικής επιχειρηματικότητας στην ΕΕ διαφέρει σημαντικά. Στη Βουλγαρία, υπάρχει μια τάση βελτίωσης των συνθηκών για τη νεανική επιχειρηματικότητα, ωστόσο πρόκειται για μια αργή διαδικασία. Ενώ παρέχονται λίγα μαθήματα στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση που διδάσκουν την επιχειρηματικότητα, δεν επαρκούν για την ενθάρρυνση επιχειρηματικών προσπαθειών.

Η περισσότερη εκπαίδευση και χρηματοδότηση φαίνεται να προέρχεται από τον ιδιωτικό τομέα και συχνά εκτελείται από ΜΚΟ. Περαιτέρω πρωτοβουλίες εκτελούνται από ΜΚΟ στο πλαίσιο διαφόρων προγραμμάτων της ΕΕ και από ορισμένους τοπικούς δήμους. Μεταρρυθμίσεις στις πολιτικές κοινωνικής ασφάλισης θα μπορούσαν να

μειώσουν τους αρχικούς κινδύνους ίδρυσης μιας επιχείρησης. Δεν υπάρχει ενιαία τυποποιημένη πλατφόρμα όπου οι νέοι να μπορούν να λαμβάνουν πληροφορίες, οικονομική στήριξη ή να ανταλλάσσουν ιδέες και εμπειρίες με ομοϊδεάτες τους. Η δημιουργία μιας τέτοιας πλατφόρμας σε ολόκληρη τη χώρα ή ακόμη και σε ολόκληρη την ΕΕ θα ενθάρρυνε τους νέους να τολμήσουν να ξεκινήσουν τη δική τους επιχείρηση.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2.2.: ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

2.2.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας

Τα τελευταία 10 χρόνια, η Ελλάδα είναι μία από τις χώρες της Ευρώπης που έχουν υποφέρει περισσότερο από τις ευρωπαϊκές κρίσεις. Η έλλειψη συγκροτημένης νομισματικής πολιτικής και το τεράστιο δημόσιο χρέος έπνιξαν την ελληνική οικονομία, ενώ σε αυτό προστέθηκε η έλλειψη επιχειρηματικού δυναμισμού, λόγω αβεβαιότητας και γραφειοκρατικών προβλημάτων, το ασταθές δημοσιονομικό πλαίσιο και η περιορισμένη ή αναποτελεσματική λειτουργία των μηχανισμών προώθησης και στήριξης της επιχειρηματικότητας, που δημιούργησαν τεράστια αστάθεια στο επιχειρηματικό επίπεδο της χώρας.

Η πανδημία Covid-19 ήρθε να αποτελέσει μια ακόμη πρόκληση για την ελληνική κοινωνία και να επιδεινώσει τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα στην Ελλάδα όσον αφορά τη νεανική επιχειρηματικότητα και την "επιχειρηματική επενδυτική ελευθερία".

Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα παρουσίαζε πάντα μια ισχυρή τάση, με πολύ υψηλό αριθμό "κατά κεφαλήν" (Βασιλόπουλος & Τσιτσάκης, 2020). Ωστόσο, πολλές από αυτές τις επιχειρήσεις ήταν υποβαθμισμένες, μη παραγωγικές και επικεντρώνονταν σε τομείς με γνώμονα την κατανάλωση και με χαμηλές προοπτικές ανάπτυξης, καθώς η επιχειρηματικότητα συνδεόταν σταθερά με τη διαφθορά και συνήθως παρεμποδίζονταν από την κρατική γραφειοκρατία και την ανεπίσημη λειτουργία.

Σύμφωνα με την Παγκόσμια Έκθεση GEM 2019/2020, παρά τα προαναφερθέντα γεγονότα, πριν από την πανδημία του Covid-19, σχεδόν το 50% των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι είναι εύκολο να ξεκινήσει κανείς μια επιχειρηματική δραστηριότητα στην Ελλάδα, παρόλο που στο NACI η Ελλάδα βαθμολογείται με 4,1 στα 10. Ωστόσο, η προ Covid μελέτη δείχνει, ότι το συνολικό ποσοστό επιχειρηματικής δραστηριότητας αρχικών σταδίων (TEA) ήταν μικρότερο από 10%. Όσον αφορά τα κίνητρα για την ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών στην Ελλάδα, το κίνητρο "για να κερδίσω τα προς το ζειν επειδή οι θέσεις εργασίας είναι σπάνιες" βρίσκεται στην κορυφή των προτεραιοτήτων (περίπου 50%). Αξίζει να αναφερθεί, ότι οι περισσότερες δραστηριότητες TEA ιδρύονται από νέους, οι οποίοι ανήκουν στην ηλικιακή κατηγορία 18-24 ετών (σχεδόν 15%) (Bosma, et al., 2020).

Επί του παρόντος, η νεανική επιχειρηματικότητα έχει εδραιωθεί στην Ελλάδα, με πολλές δράσεις που υλοποιούνται μέσω της πρωτοβουλίας για την απασχόληση των νέων, ΜΚΟ, πανεπιστημιακών δράσεων, διεθνών δράσεων και θερμοκοιτίδων νεοφυών επιχειρήσεων, μεταξύ άλλων. Ο αυξανόμενος δυναμισμός και η εμφάνιση νέων χρηματοδοτικών εργαλείων έχουν δώσει ώθηση στη νέα επιχειρηματικότητα και την αυτοαπασχόληση, παρά τη δυσμενή φορολογική μεταχείριση. Η πανδημία εμπόδισε σε μεγάλο βαθμό την επιχειρηματική πρόθεση των νέων Ελλήνων, αλλάζοντας επίσης τα χαρακτηριστικά και την ποιότητα των επιχειρήσεων που δημιουργούνται, με προσαρμογή των λύσεων και των ευκαιριών ανάλογα με τις νέες

ανάγκες που δημιουργούνται, και ως εκ τούτου ο δρόμος με τη μεγαλύτερη έμφαση είναι η ανακύκλωση επιχειρηματικών εγχειρημάτων που εστιάζουν σε τομείς του εμπορίου (εστίαση και λιανικό εμπόριο) ή μικρά καφέ, σουβλατζίδικα ψητοπωλεία, με έμφαση στις επιχειρήσεις οικογενειακής δομής, καθώς αυτές απαιτούν μικρότερη οικονομική προσπάθεια και λιγότερους γραφειοκρατικούς και άλλους συναφείς κινδύνους. Σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης είναι επίσης σημαντική η αύξηση των νεοφυών επιχειρήσεων που δημιουργούνται από νέους ανθρώπους στην Ελλάδα, σύμφωνα με την έκθεση του Ιδρύματος σε συνεργασία με το EIT Digital. Γεγονός που καταδεικνύει ότι παρά όλες τις αντιξοότητες, δημιουργείται ένα νέο οικοσύστημα νεοφυών επιχειρήσεων. Αυτό οφείλεται ακόμη στην κατάρρευση πολλών παραδοσιακών επιχειρήσεων στη χώρα, αφήνοντας πολλούς Έλληνες να αναζητούν νέες επιλογές απασχόλησης, τις οποίες έχουν δημιουργήσει οι τεχνολογικές αλλαγές, καθώς αναδύονται όλο και περισσότερες διεθνείς αγορές και παρουσιάζουν πλήθος νέων ευκαιριών για τους νέους στην Ελλάδα, ως επιχειρηματίες ή αυτοαπασχολούμενοι (Καλαβρός-Γουσίου, 2021). Όσον αφορά τους τελευταίους, σε έρευνα που πραγματοποίησε η ΔΙΑΝΕΟσις και δημοσιεύτηκε τον Ιανουάριο του 2022, αναφέρεται ότι η συντριπτική πλειοψηφία (80%) είναι άνδρες και η ανισότητα αυτή υπάρχει και σε άλλους τομείς της νεανικής επιχειρηματικότητας. Όσον αφορά την ηλικία, οι ιδρυτές νεοφυών επιχειρήσεων είναι νέοι, το 90% είναι το πολύ 44 ετών, ενώ το 50% είναι κάτω των 34 ετών (Γεωργακόπουλος, 2022).

Δυστυχώς, μια κατάσταση που πρέπει να λυθεί έχει να κάνει με την πληροφόρηση, διότι υπάρχει ένα μεγάλο κενό δεδομένων όσον αφορά τη νεανική επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα σήμερα. Υπάρχουν πρωτοβουλίες, επιχειρήσεις ή νεοφυείς επιχειρήσεις που έχουν δημιουργηθεί από νέους κυρίως στον πράσινο και κοινωνικό τομέα, αλλά δεν υπάρχει φίλτρο για την πληροφόρηση. Δεν υπάρχουν θεσμικές, ιδιωτικές ή κυβερνητικές συλλογές δεδομένων, όσον αφορά την ποσότητα, τους τομείς που εμπλέκονται, τις ηλικίες των ιδρυτών, ή της ομάδας των ιδρυτών, το φύλο, το καθεστώς ή την τυπολογία του εγχειρήματος, τον κατάλογο των πρωτοβουλιών έργων ή εγχειρημάτων που δημιουργούνται ανά έτος, κ.λπ.

Η πανδημία επέφερε αρκετές διαρθρωτικές αλλαγές, οικονομικές, πολιτιστικές ή κοινωνικές, καθώς και αλλαγή τάσεων και συμπεριφορών. Μια από τις σχετικές παραμέτρους έχει να κάνει με τη διαρροή εγκεφάλων στην ομάδα των νέων, καθώς όλο και περισσότεροι νέοι ολοκληρώνουν τις πανεπιστημιακές τους σπουδές και αναζητούν ευκαιρίες εργασίας ή σπουδών σε άλλες χώρες και τελικά δεν επιστρέφουν. Η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ των χωρών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) με τις χειρότερες επιδόσεις στην απασχόληση των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, σύμφωνα με μελέτη του Eurofound για τις συνθήκες εργασίας (Eurofound, 2022). Αυτό μας φέρνει στα ποσοστά ανεργίας, τα οποία ήταν κατά μέσο όρο 12,6% το 2020, έναντι 12,9% τον Μάρτιο του 2022, με το ποσοστό ανεργίας να είναι υψηλότερο μεταξύ των γυναικών, με διαφορά 6,1% μεταξύ των δύο, και των ανδρών, 10,2%, κατά την ίδια περίοδο. Η ανεργία προς το παρόν, παρά τα προγράμματα αναδιάρθρωσης, απέχει πολύ από το να μειωθεί. Σύμφωνα με τα στοιχεία

του countryeconomy.com, η ανεργία των νέων, κάτω των 25 ετών, είναι 29,5% το 2022. Ωστόσο, η κρίση επηρέασε θετικά και ορισμένους επιχειρηματίες. Για παράδειγμα, οδήγησε σε ευκαιρίες για αποτελεσματική αντιμετώπιση των συνεπειών της πανδημίας με την προσαρμογή ή την επανεφεύρεση επιχειρηματικών μοντέλων ή την υιοθέτηση νέων (Kucketz & Brändle, 2022). Με αυτό το υψηλό ποσοστό ανεργίας, ορισμένοι δραστήριοι νέοι επένδυσαν στην αυτοαπασχόληση, εκμεταλλευόμενοι την ανάπτυξη της ψηφιακής εποχής, το μοντέλο απομακρυσμένης εργασίας έχει γίνει μέρος της ζωής πολλών νέων, καθώς και άλλες ψηφιακές λύσεις όπως το ηλεκτρονικό εμπόριο. Συνοψίζοντας, τα χαρακτηριστικά των κυρίαρχων τομέων στη μετά Covid εποχή, όσον αφορά την πτυχή της νεανικής επιχειρηματικότητας, σημαντικά είναι η ψηφιοποίηση και η αυτοματοποίηση, η πράσινη ενέργεια, η επιστημονική γνώση και τεχνογνωσία, ο επαναπατρισμός της διεθνούς παραγωγής σε ασφαλέστερες περιοχές, αλλά και η ανάγκη ενίσχυσης του ενεργειακού τομέα με επενδύσεις σε πράσινη ενέργεια, σχετικές εγκαταστάσεις αποθήκευσης και δίκτυα. Η θετική οικονομική δυναμική που παρατηρείται από το 2021 έως το 2022, καθώς και τα σημαντικά χρηματοδοτικά εργαλεία της ΕΕ, εμφανίζονται ως ευκαιρία για τη νεανική επιχειρηματικότητα. Η πολιτική βούληση για την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, αλλά κυρίως η ωριμότητα της κοινωνίας και η ικανότητά της να κατανοήσει το νέο περιβάλλον και να αποδεχθεί τις διαρθρωτικές αλλαγές, είναι παράγοντες που συμβάλλουν στη μετατροπή της κρίσης σε ευκαιρία, επιτρέποντας στη χώρα να ξεπεράσει σε αρκετό βαθμό τις εγγενείς αδυναμίες της, να μετασχηματιστεί σε μια σύγχρονη οικονομία και να αυξήσει την προσαρμοστικότητα και την ανθεκτικότητά της σε ένα εξαιρετικά αβέβαιο διεθνές περιβάλλον.

Στην Ελλάδα, μία από τις κατηγορίες που ενισχύθηκαν μεταξύ των νέων ήταν η αυτοαπασχόληση. Κτυπημένοι από την ανεργία, πολλοί νέοι αποφάσισαν να αναζητήσουν λύσεις, δημιουργώντας τελικά μια επιχείρηση για να συντηρηθούν, με γνώμονα την ανάγκη να κερδίσουν χρήματα. Από την άλλη πλευρά, οι νέοι που δεν είναι άνεργοι συχνά παρακινούνται από μεγαλύτερη ανεξαρτησία ή την ευκαιρία να γίνουν αφεντικό του εαυτού τους. Ωστόσο, στο πλαίσιο της εποχής του ψηφιακού μετασχηματισμού και τις ευκαιρίες για κοινωνική επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα, υπήρξαν και εκείνοι που βρήκαν ευκαιρία στην αγορά, προχωρώντας ατομικά, με συνεργασία ή ένταξη, ιδρύοντας start-ups ή ΜΚΟ.

Συνοψίζοντας αναφορικά με το σημερινό επιχειρηματικό κλίμα στην Ελλάδα, σύμφωνα με την έκθεση GEM Global 2021/2022, οι νέοι (18-34 ετών) δημιούργησαν περισσότερες επιχειρηματικές δραστηριότητες σε σχέση με τις μεγαλύτερες ηλικίες. Όπως και στις προ του Covid μελέτες, το κύριο κίνητρο για την έναρξη της επιχείρησης είναι η έλλειψη θέσεων εργασίας, η οποία σε σύγκριση με τα αποτελέσματα του 2020 (50%) αυξήθηκε στο 60%. Αξίζει να αναφερθεί, ότι σύμφωνα με το NECI, η Ελλάδα βαθμολογήθηκε με 4,4 στα 10, το οποίο σε σύγκριση με τα προηγούμενα δεδομένα είναι βελτιωμένο κατά 0,3 μονάδες (Hill, et al., 2022).

2.2.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη

Η κυβέρνηση εφάρμοσε μια σειρά από έκτακτα μέτρα στήριξης για να βοηθήσει τους επιχειρηματίες και τους αυτοαπασχολούμενους να ξεπεράσουν την κρίση του Covid-19 στην Ελλάδα. Η στήριξη για τους νέους επιχειρηματίες, τις επιχειρήσεις και τους αυτοαπασχολούμενους περιλάμβανε την αναστολή των φόρων και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης (εκτός του ΦΠΑ) για τις επιχειρήσεις που έχουν αναστείλει τη λειτουργία τους, τους αυτοαπασχολούμενους και τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στους τομείς που έχουν πληγεί περισσότερο.

Μία από τις πρωτοβουλίες που ανέλαβε η ελληνική κυβέρνηση το 2020 με στόχο τη δημιουργία ενός ισχυρού οικοσυστήματος που ευνοεί την ανάπτυξη των νεοφυών επιχειρήσεων και τη στήριξη των νέων επιχειρηματιών είναι το Elevate Greece. Η πρωτοβουλία συνοδεύεται από μια ψηφιακή πλατφόρμα όπου οι ελληνικές νεοφυείς επιχειρήσεις εγγράφονται και έχουν πρόσβαση στα οφέλη που προσφέρει το κράτος όπως πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση της απονομής Εθνικών Βραβείων για Νέους Επιχειρηματίες "Elevate Greece", χρηματικά βραβεία, συμβουλευτικές υπηρεσίες και άλλες παροχές.

Υπό την αιγίδα του ελληνικού Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, το STARTAB (ένα πρόγραμμα επιχειρηματικότητας που υλοποιείται από το Corallia με την υποστήριξη του Prince's Trust International) προσφέρει δωρεάν καθοδήγηση, συμβουλευτική και άλλες υπηρεσίες σε νέους ηλικίας 18-35 ετών. Οι νέοι εδώ είχαν τη δυνατότητα να αναπτύξουν τις επιχειρηματικές τους ιδέες μέσω ενός εξειδικευμένου εργαστηρίου και στη συνέχεια να παρακολουθήσουν ένα δωρεάν 4ήμερο διαδραστικό μάθημα επιχειρηματικότητας, όπου εξερευνούν την πρακτική πλευρά της ίδρυσης και λειτουργίας μιας επιχείρησης και αποφασίζουν αν η αυτοαπασχόληση είναι κατάλληλη γι' αυτούς. Μετά το μάθημα, οι συμμετέχοντες που επιθυμούν να προχωρήσουν, λαμβάνουν καθοδήγηση από μέντορα για διάστημα έως και 12 μηνών, προκειμένου να αναπτύξουν, να σχεδιάσουν και να δοκιμάσουν την επιχειρηματική τους ιδέα και στη συνέχεια να ωριμάσουν το επιχειρηματικό τους σχέδιο. Όσοι είναι έτοιμοι να ξεκινήσουν την επιχείρησή τους, μπορούν να παρουσιάσουν το επιχειρηματικό τους σχέδιο στην ομάδα Business Launch Group, μια ομάδα συμβούλων επιχειρήσεων που αξιολογεί τη σκοπιμότητα του επιχειρηματικού τους σχεδίου. Τέλος, οι συμμετέχοντες που φτάνουν σε αυτό το στάδιο έχουν την ευκαιρία να λάβουν επιχειρηματική καθοδήγηση για άλλους 12 μήνες προκειμένου να επεκτείνουν την επιχείρησή τους. Οι συμμετέχοντες που δεν συνεχίζουν με την ανάπτυξη μιας επιχειρηματικής ιδέας έχουν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν εργαστήρια με στόχο την ανάπτυξη της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας και την ένταξή τους στην αγορά εργασίας.

Για τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε νομικές και κανονιστικές πληροφορίες σχετικά με την έναρξη μιας επιχείρησης, η ελληνική κυβέρνηση έχει εγκαινιάσει την ηλεκτρονική πλατφόρμα "Start-up Greece", η οποία αποσκοπεί στην υποστήριξη των νέων επιχειρηματιών. Το Start-up Greece είναι ένας χώρος πληροφόρησης, δικτύωσης και συνεργασίας που υποστηρίζεται από το Υπουργείο Ανάπτυξης και την κυβέρνηση, σε συνεργασία με τις κοινότητες των νέων επιχειρηματιών. Παρέχει στους

επιχειρηματίες τις πληροφορίες που χρειάζονται για να ξεκινήσουν την επιχείρησή τους (π.χ. επιλογές χρηματοδότησης, νομικό πλαίσιο) και υποστηρίζει δίκτυα που φέρνουν σε επαφή ανθρώπους, ιδέες, εταιρείες και πανεπιστήμια, με στόχο τη διερεύνηση συνεργασιών και επενδυτικών ευκαιριών.

Πολλά από τα μέτρα που έλαβε το ελληνικό κράτος ήταν μέσω ΜΚΟ, ιδιωτικών φορέων που υπήρχαν ήδη πριν από το Covid-19, αλλά με το Covid-19 είχε την ευκαιρία να δημιουργήσει δράσεις με στόχο την εξεύρεση λύσεων για την κρίση, εστιάζοντας στη νεανική επιχειρηματικότητα, τις νεοφυείς επιχειρήσεις, τη διατήρηση των ταλέντων, την ανάπτυξη ικανοτήτων και την κατάρτιση, την έρευνα και την ανάπτυξη, καθώς και τις χρηματοδοτικές λύσεις. Επιπλέον, οι εξωτερικές συνεργασίες με ιδιωτικές εταιρείες και κυβερνητικούς φορείς από άλλες χώρες της ΕΕ και τις ΗΠΑ, η συνεργασία με προγράμματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και η προώθησή τους μέσω του Προγράμματος Erasmus+ έχουν ενισχύσει διάφορες δράσεις του ελληνικού οικοσυστήματος επιχειρηματικότητας, δημιουργώντας λύσεις και ευκαιρίες για τους νέους επιχειρηματίες.

2.2.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση

Η αύξηση του ποσοστού ανεργίας στην Ελλάδα έχει καταστήσει την ανάγκη για επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση θεμελιώδη και μέρος μιας από τις πολιτικές στρατηγικές για την καταπολέμηση της ανεργίας. Υπάρχει ανάγκη για την προετοιμασία επαγγελματιών σε ορισμένους τομείς και με την ανάπτυξη των ευρωπαϊκών προτύπων HQF και EQF, ο Εθνικός Οργανισμός Πιστοποίησης Προσόντων και Επαγγελματικού Προσανατολισμού είναι ο κύριος φορέας διακυβέρνησης του εθνικού δικτύου για τη δια βίου μάθηση στην Ελλάδα. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ανάπτυξη της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης είναι ένα πολιτικό καθήκον που στοχεύει στη δημιουργία των προϋποθέσεων για καλή απασχολησιμότητα, δομών και μέτρων.

Αυτό περιλαμβάνει θέματα όπως:

- Συντονισμός των αναγκών της αγοράς εργασίας και της εκπαίδευσης
- Πραγματοποίηση της δια βίου μάθησης καθ' όλη τη διάρκεια της ενεργού κατάρτισης και του εργασιακού βίου
- Έγκαιρη αναγνώριση των αλλαγών στον κόσμο της εργασίας, για παράδειγμα μέσω της ψηφιοποίησης, της παγκοσμιοποίησης, της αυτοματοποίησης και της χαρτογράφησης στην ΕΕΚ
- Δικτύωση των μαθησιακών τομέων
- Προώθηση της ίδρυσης νέων επιχειρήσεων
- Αύξηση της αποτελεσματικότητας και της ποιότητας των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης
- Μείωση της ανεργίας
- Εξασφάλιση ισότιμης πρόσβασης στην ΕΕΚ για διάφορες ομάδες ατόμων
- Εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα
- Προώθηση του διαπολιτισμικού διαλόγου

- Επιχειρηματική εκπαίδευση

Με αυτόν τον τρόπο, το Ινστιτούτο Δια Βίου Μάθησης της Αθήνας έχει στα χέρια του το έργο "ENTREPVET - Πρακτικές επιχειρηματικότητας στην ΕΕΚ", με στόχο την ενδυνάμωση των νέων ηλικίας 16-29 ετών που είναι ή κινδυνεύουν να μείνουν εκτός απασχόλησης, με εκπαίδευση και κατάρτιση και τη μείωση αυτών των αριθμών. Αυτό, με ένα συνδημιουργημένο πρόγραμμα κατάρτισης σε θέματα επιχειρηματικότητας που ενισχύει τις ψηφιακές και επιχειρηματικές δεξιότητες, ανταποκρινόμενο στις απαιτήσεις που δημιουργεί το Covid-19, με ένα καινοτόμο, παρακινητικό και επιχειρηματικό πακέτο βασισμένο σε ψηφιακές και επιχειρηματικές δεξιότητες που διατίθεται σε, εκπαιδευτικούς, εκπαιδευτές, εκπαιδευτές ΕΕΚ και προσωπικό που εργάζεται με νέους, επιτρέποντας έτσι στους νέους να αποκτήσουν δεξιότητες για να ξεκινήσουν μια επιχειρηματική δραστηριότητα.

Εκτός από τα παραπάνω, υπάρχουν ακόμη αρκετές πρωτοβουλίες που υλοποιούνται από ΜΚΟ, τόσο αυτόνομες πρωτοβουλίες όσο και πρωτοβουλίες στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus+. Επίσης, στον ιδιωτικό τομέα, αναπτύχθηκαν πρωτοβουλίες με μεγαλύτερη έμφαση στην προετοιμασία των νέων στον τομέα της επιχειρηματικότητας, και περισσότερο επικεντρωμένες σε νεοφυείς επιχειρήσεις. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι και οι δύο τομείς, κοινωνικός και επιχειρηματικός, συνεργάζονται με το ελληνικό κράτος για τη βελτίωση του εκπαιδευτικού συστήματος όσον αφορά την επιχειρηματικότητα των νέων, είτε πρόκειται για τυπική, άτυπη ή μη τυπική εκπαίδευση.

Ορισμένες πρωτοβουλίες-ορόσημα:

- Θερινό Πρόγραμμα Νεανικής Επιχειρηματικότητας - Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
  - Το θερινό πρόγραμμα YES Youth Entrepreneurship έχει σχεδιαστεί για να δώσει στους μαθητές την ευκαιρία να βιώσουν τον τρόπο λειτουργίας μιας επιχείρησης, καθώς και μια επισκόπηση του επιχειρηματικού κόσμου.
- Πλατφόρμα ηλεκτρονικής μάθησης του έργου Entangle
  - Αντιμετωπίζει την επιχειρηματικότητα στα (δευτεροβάθμια) Ινστιτούτα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης,
  - Το έργο έχει μια καινοτόμο πρακτική προσέγγιση για την τόνωση της επιχειρηματικότητας μεταξύ των μαθητών σε ιδρύματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, παρέχοντας στους εκπαιδευτικούς τους τα εργαλεία και το υλικό για να εκπαιδεύσουν, να εμπνεύσουν και να παρακινήσουν τους μαθητές τους, ώστε να είναι σε θέση να ακολουθήσουν μια καριέρα ως επιχειρηματίες.
- EURECA-PRO, Εαρινό εξάμηνο 2022
  - Διαδικτυακό εκπαιδευτικό σεμινάριο για την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα

- 14 διαλέξεις που παρουσιάζονται από κορυφαίους καθηγητές και ερευνητές επτά ευρωπαϊκών πανεπιστημίων από έξι χώρες,
- Βασικές αρχές των επιχειρήσεων- Επιχειρηματικότητα - Συσχευασία ιδεών σε επιχειρηματικές έννοιες- Καινοτομία- Διοίκηση και χρηματοοικονομικά.
- Βρετανικό Συμβούλιο στην Ελλάδα
  - Διαγωνισμός Life Skills: Ανάπτυξη κοινωνικών επιχειρηματιών
  - Το πρόγραμμα "Δεξιότητες ζωής" αποτελείται από διαδικτυακές εκπαιδευτικές συνεδρίες για εκπαιδευτικούς και μια σειρά από έξι ωριαία εργαστήρια για μαθητές σε σχολεία και ιδρύματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.

2.2.4. Συμπεράσματα

Παρόλο που η Ελλάδα είναι μία από τις ευρωπαϊκές χώρες που επλήγησαν περισσότερο από την οικονομική κρίση του 2009, καθώς και από το Covid-19, υπήρξαν αρκετές νέες ευκαιρίες στο πλαίσιο της επιχειρηματικότητας που οδήγησαν σε σχετική αναγέννηση της ελληνικής επιχειρηματικότητας μέσω της δημιουργίας ενός σχετικά εύρωστου οικοσυστήματος νεοφυών επιχειρήσεων όπου οι νέοι φαίνεται να έχουν ισχυρό επιχειρηματικό πνεύμα.

Παρά ωστόσο τις διάφορες δράσεις, με πρωτοβουλία του κράτους, καθώς και μέσω διαφόρων ΜΚΟ και ιδιωτικών οργανισμών, οι νέοι στην Ελλάδα δεν είναι καλά ενημερωμένοι για τις υπάρχουσες πρωτοβουλίες, γεγονός που τους οδηγεί στην απόφαση να μην υλοποιήσουν τις επιχειρηματικές τους ιδέες λόγω έλλειψης γνώσεων και δεξιοτήτων.

Επιπλέον, οι φορολογικές απαιτήσεις και η γραφειοκρατία στη χώρα, καθώς και η ελλιπής επιχειρηματική εκπαίδευση αποτελούν τα κύρια εμπόδια για την ενίσχυση της νεανικής επιχειρηματικότητας, τα οποία θα μπορούσαν να καταπολεμηθούν με την καλύτερη προώθηση των υφιστάμενων πρωτοβουλιών μη τυπικής εκπαίδευσης, καθώς και των ήδη καθιερωμένων δημόσιων εργαλείων για τους νέους επιχειρηματίες.

ΤΜΗΜΑ 2.3.: ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

2.3.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας
 Σύμφωνα με την προ Covid μελέτη που διεξήγαγε η GEM, η συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα σε πρώιμο στάδιο (TEA) ήταν η χαμηλότερη στην Ευρώπη (με λιγότερο από το 4% των ενηλίκων να ξεκινούν ή να διευθύνουν μια νέα επιχείρηση). Αυτό θα μπορούσε να σχετίζεται με το γεγονός ότι, σύμφωνα με την ίδια μελέτη, λιγότερο από το 30% των ενηλίκων στην Ιταλία συμφωνούν ότι σπάνια βλέπουν επιχειρηματικές ευκαιρίες. Επιπλέον, μια έκθεση αναφέρει ότι ένα μεγάλο ποσοστό των ενηλίκων συμφωνεί ότι ακόμη και όταν εντοπίζουν μια επιχειρηματική ευκαιρία, σπάνια την αξιοποιούν στην Ιταλία. Όσον αφορά το κίνητρο για την έναρξη μιας νέας επιχειρηματικής δραστηριότητας, το κίνητρο "να αποκτήσω μεγάλο πλούτο ή πολύ υψηλό εισόδημα" ήταν το πιο δημοφιλές στην Ιταλία - πάνω από το 90% το ανέφερε ως κύριο κίνητρο, όταν το κίνητρο " να κάνω τη διαφορά στον κόσμο" αναφέρθηκε μόλις από το 10% περίπου των ερωτηθέντων. Επιπλέον, το 90% των νέων επιχειρηματιών επισημαίνει την έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης ως λόγο για την έναρξη των επιχειρηματικών τους πρωτοβουλιών.

Σύμφωνα με την έκθεση της Istat Situazione e prospettive delle imprese dopo l'emergenza sanitaria COVID-19, η ιταλική αγορά επηρεάζεται από ένα έντονο αίσθημα αβεβαιότητας. Μία από τις σημαντικότερες συνέπειες της κρίσης του Covid-19 είναι ότι από τις 30.000 επιχειρήσεις που δήλωσαν ότι είναι επί του παρόντος κλειστές κατά τη διάρκεια της πανδημίας, οι 12.000 δεν έχουν καμία πρόθεση να επαναλειτουργήσουν (Istat, 2022). Διαβάζοντας την τελευταία έκθεση της Unioncamere, οι επιχειρηματικές δραστηριότητες, από άτομα κάτω των 35 ετών στην Ιταλία, είναι ίσες με 500.000 (Italia Online, 2022), δηλαδή το 8,7% του συνόλου της ιταλικής αγοράς επιχειρήσεων. Η ίδια έκθεση αποκαλύπτει ότι τα τελευταία 5 χρόνια οι επιχειρηματικές δραστηριότητες που καθοδηγούνται από νέους μειώθηκαν κατά 87.000 μονάδες. Η μόνη περιφέρεια που παρουσίασε αύξηση σε αυτό το δείκτη είναι το Trentino Alto Adige: +2,4% την τελευταία πενταετία. Τον Οκτώβριο του 2021, στην Ιταλία, 67.940 άτομα εργάζονταν για καινοτόμες νεοφυείς επιχειρήσεις. Σύμφωνα με το ιταλικό Υπουργείο Οικονομικής Ανάπτυξης, οι νέοι επιχειρηματίες (κάτω των 35 ετών) προτιμούν να επενδύουν σε καινοτόμες νεοφυείς επιχειρήσεις. Ο τομέας αυτός αυξήθηκε κατά 3,3% κατά το τελευταίο τρίμηνο του 2021 και αντιπροσώπευε το 18,5% του συνόλου της αγοράς. Συγκεκριμένα, το 75,2% των δραστηριοτήτων αυτών παρέχει υπηρεσίες σε άλλες επιχειρήσεις (ιδίως στον ψηφιακό τομέα), το 16,4% δραστηριοποιείται στον τομέα της μεταποίησης και το 3,1% είναι εμπορικές επιχειρήσεις. Οι καινοτόμες νεοφυείς επιχειρήσεις κατανέμονται άνισα στην Ιταλία: οι περισσότερες βρίσκονται στη Λομβαρδία (26,8%), στο Λάτσιο (11,6%), στην Καμπανία (8,9%) και στο Βένετο (7,9%). Η πράσινη οικονομία είναι επίσης ένας αναπτυσσόμενος τομέας λόγω του ενδιαφέροντος που προκαλεί στους νέους επιχειρηματίες. Οι επενδυτές σε αυτόν τον τομέα ανέρχονται στο 47% και συνήθως αναπτύσσουν μοντέλα παραγωγής με χαμηλό περιβαλλοντικό αντίκτυπο.

Η σημαντικότερη παράμετρος που άλλαξε καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας μπορεί να συνοψιστεί σε ένα νέο κοινωνικό φαινόμενο που επηρέασε την ιταλική αγορά εργασίας: τη λεγόμενη Μεγάλη Παραίτηση. Άτομα ηλικίας 26-35 ετών (70% του δείγματος δεδομένων) παραιτήθηκαν από την εργασία τους για να βρουν καλύτερες οικονομικές συνθήκες και, κυρίως, καλύτερη ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής (Rusconi, 2022). Το θέμα αυτό αποτελεί μια νέα πρόκληση για τις ιταλικές επιχειρήσεις: προσπαθούν να διατηρήσουν τα κορυφαία ταλέντα και να βρουν νέα. Στην Ιταλία, το φαινόμενο αυτό έχει μια ιδιαιτερότητα: οι νέοι με λιγότερη εμπειρία δυσκολεύτηκαν περισσότερο να βρουν αξιοπρεπείς ευκαιρίες απασχόλησης, διότι, κατά τη διάρκεια της πανδημίας, οι ιταλικές επιχειρήσεις προτιμούσαν εκπαιδευμένους πόρους με συγκεκριμένες δεξιότητες. Η Μεγάλη Παραίτηση είναι επίσης ένα παγκόσμιο φαινόμενο: μια έκθεση της Randstad (Morsa, 2022) σε 34 χώρες υπογραμμίζει ότι το 56% των νέων -που αποκαλούνται "γενιά Z" (ηλικίας 18-24 ετών) και "Millennials" (ηλικίας 25-35 ετών)- θα παραιτούνταν από τη δουλειά τους σε περίπτωση μη αποδεκτής ισορροπίας μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής. Σύμφωνα με τη γνώμη του 75% των ερωτηθέντων, μια αξιοπρεπής εργασία αποτελεί πολύ σημαντικό μέρος της ανθρώπινης ζωής.

Οι νέοι εργαζόμενοι, εξαιτίας της πανδημίας, έχουν αναπτύξει σημαντικό προβληματισμό σχετικά με τις προτεραιότητές τους, εστιάζοντας στην ευημερία και τις αξίες. Πώς μπορούν οι εργοδότες να διαχειριστούν τη μεγάλη παραίτηση; Η παροχή ισορροπίας μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής και η ευημερία στον εργασιακό χώρο θα πρέπει να βρίσκονται στην κορυφή του καταλόγου προτεραιοτήτων των ιταλικών εταιρειών, ώστε οι ταλαντούχοι και έμπειροι νέοι να αισθάνονται ότι συμμετέχουν στην εταιρεία και να μπορούν να δουν τις ευκαιρίες για την επαγγελματική τους ανάπτυξη.

Μια ακόμη ενδιαφέρουσα αλλαγή καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας σχετίζεται με τα κίνητρα των νέων να ξεκινήσουν μια επιχειρηματική πρωτοβουλία στην Ιταλία. Η φιλοδοξία για τέτοια αλλαγή τα τελευταία χρόνια έφερε αύξηση των νέων κοινωνικών επιχειρήσεων (Bandinelli, 2015). Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, πριν από το Covid-19, μόνο το 10% περίπου των ερωτηθέντων ανέφερε το κίνητρο "να κάνουν τη διαφορά στον κόσμο" ως κύριο κίνητρο για να ξεκινήσουν μια επιχειρηματική πρωτοβουλία. Σύμφωνα με την έκθεση GEM του 2021/2022, το ίδιο κίνητρο δηλώθηκε ως σημαντικό για περισσότερους από το 20% των ερωτηθέντων.

Παρόλο που σύμφωνα με την έκθεση GEM 2021/2022, μόνο το 16,6% των ερωτηθέντων συμφωνεί με τη δήλωση ότι είναι εύκολο να ξεκινήσει κανείς την επιχειρηματική πρωτοβουλία στην Ιταλία, το 2021, το ποσοστό TEA της Ιταλίας αυξήθηκε σε 4,8% (Hill, et al., 2022).

2.3.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη

Για τη στήριξη και την προώθηση της νεανικής επιχειρηματικότητας, υπάρχουν διάφορες πρωτοβουλίες και μέσα τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Σε εθνικό επίπεδο, ο αρμόδιος φορέας για την προώθηση της επιχειρηματικής ανάπτυξης

είναι το Υπουργείο Οικονομικής Ανάπτυξης. Το Υπουργείο έχει αφιερώσει ειδική ιστοσελίδα για το θέμα της προσβασιμότητας στη χρηματοδότηση (Υπουργείο Οικονομικής Ανάπτυξης, 2021).

Από την άλλη πλευρά, ο φορέας εκτέλεσης των μέσων επιχειρηματικότητας είναι η Invitalia, ένας οργανισμός δημόσιου και ιδιωτικού τομέα που διαχειρίζεται την πρόσβαση σε πιστωτικά μέσα για λογαριασμό του υπουργείου. Πιο συγκεκριμένα, η Invitalia είναι ο Εθνικός Οργανισμός Εσωτερικών Επενδύσεων και Οικονομικής Ανάπτυξης και ανήκει στο ιταλικό Υπουργείο Οικονομίας. Η Invitalia φιλοδοξεί να ενισχύσει την οικονομική ανάπτυξη της Ιταλίας, εστιάζοντας σε στρατηγικούς τομείς ανάπτυξης και απασχόλησης. Δεσμεύεται για την αναζωογόνηση περιοχών με κρίση και δραστηριοποιείται κυρίως στη Νότια Ιταλία. Η Invitalia διαχειρίζεται όλα τα εθνικά κίνητρα που προωθούν τη δημιουργία νέων εταιρειών και καινοτόμων νεοφυών επιχειρήσεων. Υποστηρίζει τη δημιουργία μικρών έως μεγάλων έργων, στοχεύοντας σε επιχειρηματίες με συγκεκριμένα σχέδια ανάπτυξης, ιδίως σε καινοτόμους και υψηλής προστιθέμενης αξίας τομείς.

Οι σημαντικότερες πρωτοβουλίες για τη νεανική επιχειρηματικότητα είναι οι εξής:

- Resto al sud: υποστηρίζει τη δημιουργία και την ανάπτυξη νέων επιχειρηματικών και ελεύθερων επαγγελματικών δραστηριοτήτων στο Αμπρούτσο, τη Βασιλικάτα, την Καλαβρία, την Καμπανία, το Μολίζε, την Απουλία, τη Σαρδηνία και τη Σικελία (τις πιο υποβαθμισμένες περιφέρειες της Ιταλίας)
- Cultura Crea 2.0: υποστηρίζει τη δημιουργία και την ανάπτυξη μη κερδοσκοπικών επιχειρήσεων και πρωτοβουλιών στον τομέα του τουρισμού και του πολιτισμού
- Fondo imprese creative: χρηματοδοτεί έργα στον πολιτιστικό και δημιουργικό τομέα
- Nuovo self-employment: χρηματοδοτεί με άτοκα δάνεια έως 50.000 ευρώ την έναρξη μικρών επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, που προωθούνται από NEETs, ανενεργές γυναίκες και μακροχρόνια άνεργους, σε όλη τη χώρα

Η κυβέρνηση δεν δημιούργησε νέα εργαλεία για την προώθηση της νεανικής επιχειρηματικότητας λόγω της κρίσης Covid-19, αλλά διατήρησε τα ίδια μέσα. Όλα αυτά τα μέτρα πρόκειται να ενισχυθούν με το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (NRRP), σύμφωνα με το οποίο θα διατεθούν 200 εκατ. ευρώ για την πρωτοβουλία ON - Oltre Nuove imprese a tasso zero και Smart & Starts Italia.

Το ON - είναι το κίνητρο για νέους και γυναίκες που επιθυμούν να γίνουν επιχειρηματίες. Τα κίνητρα ισχύουν σε ολόκληρη τη χώρα και παρέχουν ένα μείγμα άτοκων δανείων και μη επιστρεπτέων επιχορηγήσεων για επιχειρηματικά σχέδια με δαπάνες έως 3 εκατ. ευρώ, τα οποία μπορούν να καλύψουν έως και το 90% των συνολικών επιλέξιμων δαπανών.

Το Smart & Start Italia είναι το μέσο που υποστηρίζει τη δημιουργία και την ανάπτυξη καινοτόμων νεοφυών επιχειρήσεων.

Παρόλο που δεν υπάρχει καμία αποστολή στο ΕΠΑΝ ειδικά αφιερωμένη στους νέους, διάφορα μέτρα - που ανήκουν σε διαφορετικές αποστολές - θεωρείται ότι έχουν δυναμικό θετικό αντίκτυπο ειδικά σε αυτούς.

Υπάρχουν 18 μέτρα - σε σύνολο 226 - που θα μπορούσαν να επηρεάσουν θετικά το ποσοστό απασχόλησης των κατοίκων ηλικίας 15-29 ετών. Όσον αφορά το θέμα της νεανικής επιχειρηματικότητας, η Αποστολή 1: Μέτρο 4.2: Ολοκληρωμένα Ταμεία για την Ανταγωνιστικότητα των Τουριστικών Επιχειρήσεων και η Αποστολή 4: Μέτρο 3.2: Χρηματοδότηση για τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων θα πρέπει να δημιουργήσουν θετικό αντίκτυπο.

Για να διευκολυνθεί η πρόσβαση στο πρόγραμμα NRRP, έχει δημιουργηθεί μια ειδική πλατφόρμα: Italia Domani. Οι επενδύσεις και οι μεταρρυθμίσεις που περιλαμβάνονται στο Italia Domani θα καταστήσουν τη χώρα περισσότερο εδαφικά συνεκτική, με μια πιο δυναμική αγορά εργασίας και χωρίς διακρίσεις φύλου ή ηλικίας. Το Italia Domani αποτελεί μέρος της ΕΕ επόμενης γενιάς, ενός σχεδίου οικονομικής ανάκαμψης αφιερωμένου στα κράτη μέλη. Η Ιταλία ενσωματώνει το ΕΠΕΑ με ένα Συμπληρωματικό Ταμείο, προικισμένο με πρόσθετους πόρους ίσους με 30,6 δισεκατομμύρια ευρώ.

Υπάρχουν 2 κύρια μέτρα για την προώθηση της νεανικής επιχειρηματικότητας στην περιοχή της Απουλίας:

- Πρόγραμμα PIN – αφορά πρωτοβουλία που απευθύνεται σε νέους που σκοπεύουν να υλοποιήσουν καινοτόμα επιχειρηματικά σχέδια με υψηλό τοπικό αναπτυξιακό δυναμικό. Το μέτρο απευθύνεται σε άτυπες ομάδες τουλάχιστον δύο νέων κατοίκων της Απουλίας, ηλικίας 18-35 ετών.
- Πρόγραμμα NIDI – αφορά ένα ταμείο μέσω του οποίου η Περιφέρεια Απουλίας στηρίζει, με επιστρεπτέα δάνεια, άτομα που έχουν χάσει τη δουλειά τους, νέους και γυναίκες που θέλουν να δημιουργήσουν συνεργαζόμενα επαγγελματικά στούντιο ή μικροεπιχειρήσεις.

2.3.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση

Οι επιχειρηματικές γνώσεις στην Ιταλία είναι πολύ χαμηλές, ιδίως στον Νότο. Πολλές νέες δραστηριότητες αδυνατούν να παραμείνουν στην αγορά λόγω της τραγικής έλλειψης δεξιοτήτων και τεχνογνωσίας. Η "στρατηγική μετατόπιση" είναι ένα φαινόμενο που επηρέασε πολλές επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Οι Ιταλοί επιχειρηματίες έχουν ανεπαρκείς δεξιότητες σχεδιασμού και αυτό το πολιτισμικό χάσμα πλήττει ολόκληρη την αγορά. Αυτή είναι η κύρια αιτία του κλεισίματος 12.000 επιχειρήσεων μετά την πανδημία, σύμφωνα με την Istat (Istat, 2022).

Παρόλο που η επιχειρηματική εκπαίδευση είναι χαμηλή στην Ιταλία, υπάρχουν πολλοί ιδιωτικοί οργανισμοί που προσφέρουν καινοτόμα σχέδια για την τόνωση της

επιχειρηματικής συμπεριφοράς. Πολλοί από αυτούς τους οργανισμούς υπέγραψαν συνεργασίες με το Υπουργείο Πανεπιστημίων και Έρευνας (MIUR).

Ορισμένες από τις σημαντικότερες πρωτοβουλίες που ενθαρρύνουν την επιχειρηματικότητα των νέων είναι:

- **Impresa in azione:** είναι μια πρωτοβουλία του Junior Achievement Italia και ένα πρόγραμμα επιχειρηματικής εκπαίδευσης προσαρμοσμένο σε μαθητές λυκείου. Οι τάξεις χωρίς αποκλεισμούς λειτουργούν ως μίνι-επιχειρήσεις για εκπαιδευτικούς σκοπούς και αναλαμβάνουν τη διαχείρισή τους, από τη σύλληψη μιας ιδέας έως την προώθησή της στην αγορά. Η διαδικασία αυτή προσφέρει μια εμπειρία επαγγελματισμού σε στενή επαφή με επιχειρήσεις και τον έξω κόσμο. Το Impresa in Azione απευθύνεται σε μαθητές ηλικίας 16-19 ετών των τελευταίων 3 ετών του λυκείου σε όλη την Ιταλία.
- **EntreComp Italia:** είναι ένα έργο που δημιουργήθηκε από την Materahub, με στόχο την αύξηση της ευαισθητοποίησης του ιταλικού συστήματος εκπαίδευσης και κατάρτισης όσον αφορά τη χρήση του πλαισίου EntreComp. Το EntrecompItalia δημιούργησε νέα εργαλεία για τις νεοφυείς επιχειρήσεις για την υποστήριξη της κατάρτισης σε θέματα επιχειρηματικότητας.
- **Alternanza scuola-lavoro:** σύμφωνα με το νόμο αριθ. 107/2015, οι Ιταλοί μαθητές, ηλικίας 16-19 ετών, πρέπει να δοκιμάζουν τις ικανότητές τους μέσω πρακτικής εργασιακής εμπειρίας. Η Alternanza στοχεύει να αποτελέσει σημείο συνάντησης μεταξύ σχολείων και επιχειρήσεων. Χάρη σε μια ad hoc ιστοσελίδα που αναπτύχθηκε από την Camere di Commercio, οι μαθητές μπορούν να υποβάλουν αίτηση για μια περίοδο απασχόλησης (stage) σε μια επιχείρηση. Μπορεί να θεωρηθεί ως μια πρώτη προσέγγιση για την ανάπτυξη ατομικών δεξιοτήτων και επιχειρηματικής συμπεριφοράς.

2.3.4. Συμπεράσματα

Λόγω των πολιτιστικών και γεωγραφικών διαφορών στο εσωτερικό της Ιταλίας, είναι δύσκολο να προσδιοριστεί η τρέχουσα κατάσταση της νεανικής επιχειρηματικότητας που θα ίσχυε για ολόκληρη τη χώρα. Ωστόσο, η πανδημία είχε μεγάλο αντίκτυπο στις επιχειρηματικές δραστηριότητες: όπως αναλύεται στην παρούσα έκθεση, πολλές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν δυσκολίες να παραμείνουν στην αγορά, καθώς και πολλά επιχειρηματικά ιδρύματα, δεν βρήκαν τις ευκαιρίες να λειτουργήσουν και αναγκάστηκαν να κλείσουν.

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, η ιταλική κυβέρνηση επικεντρώθηκε στη στήριξη των υφιστάμενων επιχειρήσεων για να επιβιώσουν κατά τη διάρκεια των λουκέτων, ωστόσο, ελάχιστη ή καθόλου στήριξη δόθηκε στους νέους επιχειρηματίες. Οι κυριότεροι οικονομικοί πόροι κατά τη διάρκεια της πανδημίας αφιερώθηκαν στον κλάδο της εστίασης, καθώς και στη στήριξη ατόμων με εύθραυστες οικονομικές και υγειονομικές συνθήκες. Αυτοί οι παράγοντες θα μπορούσαν να οριστούν ως ο κύριος λόγος για τον οποίο η νεανική επιχειρηματικότητα παραμελήθηκε και δεν υποστηρίχθηκε από την κυβέρνηση τα τελευταία χρόνια.

Παρόλο που οι νέοι Ιταλοί θα μπορούσαν να οριστούν ως άτομα με ισχυρές επιχειρηματικές προθέσεις, υπάρχει έλλειψη υποστήριξης για την καθιέρωση των επιχειρηματικών τους πρωτοβουλιών. Η Ιταλία κατατάσσεται στην 16η θέση μεταξύ 28 ευρωπαϊκών χωρών σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Δείκτη Ανάπτυξης της Νεολαίας, πράγμα που σημαίνει ότι οι νέοι Ιταλοί έχουν λιγότερες ευκαιρίες εκπαίδευσης και απασχόλησης και πλήττονται περισσότερο από την απόλυτη φτώχεια. Το επίπεδο εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα στην Ιταλία είναι χαμηλό - δεν υπάρχουν ειδικά προγράμματα για την προώθηση της επιχειρηματικής νοοτροπίας ή την απόκτηση θεωρητικών γνώσεων σχετικά με το θέμα.

Ωστόσο, με την εφαρμογή διαφόρων μεταρρυθμίσεων πολιτικής, η ιταλική κυβέρνηση στοχεύει να δημιουργήσει θετικό αντίκτυπο στους νέους, καθώς και να ενισχύσει την επιχειρηματικότητα των νέων στη χώρα (Open Polis, 2022).

ΤΜΗΜΑ 2.4.: ΒΟΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

2.4.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας

Μετά την εγκαθίδρυση της ανεξαρτησίας της το 1991, η Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας κατέστειλε τις επιχειρηματικές προθέσεις και τη συνολική επιχειρηματική ατμόσφαιρα της χώρας, διδασκόμενη από τις προηγούμενες κομμουνιστικές εμπειρίες. Σήμερα, η χώρα δεν έχει τις ίδιες απόψεις, αντίθετα στοχεύει στην αύξηση της σημασίας των μικρών επιχειρήσεων, συνειδητοποιώντας τη συμβολή τους στη συνολική οικονομική ανάπτυξη.

Η Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας βρίσκεται σε μια παρατεταμένη οικονομική μετάβαση που αντιμετωπίζει τεράστιες προκλήσεις στην ενθάρρυνση των νεότερων γενεών να αυτοαπασχοληθούν ή να ιδρύσουν επιχειρηματικά εγχειρήματα και έχουν μεγάλη δυσκολία να εμπνεύσουν την επιχειρηματικότητα στον νεότερο πληθυσμό. Ανεξάρτητα από τις δεκαετίες ενεργών μέτρων που έχει εφαρμόσει η ΕΕ για την προώθηση του επιχειρηματικού πνεύματος, η οικονομική δραστηριότητα εξακολουθεί να είναι χαμηλή μεταξύ του νεότερου πληθυσμού (Tomovska-Misoska, Dimitrova, & Mrsik, 2016).

Ωστόσο, σύμφωνα με την προ Covid μελέτη του GEM, πάνω από το 50% των ερωτηθέντων συμφωνούν με τη δήλωση, ότι υπάρχουν καλές ευκαιρίες για να ξεκινήσει κανείς μια επιχείρηση στη Βόρεια Μακεδονία, και λίγο λιγότερο από το 40% δήλωσαν ότι είναι εύκολο να ξεκινήσει κανείς μια νέα επιχειρηματική πρωτοβουλία στη χώρα (Bosma, et al., 2020). Ωστόσο, η ίδια μελέτη δείχνει, ότι η επιχειρηματική δραστηριότητα αρχικών σταδίων (TEA) στη Βόρεια Μακεδονία κατά την προ Covid περίοδο ήταν χαμηλή και έφθανε μόλις το 5%. Όσον αφορά τα κίνητρα για την έναρξη της νέας επιχειρηματικής δραστηριότητας, πάνω από το 80% των ερωτηθέντων ανέφεραν "Κίνητρο για να κερδίσουν τα προς το ζειν, επειδή οι θέσεις εργασίας είναι σπάνιες", που είναι ο κύριος λόγος μεταξύ όλων των λόγων που αναλύονται στην έκθεση GEM.

Ο Covid-19 προκάλεσε σημαντική επιβράδυνση στα έσοδα, την κερδοφορία, τις επενδύσεις, το κεφάλαιο, την απασχόληση και την αύξηση των μισθών. Οι αυξήσεις των εσόδων, των κερδών και των επενδύσεων επιβραδύνθηκαν κατά 8,9%, 6,6% και 9,6% αντίστοιχα, σε σύγκριση με τις ιστορικές τους αυξήσεις. Οι εν λόγω μειώσεις σχετίζονται σαφώς με τη μείωση της ζήτησης και τα λουκέτα κατά την άνοιξη του 2020, ενώ η μείωση της αύξησης των επενδύσεων αντανακλά τη στάση "αναμονής" που απέκτησαν οι επιχειρήσεις εν μέσω του αρνητικού σοκ.

Στη Βόρεια Μακεδονία, παρατηρείται μεγάλη πτώση στην αύξηση του κεφαλαίου, ενώ δεν παρατηρείται επιτάχυνση στην αύξηση του χρέους. Τα στοιχεία αυτά υποδηλώνουν ότι οι εξαγωγείς εξορθολογίστηκαν μειώνοντας τις μακροπρόθεσμες επενδύσεις τους επιβραδύνοντας την αύξηση του κεφαλαίου για να αντέξουν το πανδημικό σοκ και διατήρησαν τους ρυθμούς αύξησης του χρέους τους στα ιστορικά τους επίπεδα (Srbinoski, Petreski, & Petreski, 2022). Δεδομένου ότι οι εξαγωγείς ήταν εκτεταμένοι εργοδότες στην αγορά εργασίας στο παρελθόν, με μέση ετήσια αύξηση

της απασχόλησης 17,6%, η πανδημία επηρέασε σοβαρά την αύξηση της απασχόλησης και των μισθών, ωστόσο τα ποσοστά δεν έφτασαν ποτέ σε αρνητική αύξηση. Οι εξαγωγείς αναμένουν σημαντική ανάκαμψη των ρυθμών αύξησης των εσόδων, της κερδοφορίας, των επενδύσεων και του κεφαλαίου το επόμενο έτος, ενώ οι ρυθμοί αύξησης του χρέους, της απασχόλησης και των μισθών είναι πιθανό να παραμείνουν στα επίπεδα της πανδημίας. Ωστόσο, οι αναμενόμενες ανακάμψεις δεν είναι πλήρεις, δηλαδή δεν αναμένεται να φθάσουν στο προ της πανδημίας επίπεδο, γεγονός που αποτελεί έκφραση της υψηλής αβεβαιότητας με την οποία λειτουργούσαν οι επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της έρευνας (Srbinoski, Petreski, & Petreski, 2022, σ. 11). Αυτός ο δισταγμός αντικατοπτρίζεται περαιτέρω στην προσδοκία μηδενικής αύξησης των θέσεων εργασίας και των μισθών κατά το 2021.

Όσον αφορά τις παραμέτρους που άλλαξαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας, σύμφωνα με τα προκαταρκτικά στοιχεία της Κρατικής Στατιστικής Υπηρεσίας, ο αριθμός των ενεργών επιχειρήσεων στη Βόρεια Μακεδονία το 2021 ήταν 72.922 και σε σύγκριση με το 2020 μειώθηκε κατά 0,2% (Krsteva, 2022). Είναι ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι το ποσοστό ανεργίας των νέων το 2021 μειώθηκε κατά 2,77% σε σύγκριση με το 2020 και ανήλθε σε 34,12%, το οποίο είναι μικρότερο από το ποσοστό πριν από την πανδημία (35,52% το 2019) (Macrotrends, 2022). Ωστόσο, υπάρχουν περιορισμένα στατιστικά στοιχεία για τη σύγκριση της κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας στη χώρα πριν και μετά την πανδημία Covid-19.

2.4.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη

Για να αμβλύνει τις επιπτώσεις του λουκέτου, η κυβέρνηση της Βόρειας Μακεδονίας εισήγαγε μέτρα σε τέσσερις μεταγενέστερες δέσμες μέτρων. Όπως σε παγκόσμιο επίπεδο, τα μέτρα χωρίστηκαν κατά προσέγγιση σε εισοδηματική στήριξη, οικονομικά κίνητρα και άλλα μέτρα. Τα μέτρα οικονομικής τόνωσης περιλάμβαναν μειώσεις των πολιτικών επιτοκίων, αναστολή καταβολής των φορολογικών προκαταβολών από τις επιχειρήσεις, μερικά πακέτα αναπτυξιακών δανείων με μηδενικό ή επιδοτούμενο επιτόκιο και άλλα παρόμοια.

Άλλα μέτρα περιλάμβαναν τη μείωση στο μισό των ενοικίων για τους ενοικιαστές σε κρατικά διαμερίσματα, τη μείωση στο μισό των επιτοκίων ποινής για την πληρωμή δημόσιων τελών, καθώς και έναν επαναπρογραμματισμό των καταναλωτικών δανείων με τη βοήθεια του κράτους, διασφαλίζοντας ότι το κεφάλαιο δεν αποπληρώνεται κατά τους μήνες της κρίσης. Τα μέτρα στήριξης του εισοδήματος που αποσκοπούν στην αποτροπή της εισόδου των ατόμων στην ανεργία ή/και της σοβαρής απώλειας εισοδήματος θα μπορούσαν να χωριστούν χονδρικά σε τρεις ομάδες (Patreski, 2021).

Τον Δεκέμβριο του 2020, τα Σκόπια φιλοξένησαν το Διεθνές Φόρουμ για τη Δημιουργική Πολιτιστική Επιχειρηματικότητα. Στόχος του φόρουμ ήταν η προώθηση της δημιουργικής επιχειρηματικότητας, η εκπαίδευση για τη δημιουργική επιχειρηματικότητα μέσω διαδραστικών εργαστηρίων, καθώς και η παροχή ευκαιριών δικτύωσης στους συμμετέχοντες. Το φόρουμ σχεδιάστηκε για να αντιμετωπίσει το ενδιαφέρον των φορέων χάραξης πολιτικής και άλλων βασικών ενδιαφερομένων για

την παροχή πόρων και την επένδυση σε πολιτικές και κονδύλια που μπορούν να ενθαρρύνουν τους νέους να εργαστούν στις πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες, να δημιουργήσουν δίκτυα και έτσι να ενώσουν τους πόρους και τα ταλέντα τους, γεγονός που θα οδηγήσει στην εφαρμογή του μοντέλου της δημιουργικής επιχειρηματικότητας.

2.4.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση

Η έννοια της επιχειρηματικότητας αποκτά μεγάλη σημασία στο εκπαιδευτικό σύστημα. Το 2014, το Υπουργείο Παιδείας και Επιστημών υιοθέτησε τη στρατηγική επιχειρηματικής μάθησης της Μακεδονίας 2014-2020 (Ευρωπαϊκό Ίδρυμα Εκπαίδευσης, 2014). Στόχος της στρατηγικής είναι να μετατραπεί η Βόρεια Μακεδονία σε μια χώρα με ιδιαίτερα ανεπτυγμένη επιχειρηματική κουλτούρα και πνεύμα που εμπνέει τους πάντες. Η στρατηγική αποσκοπεί στην εισαγωγή της επιχειρηματικής μάθησης στην τυπική και μη τυπική εκπαίδευση. Παρόλο που οι νέοι δεν αναφέρονται ρητά ως δικαιούχοι, αποτελούν σαφώς την κύρια ομάδα-στόχο για την εφαρμογή της στρατηγικής.

Η στρατηγική αναγνωρίζει τη σημασία της επιχειρηματικής μάθησης για την ανάπτυξη της δημιουργικότητας των νέων. Ένας από τους στόχους της είναι να διευκολύνει την ανάπτυξη ελεύθερων, ανοιχτόμυαλων, ανεξάρτητων και ενεργητικών νέων γενεών που μπορούν να εξερευνήσουν και να εκφράσουν το επιχειρηματικό τους δυναμικό. Η στρατηγική αναγνωρίζει ότι οι επιχειρηματικές δεξιότητες μπορούν να υποστηρίξουν τους νέους στον τομέα των δημιουργικών βιομηχανιών. Μετά τη λήξη της περιόδου ισχύος της στρατηγικής αυτής, δεν έχει εκπονηθεί παρόμοια στρατηγική για την περίοδο μετά το 2020, και μέχρι σήμερα δεν υπάρχουν πληροφορίες σχετικά με το αν και πότε θα εκπονηθεί νέα στρατηγική.

Στη Βόρεια Μακεδονία, υπάρχει μαζική υποστήριξη για την επιχειρηματική μάθηση, η οποία αυξάνεται συνεχώς στους πολιτικούς και εκπαιδευτικούς κύκλους. Η υιοθέτηση της στρατηγικής για την επιχειρηματική μάθηση το 2014 ήταν ένα σημαντικό βήμα προς τα εμπρός για τη χώρα. Η στρατηγική περιλαμβάνει μια φιλόδοξη ομάδα δεσμεύσεων και οδικών χαρτών για την επίτευξη των απαιτητικών στόχων που έχουν τεθεί ως βάση για τη δημιουργία μιας επιχειρηματικής κοινωνίας.

Σε συνέχεια της στρατηγικής που υλοποιήθηκε από τα αφοσιωμένα μέλη της διυπουργικής ομάδας που εκπροσωπούνται στην Εθνική Σύμπραξη για την Επιχειρηματική Μάθηση, καθώς και από άλλους σχετικούς φορείς, υπάρχουν πολυάριθμες δράσεις που έχουν ήδη αναληφθεί για την ανάπτυξη της επιχειρηματικής μάθησης και εκπαίδευσης στη χώρα.

Το ποσοστό ανεργίας στη Βόρεια Μακεδονία είναι υψηλό. Η ανεργία είναι ιδιαίτερα υψηλή μεταξύ των νέων, του αγροτικού πληθυσμού, των εθνικών μειονοτήτων και των ατόμων με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο, οπότε μία από τις κύριες προκλήσεις της Βόρειας Μακεδονίας είναι η δημιουργία θέσεων εργασίας. Οι προκλήσεις αυτές μπορούν να ξεπεραστούν μόνο με τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, η οποία θα έχει μεγάλο αντίκτυπο στην αύξηση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων όλων των

πολιτών. Σε σχέση με αυτό το υψηλό ποσοστό ανεργίας στη χώρα, πολλοί θεσμοί πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τη δημιουργία πολιτικών που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα, την καινοτομία, την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και την ανάπτυξη του εκπαιδευτικού συστήματος για την αντιμετώπιση των μελλοντικών προκλήσεων. Ειδικότερα, έχει διαπιστωθεί η ανάγκη βελτίωσης της διαδικασίας επιχειρηματικής μάθησης.

Το 2014, στη Δημοκρατία της Μακεδονίας, με την υποστήριξη του Ευρωπαϊκού Ιδρύματος Επαγγελματικής Κατάρτισης, το οποίο είναι οργανισμός της ΕΕ και βοηθά τις χώρες σε μετάβαση και ανάπτυξη να αξιοποιήσουν το δυναμικό του ανθρώπινου κεφαλαίου μέσω μεταρρυθμίσεων στα εκπαιδευτικά συστήματα, την κατάρτιση και την αγορά εργασίας στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής της ΕΕ, εκπονήθηκε η Στρατηγική για την επιχειρηματική μάθηση στη Δημοκρατία της Μακεδονίας 2014-2020.

Η εφαρμογή αυτής της στρατηγικής αναμένεται να αντιμετωπίσει τις ελλείψεις της τελευταίας έκθεσης του 2012 για τον δείκτη πολιτικής για τις ΜΜΕ, ιδίως με τη δημιουργία συστηματικών δεσμών μεταξύ της τυπικής εκπαίδευσης και την πιο εμπειρισταωμένη ενσωμάτωση της περιφερειακής εμπειρίας και των βέλτιστων πρακτικών (μέσω του South East European Centre for Entrepreneurial Learning - SEECEL, μιας ΜΚΟ) στις μεταρρυθμίσεις του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος. Από την άλλη πλευρά, η συνεργασία μεταξύ της τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης και του επιχειρηματικού τομέα θα επιτρέψει την ενσωμάτωση των πραγματικών αναγκών για επιχειρηματικές δεξιότητες στο ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα.

2.4.4. Συμπεράσματα

Όσον αφορά την επιχειρηματικότητα των νέων στη Βόρεια Μακεδονία, υπάρχουν διάφοροι παράγοντες και πτυχές που πρέπει να αναπτυχθούν για την προώθηση της επιχειρηματικής συμπεριφοράς και εκπαίδευσης.

Πρώτα απ' όλα, υπάρχει ένα τεράστιο κενό στο εκπαιδευτικό σύστημα όσον αφορά την επιχειρηματικότητα, τα οικονομικά και χρηματοοικονομικά θέματα. Επιπλέον, παρόλο που οι νέοι στη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας θα μπορούσαν να οριστούν ως εκείνοι με έντονες επιχειρηματικές προθέσεις, το δυσμενές επιχειρηματικό κλίμα στη χώρα οδηγεί στη διαρροή εγκεφάλων, όταν ταλαντούχοι νέοι αποφασίζουν να εγκαταλείψουν τη χώρα για να βρουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και εργασίας.

ΤΜΗΜΑ 2.5.: ΣΤΗΝ ΠΟΛΩΝΙΑ

2.5.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας
 Σύμφωνα με τον Πολωνικό Οργανισμό για την Ανάπτυξη των Επιχειρήσεων (PARP) (Tarnawa, 2021), το πνεύμα της επιχειρηματικότητας ενστερνίζεται το 15% του πληθυσμού. Αυτό σημαίνει ότι περίπου 700.000 άτομα διευθύνουν μια "νέα" επιχείρηση, ενώ 2,8 εκατομμύρια άτομα διαχειρίζονται καθιερωμένες επιχειρήσεις. Είναι ενδιαφέρον ότι, σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η Πολωνία έχει περισσότερους επιχειρηματίες που διευθύνουν καθιερωμένες επιχειρήσεις από εκείνους που διαχειρίζονται νέες. Σύμφωνα με το Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022, υπάρχει μόνο 1 νέος επιχειρηματίας για κάθε 5 έμπειρους επιχειρηματίες, γεγονός που μπορεί να μην είναι ευεργετικό για την οικονομική δραστηριότητα της χώρας μακροπρόθεσμα (Hill, et al., 2022).

Η πανδημία έχει μεταβάλει ελαφρώς τις επιχειρηματικές φιλοδοξίες των ανθρώπων: το 2020, μόνο το 5% των Πολωνών σκεφτόταν να ιδρύσει την επιχείρησή του μέσα στα επόμενα 3 χρόνια, ενώ ένα χρόνο νωρίτερα το ποσοστό αυτό ήταν 6%. Σε γενικές γραμμές, τα επίπεδα επιχειρηματικότητας στην Πολωνία είναι χαμηλότερα από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (NECI). Από τις 18 ευρωπαϊκές χώρες που αναλύθηκαν, η Πολωνία κατέλαβε την 14η θέση με βαθμολογία 4,2 τόσο το 2019 όσο και το 2020.

Σύμφωνα με την έκδοση της PwC Young Poles on the Job Market 2021 (PwC, 2021), μόνο το 22,5% των νέων θα ήθελε να διευθύνει τη δική του επιχείρηση: το 77,5% θα επέλεγε μια σταθερή εργασία με μόνιμη σύμβαση από οποιαδήποτε επιχειρηματική δραστηριότητα. Στην πραγματικότητα, όταν οι νέοι ρωτήθηκαν σχετικά με τις κορυφαίες προτεραιότητές τους όσον αφορά την αναζήτηση εργασίας το 2021, η σύμβαση εργασίας ήταν η πιο δημοφιλής απάντηση (74,2% όλων των ερωτηθέντων), σχεδόν 7% περισσότερο από ό,τι μόλις ένα χρόνο πριν. Όσον αφορά τη γενική στάση απέναντι στην επιχειρηματικότητα, το 60% των Πολωνών (Tarnawa, 2021) πιστεύει ότι η έναρξη μιας επιχείρησης είναι ένας πολύ καλός τρόπος για να προωθήσει κανείς την καριέρα του και ότι οι επιτυχημένοι επιχειρηματίες αξίζουν θαυμασμό. Για άλλη μια φορά, πρόκειται για ένα αποτέλεσμα κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο και για μια σημαντική μείωση σε σύγκριση με το 2019, όταν το 77% των Πολωνών θεωρούσε ότι η λειτουργία μιας επιχείρησης αποτελεί καλή επιλογή καριέρας. Μια τέτοια αλλαγή στην αντίληψη του κοινού για την επιχειρηματικότητα συνδέεται πιθανότατα με την αβεβαιότητα που φέρνει το Covid-19, την αυξημένη επιθυμία για εργασιακή ασφάλεια και τις διοικητικές αλλαγές για τους ιδιοκτήτες επιχειρήσεων. Το 2019, το 90% των Πολωνών πίστευε ότι η ίδρυση μιας εταιρείας στην Πολωνία ήταν εύκολη υπόθεση. Για λόγους σύγκρισης, μόνο το 59% το πίστευε το 2020.

Παρόλο που ο αριθμός των Πολωνών που σχεδιάζουν να ξεκινήσουν μια επιχείρηση είναι σχετικά χαμηλός, το 60% των ανθρώπων αισθάνεται αρκετά καταρτισμένο για να ξεκινήσει μια εταιρεία. Το 2020, το 41% των ενηλίκων παραδέχτηκε ότι βλέπει επιχειρηματικές ευκαιρίες, αλλά ο κίνδυνος αποτυχίας τους κάνει να διστάζουν να ξεκινήσουν το επιχειρηματικό τους ταξίδι. Στην πραγματικότητα, οι Πολωνοί δεν βλέπουν πλέον το περιβάλλον τους ως κάπως φιλικό προς τις επιχειρήσεις: το 2020,

μόνο το 52% πίστευε ότι είχε ευνοϊκές συνθήκες για την ίδρυση μιας επιχείρησης, σε σύγκριση με το 89% το 2019. Ως αποτέλεσμα, μόνο περίπου το 3,2% των πολιτών συμμετέχει σε επιχειρηματικές δραστηριότητες αρχικών σταδίων (TEA) σε σύγκριση με το 12,2% που έχει ήδη εδραιωμένη επιχειρηματική ιδιοκτησία (EB). Σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ο αριθμός των επιχειρηματιών με TEA και EB είναι παρόμοιος ή εναλλακτικά, οι επιχειρήσεις αρχικών σταδίων κυριαρχούν στην αγορά. Τα στατιστικά στοιχεία για την Πολωνία υποδηλώνουν ότι όχι μόνο οι άνθρωποι είναι απρόθυμοι να ιδρύσουν μια επιχείρηση, αλλά και ότι πολλές επιχειρήσεις δεν παραμένουν ζωντανές για περισσότερο από 3,5 χρόνια από την ίδρυσή τους. Κατά συνέπεια, η διατήρηση της επιτυχίας στις πολωνικές αγορές μπορεί να είναι πιο δύσκολη, δεδομένου ότι τα καθιερωμένα ονόματα κυριαρχούν στην αγορά.

Ο Covid-19 απλώς πολλαπλασίασε τα υπάρχοντα προβλήματα και το 52% των επιχειρηματιών δήλωσε ότι θα πρέπει να κλείσει την επιχείρησή του το 2020 λόγω της πανδημίας. Για λόγους σύγκρισης, ο ευρωπαϊκός μέσος όρος ήταν 20%, γεγονός που δείχνει ότι η πολωνική αγορά επηρεάστηκε βαθιά από την πανδημία. Πράγματι, το 64% των ανθρώπων δήλωσε ότι η πανδημία καθυστέρησε τη διαδικασία ίδρυσης μιας εταιρείας. Καθώς οι επιχειρηματίες είναι δικτυωμένοι να βλέπουν τις δυνατότητες ακόμη και στην κρίση και την έλλειψη, πολλές επιχειρήσεις άρχισαν να βλέπουν ευκαιρίες στην κρίση της υγείας. Το 35% των ιδιοκτητών επιχειρήσεων αρχικών σταδίων και το 25% των καθιερωμένων επιχειρηματιών παρατήρησαν θετικές επιπτώσεις του Covid-19.

Όσον αφορά τα κίνητρα για την έναρξη επιχειρηματικής δραστηριότητας στην Πολωνία, το 62% των ερωτηθέντων (Tarnawa, 2021) ανέφερε ότι δεν υπήρχαν αρκετές προσφορές εργασίας στην αγορά και η έναρξη μιας επιχείρησης τους επέτρεπε να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, ενώ το 53% δήλωσε ότι ήθελε να αποκομίσει τεράστια κέρδη και να δημιουργήσει πλούτο. Το 22% υποστήριξε ότι το κίνητρό τους ήταν να αλλάξουν τον κόσμο και το 20% ήθελε απλώς να συνεχίσει μια οικογενειακή παράδοση. Οι αριθμοί υποδηλώνουν ότι η φύση της πολωνικής επιχειρηματικότητας είναι ρεαλιστική. Παραδόξως, μόλις ένα χρόνο νωρίτερα, το 2019, το 65% των Πολωνών δήλωσαν ότι η πραγματοποίηση μιας αλλαγής ήταν ο λόγος για τον οποίο ξεκίνησαν το επιχειρηματικό τους ταξίδι. Η Πολωνία έκανε άλμα από την κορυφή στον πάτο της κατάταξης μέσα σε μόλις ένα χρόνο, κατά πάσα πιθανότητα, επειδή το Covid-19 σκότωσε τον ιδεαλισμό των ανθρώπων όταν αντιμετώπισαν αυξανόμενες οικονομικές δυσκολίες. Το 2020, οι Πολωνοί άρχισαν να εκτιμούν την υλική σταθερότητα περισσότερο από ποτέ, γεγονός που είναι κατανοητό δεδομένου του αριθμού των ανθρώπων που έχασαν τη δουλειά τους λόγω του Covid-19.

Για να κατανοήσει καλύτερα τους λόγους για τους οποίους μια συγκεκριμένη ομάδα επιχειρηματιών - νέοι ιδρυτές νεοφυών επιχειρήσεων - αποφάσισαν να ιδρύσουν τις εταιρείες τους, η PARP διεξήγαγε μια ειδική έρευνα. Οι συμμετέχοντες κατέγραψαν τα κίνητρα για την επιχειρηματική τους δραστηριότητα ως εξής:

- επιθυμία να ανεξαρτητοποιηθούν (36% των συμμετεχόντων)

- επιθυμία να αξιοποιήσουν την υπάρχουσα εμπειρία (19% των συμμετεχόντων)
- μια ενδιαφέρουσα επιχειρηματική ιδέα (8%)
- πραγματοποίηση των ονείρων τους (8%)
- δυσαρέσκεια με μια προηγούμενη εργασία (6%)
- απώλεια εργασίας (6%)

Σύμφωνα με την έκθεση της Citibank για τη νεανική επιχειρηματικότητα στην Πολωνία (Citi Foundation, 2022), οι νέοι συνειδητοποίησαν καλύτερα τους επιχειρηματικούς κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι επιχειρηματίες κατά τη διάρκεια της πανδημίας και άρχισαν να συνδέουν την αυτοαπασχόληση με την αβεβαιότητα και την έλλειψη ασφάλειας. Πολλοί από τους ερωτηθέντες εξέφρασαν το φόβο ότι σε μια κρίση, ένας επιχειρηματίας μπορεί να εξαρτάται μόνο από τον εαυτό του και όχι από οποιονδήποτε δημόσιο φορέα. Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι συμμετέχοντες είδαν ευκαιρίες στην πανδημία, καθώς δημιούργησε ζήτηση για ψηφιακές υπηρεσίες, γεγονός που σηματοδοτεί ότι οι νέοι ασκούν επιχειρηματικότητα ανεξάρτητα από την οικονομική κατάσταση. Παρόλο που μόνο το 15% των συμμετεχόντων στην έρευνα είχε την επιχείρησή του, το 62% θα σκεφτόταν να ξεκινήσει την επιχείρησή του στο μέλλον. Είναι ενδιαφέρον ότι οι άνθρωποι που έχουν επιχειρηματίες στον στενότερο κύκλο τους είναι πιο πιθανό να εκδηλώσουν ενδιαφέρον για την επιχειρηματικότητα.

Οι νέοι Πολωνοί υποστήριξαν ότι επιχειρηματίας είναι κάποιος που χρησιμοποιεί τις δεξιότητες και τις γνώσεις του δημιουργικά για το δικό του επιχειρηματικό όφελος. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο οι συμμετέχοντες δεν πίστευαν ότι η τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι καθοριστικής σημασίας για την επιχειρηματική επιτυχία, αλλά τόνισαν τη σημασία της πρακτικής εμπειρίας και των δεξιοτήτων. Πολλοί από αυτούς ισχυρίστηκαν ότι ήταν έξυπνη απόφαση να εργαστεί κανείς πρώτα για κάποιον άλλο και να αποκτήσει εμπειρία προτού ιδρύσει τη δική του επιχείρηση. Σύμφωνα με το 84% των νέων που συμμετείχαν στην έρευνα, ορισμένοι άνθρωποι έχουν από τη φύση τους μια στάση προς την επιχειρηματικότητα, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι οι επιχειρηματικές δεξιότητες δεν μπορούν να διδαχθούν. Στην πραγματικότητα, το 98% των συμμετεχόντων απαρίθμησε το σχολείο, μια εργασία πλήρους απασχόλησης, επιπλέον μαθήματα και καθημερινά καθήκοντα ως τρόπους για να ενισχύσει κανείς την επιχειρηματικότητά του.

Το σημαντικό είναι ότι οι φιλοδοξίες των επιχειρηματιών αυξάνονται κάθε χρόνο. Το 2022, το 30% των εταιρειών αρχικών σταδίων σχεδίαζαν να προσλάβουν τουλάχιστον 5 νέους υπαλλήλους και το 17% αυτών ήθελαν να δημιουργήσουν 10 νέες θέσεις εργασίας ή να αυξήσουν την ομάδα τους κατά 50% μέσα στα επόμενα 5 χρόνια. Πρόκειται για ένα καλύτερο αποτέλεσμα από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο του 26% και του 16% αντίστοιχα. Τα στοιχεία δείχνουν (Tarnawa, 2021) ότι οι "νέες" εταιρείες στην Πολωνία επικεντρώνονται αποκλειστικά στην εγχώρια αγορά. Το 97,9% των εταιρειών δεν έχει καθόλου πελάτες στο εξωτερικό, ενώ το 0,8% πραγματοποιεί 0-25% των εσόδων του από διεθνείς πελάτες. Μόνο το 1,2% των εταιρειών πραγματοποιούν το 25-100% των εσόδων τους σε διεθνές επίπεδο. Τα εν λόγω στατιστικά στοιχεία

υποδηλώνουν ότι οι πολωνικές εταιρείες δεν είναι πολύ διεθνοποιημένες, γεγονός που περιορίζει τις εξαγωγικές τους δυνατότητες.

2.5.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη

Οι εμπειρογνώμονες που συμβουλευτήκε το GEM εντοπίζουν δύο διαφορετικούς τομείς κυβερνητικών πολιτικών όσον αφορά την επιχειρηματικότητα: τις κυβερνητικές προτεραιότητες και την υποστήριξη της επιχειρηματικότητας και τη γραφειοκρατία και τους φόρους. Το 2022, η κυβερνητική πολιτική που ευνοεί τις νέες επιχειρήσεις (π.χ. δημόσιες συμβάσεις) ανήλθε στο 93% του ευρωπαϊκού μέσου όρου με τη σημείωση 3,6. Είναι ενδιαφέρον ότι η περιφερειακή στήριξη των επιχειρήσεων αυξήθηκε από 4,77 το 2019 σε 5,05 το 2022, δηλαδή στο 109% του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Για λόγους σύγκρισης, η στήριξη της κεντρικής κυβέρνησης κατατάσσεται στο 87% του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Όσον αφορά τη γραφειοκρατία και τους φόρους, οι κυβερνητικές πολιτικές κατατάσσονται σημαντικά χειρότερα από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο όσον αφορά την απόκτηση των απαραίτητων αδειών και αδειών εντός μιας εβδομάδας (91%), τους φορολογικούς συντελεστές για τους νέους επιχειρηματίες (82%), την προβλεψιμότητα των φόρων και των κανονισμών (56%) και την πολυπλοκότητα της γραφειοκρατίας (58%). Τα παρουσιαζόμενα στοιχεία υποδηλώνουν ότι το απρόβλεπτο του νομικού συστήματος και οι δυσκολίες που σχετίζονται με τη γραφειοκρατία ενδέχεται να αποθαρρύνουν τους Πολωνούς από την επιχειρηματική δραστηριότητα.

Το 2020, οι κυβερνητικές πρωτοβουλίες κατατάσσονται κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο σε 6 αναλυόμενους τομείς:

- Οι επιχειρηματίες μπορούν να έχουν πρόσβαση σε βοήθεια και στήριξη για νέες και αναπτυσσόμενες επιχειρήσεις αφού επικοινωνήσουν με έναν μόνο δημόσιο φορέα (74% του ευρωπαϊκού μέσου όρου)
- Τα επιστημονικά πάρκα και οι θερμοκοιτίδες παρέχουν αποτελεσματική υποστήριξη σε νέες και αναπτυσσόμενες εταιρείες (80% του ευρωπαϊκού μέσου όρου)
- Υπάρχουν αρκετά κυβερνητικά προγράμματα στήριξης για νέες και αναπτυσσόμενες εταιρείες (91% του ευρωπαϊκού μέσου όρου)
- Οι υπάλληλοι των δημόσιων οργανισμών είναι αρκετά ικανοί για να υποστηρίξουν με επιτυχία τις νέες και αναπτυσσόμενες εταιρείες (92% του ευρωπαϊκού μέσου όρου)
- Σχεδόν όλοι όσοι χρειάζονται βοήθεια από ένα κυβερνητικό πρόγραμμα για νέες και αναπτυσσόμενες εταιρείες μπορούν να βρουν αυτό που χρειάζονται (83% του ευρωπαϊκού μέσου όρου)
- Τα κυβερνητικά προγράμματα στήριξης νέων και αναπτυσσόμενων εταιρειών είναι αποτελεσματικά (78% του ευρωπαϊκού μέσου όρου)

Υπό το πρίσμα των στατιστικών στοιχείων που παρουσιάστηκαν, φαίνεται ότι η κυβερνητική υποστήριξη δεν έχει ακόμη φθάσει σε ικανοποιητικά επίπεδα για τους Πολωνούς επιχειρηματίες. Σε γενικές γραμμές, η Πολωνία κατατάσσεται καλύτερα

από τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες μόνο όσον αφορά το άνοιγμα της αγοράς. Οι τομείς που χρήζουν βελτίωσης είναι σίγουρα οι πολιτικές που σχετίζονται με τη γραφειοκρατία και τους φόρους, το υψηλό κόστος εισόδου στην αγορά και η πρόσβαση στην αρχιτεκτονική των υπηρεσιών. Όταν ρωτήθηκαν για τους δύο κύριους παράγοντες που εμποδίζουν την ανάπτυξη εταιρειών, οι "νέοι" επιχειρηματίες απαριθμούν τους υψηλούς φόρους και τις πολλές νομικές διατυπώσεις.

Ενώ η δημόσια στήριξη για τις νέες και αναπτυσσόμενες επιχειρήσεις είναι μέτρια και η πρόσβαση σε δάνεια και υποθήκες είναι σχετικά δύσκολη, η ιδιωτική στήριξη για τις επιχειρήσεις στην Πολωνία είναι χαμηλή. Το 2018, οι περισσότερες νεοσύστατες επιχειρήσεις χρηματοδότησαν το 72,7% των έργων τους από την τσέπη τους, το 10,1% από εθνικά δάνεια και το 6,7% από ξένους επενδυτές. Το πολωνικό οικοσύστημα νεοφυών επιχειρήσεων δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί πλήρως, οπότε η χρηματοδότηση με κεφάλαια σποράς/περιπέτειας δεν είναι ακόμη προσβάσιμη για τους περισσότερους επιχειρηματίες. Η αύξηση της ιδιωτικής στήριξης της επιχειρηματικότητας και η μεγαλύτερη παρουσία εταιρειών επιχειρηματικών κεφαλαίων θα μπορούσαν να πυροδοτήσουν αυξημένη επιχειρηματική δραστηριότητα, καθώς η έλλειψη κεφαλαίων για την ίδρυση μιας εταιρείας είναι ο κυριότερος λόγος για τον οποίο οι Πολωνοί δεν δημιουργούν νεοφυείς επιχειρήσεις. Όσον αφορά την υποστήριξη που έλαβαν οι επιχειρηματίες κατά τη διάρκεια της πανδημίας τόσο από τον δημόσιο όσο και από τον ιδιωτικό τομέα, υπήρξαν σίγουρα πολλά προγράμματα αφιερωμένα στην ανάπτυξη ψηφιακών δεξιοτήτων και στην προσαρμογή στο μεταβαλλόμενο επιχειρηματικό κλίμα. Πολυάριθμα κυβερνητικά και μη κυβερνητικά ιδρύματα προσέφεραν μαθήματα και εργαστήρια για να βοηθήσουν τους επιχειρηματίες να ξαναχτίσουν τα επιχειρηματικά τους μοντέλα. Η Youth Business Poland, μια ΜΚΟ με έδρα τη Βαρσοβία, προσέφερε σε νέους επιχειρηματίες (έως 29 ετών) διάφορα προγράμματα καθοδήγησης και εργαστήρια που δημιουργήθηκαν σε συνεργασία τόσο με την περιοχή της Μαζοβίας και την πόλη της Βαρσοβίας, όσο και με ιδιωτικές εταιρείες όπως η Google και η Accenture, από την αρχή της πανδημίας. Πολυάριθμες άλλες οργανώσεις στην Πολωνία υποστήριξαν επίσης τους επιχειρηματίες καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας με εκπαιδευτική βοήθεια. Η οικονομική βοήθεια που έλαβαν οι εταιρείες από την κυβέρνηση κατά τη διάρκεια της πανδημίας δεν ήταν αρκετή για να κρατήσει πολλές από αυτές όρθιες, οπότε το 2020, μόνο το 27% των "νέων" επιχειρηματιών και το 35% των έμπειρων επιχειρηματιών (Tarnawa, 2021) πίστευαν ότι οι προσπάθειες της πολωνικής κυβέρνησης για την άμβλυση των οικονομικών συνεπειών ήταν αποτελεσματικές. Τελικά, το 47% των ερωτηθέντων Πολωνών παραδέχτηκε ότι γνωρίζει κάποιον που αναγκάστηκε να κλείσει την επιχείρησή του εξαιτίας του Covid-19, σε σύγκριση με το 13% εκείνων που γνωρίζουν κάποιον που ξεκίνησε την επιχείρησή του κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

2.5.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση

Η αποτελεσματική εκπαίδευση είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες για την ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας μεταξύ των νέων. Η βασική επιχειρηματική εκπαίδευση στην Πολωνία (πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση) είναι φτωχή

σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ευρώπη, καθώς κατατάσσεται μόνο στο 68% του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Παρόλο που η κατάσταση φαίνεται να βελτιώνεται αργά χρόνο με το χρόνο, τα πολωνικά δημοτικά και γυμνάσια δεν φαίνεται να ενθαρρύνουν τη δημιουργικότητα, την ανεξαρτησία και την αυτενέργεια των μαθητών. Τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κατατάσσονται πιο ευνοϊκά, αλλά εξακολουθούν να βρίσκονται κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (76%). Το πολωνικό Υπουργείο Παιδείας αναγνώρισε το πρόβλημα και πρότεινε να τροποποιηθεί ένα υφιστάμενο μάθημα του λυκείου Βασικές αρχές της επιχειρηματικότητας και να αντικατασταθεί με ένα πιο πρακτικό μάθημα Επιχειρήσεις και Διοίκηση μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2023.

Επί του παρόντος, ο αριθμός των κυβερνητικών, περιφερειακών και ιδιωτικών πρωτοβουλιών που είναι αφιερωμένες στην επιχειρηματική εκπαίδευση των νέων αυξάνεται σταθερά. Το 2022, η πόλη του Λούμπλιν και το Πανεπιστήμιο Maria Curie-Skłodowska στο Λούμπλιν ξεκίνησαν την πρώτη έκδοση του προγράμματος "Επιχειρηματική νεολαία". "Απαλλαγμένο από τη θεωρία", ένας διαγωνισμός που δοκιμάζει τις επιχειρηματικές γνώσεις στην πράξη είχε χιλιάδες νέους συμμετέχοντες κάθε χρόνο από την ίδρυσή του το 2014.

2.5.4. Συμπεράσματα

Τα επίπεδα επιχειρηματικότητας στην Πολωνία είναι χαμηλότερα από ό,τι στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Παρόλο που το 60% των Πολωνών πιστεύει ότι η ίδρυση μιας επιχείρησης είναι ένας πολύ καλός τρόπος για να προωθήσει κανείς την καριέρα του, το 2020 μόνο το 5% σκεφτόταν να δημιουργήσει μια εταιρεία μέσα στα επόμενα 3 χρόνια. Παρόλο που η υγειονομική κρίση έπληξε το επιχειρηματικό πνεύμα στην Πολωνία, ακόμη και ένα χρόνο πριν από την έναρξη της πανδημίας, μόνο το 6% των Πολωνών σχεδίαζε να ξεκινήσει τη δική του επιχείρηση.

Οι κυριότεροι λόγοι για τους οποίους οι Πολωνοί αποφασίζουν να ξεκινήσουν την επιχείρησή τους είναι οι εξής: η έλλειψη αρκετών προσφορών εργασίας στην αγορά εργασίας και η επιθυμία να δημιουργήσουν πλούτο. Οι κοινωνικοί λόγοι ήταν σημαντικοί μόνο για το 22% περίπου των συμμετεχόντων στην έρευνα, γεγονός που κατατάσσει την Πολωνία στην τελευταία θέση μεταξύ όλων των ευρωπαϊκών χωρών. Είναι ενδιαφέρον ότι μόλις ένα χρόνο πριν, η Πολωνία βρισκόταν στην κορυφή της κατάταξης, πράγμα που σημαίνει ότι το Covid-19 άλλαξε εντελώς τις επιχειρηματικές φιλοδοξίες στη χώρα.

Το πολωνικό εκπαιδευτικό σύστημα δεν είναι σχεδιασμένο για να ενθαρρύνει την επιχειρηματικότητα και η ιδιωτική χρηματοδότηση δεν είναι ακόμη αρκετά δημοφιλής ώστε να προσφέρει στις αναδυόμενες εταιρείες πρόσβαση σε χρηματοδότηση. Από τη θετική πλευρά, η πολωνική αγορά είναι ανοιχτή σε νέες επιχειρήσεις και το εκπαιδευτικό σύστημα πρόκειται να υποστεί μετασχηματισμό που θα εισαγάγει ένα νέο σχολικό μάθημα για τους μαθητές του λυκείου. Ο αριθμός των οργανισμών που υποστηρίζουν την πολωνική επιχειρηματικότητα αυξάνεται επίσης σιγά-σιγά, οπότε αν το νομικό σύστημα γίνει πιο φιλικό προς τις επιχειρήσεις, οι μελλοντικές γενιές των Πολωνών ίσως είναι πιο πιθανό να εμπλακούν σε επιχειρηματικές δραστηριότητες.

ΤΜΗΜΑ 2.6.: ΣΤΗ ΡΟΥΜΑΝΙΑ

2.6.1. Αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της νεανικής επιχειρηματικότητας
 Σύμφωνα με μελέτη της Insights PulseZ (Insights PulseZ, 2021), πάνω από το 50% των νέων Ρουμάνων είναι πρόθυμοι να εργαστούν σε τομείς όπως η επιχειρηματικότητα, η διοίκηση και οι επιχειρήσεις. Έτσι, το 50% των νέων θα ήθελε να γίνει επιχειρηματίας ή διευθυντής, ενώ το 33% θα ήθελε να ιδρύσει μια επιχείρηση. Το 33% των νέων πιστεύει ότι η επίσημη εκπαίδευση δεν τους προετοιμάζει αρκετά για να βρουν μια αξιοπρεπή και επιθυμητή εργασία. Το 25% των νέων πιστεύει ότι το σχολικό πρόγραμμα σπουδών παρέχει επαρκή κατάρτιση και εκπαίδευση για να βρουν μια θέση εργασίας, ενώ το 19% δηλώνει ότι το σχολείο δεν τους βοηθά καθόλου. Η μελέτη Insights PulseZ διεξήχθη σε δείγμα 1.115 νέων ηλικίας 16-24 ετών.

Σύμφωνα με το Εθνικό Ινστιτούτο Στατιστικής, το δεύτερο τρίμηνο του 2021, το ποσοστό απασχόλησης των νέων (ηλικίας 15-24 ετών) στη Ρουμανία ήταν 22%, σχεδόν 3 φορές χαμηλότερο από το ποσοστό απασχόλησης του γενικού πληθυσμού σε ηλικία εργασίας (15-64 ετών), 62,4%. Όσον αφορά την πρόθεση των νέων να ξεκινήσουν μια επιχείρηση, μια μελέτη που διεξήχθη τον Δεκέμβριο του Η πρόθεση επιχειρηματικότητας μεταξύ φοιτητών επιχειρήσεων στη Ρουμανία (Ioane, Bibu, Brancu, & Nastase, 2020) δείχνει ότι ένας μεγάλος αριθμός συμμετεχόντων προτίθεται να ξεκινήσει την επιχείρησή του στο εγγύς μέλλον (47,6% συμφωνεί και συμφωνεί απόλυτα), ενώ ένας μεγάλος αριθμός εξακολουθεί να μην είναι σίγουρος γι' αυτό (36% είναι ουδέτερος) και μόνο μερικοί συμμετέχοντες δεν προτίθενται να το κάνουν (16,4% διαφωνεί ή διαφωνεί απόλυτα). Επιπλέον, η ίδια μελέτη δείχνει ότι το 35,2% δεν είναι σίγουρο αν η επιχειρηματικότητα είναι η καλύτερη εναλλακτική λύση για τη μελλοντική σταδιοδρομία. Ωστόσο, η πλειονότητα των συμμετεχόντων (64,4% συμφωνούν και συμφωνούν απόλυτα) σκοπεύει να ξεκινήσει μια επιχείρηση. Η μεγάλη πλειονότητα των ερωτηθέντων (72,8% συμφωνούν και συμφωνούν απόλυτα) βρίσκει ελκυστική την ιδέα να ξεκινήσουν τη δική τους επιχείρηση, γεγονός που δείχνει ότι το να είσαι επιχειρηματίας είναι κάτι επιθυμητό, που κερδίζει γρήγορα δημοτικότητα, παρόλο που η Ρουμανία δεν είχε ιστορία δεκαετιών επιχειρηματικότητας, όπως άλλες χώρες που έχουν μεγαλύτερη ιστορία στις ελεύθερες αγορές και την επιχειρηματικότητα.

Όσον αφορά τις μεταβλητές που ενδέχεται να επηρεάζουν την πρόθεση επιχειρηματικότητας, τα αποτελέσματα δείχνουν το γεγονός ότι το επίπεδο εισοδήματος καθώς και η προηγούμενη εργασιακή εμπειρία έχουν σημαντική επίδραση. Ως εκ τούτου, οι ερωτηθέντες με το χαμηλότερο και το υψηλότερο επίπεδο εισοδήματος είναι εκείνοι που παρουσίασαν τις υψηλότερες επιχειρηματικές προθέσεις. Επιπλέον, η εργασιακή εμπειρία συσχετίστηκε θετικά με την επιχειρηματική πρόθεση, πιθανώς λόγω των γνώσεων και της εμπειρίας που συσσωρεύτηκαν κατά τη διάρκεια αυτού του χρόνου.

Τον Μάρτιο-Μάιο του 2020, η Social Innovation Solutions (SIS), με την υποστήριξη του οργανισμού έρευνας αγοράς IZI Data, διεξήγαγε έρευνα σχετικά με τις αντιλήψεις των νέων συμμετεχόντων στα προγράμματα SIS (Future Makers και Social Impact

Award) που σχετίζονται με το μέλλον της επιχειρηματικότητας στη Ρουμανία. Η έρευνα, που διεξήχθη σε δείγμα 397 νέων που ενδιαφέρονται για την επιχειρηματικότητα, είχε ως στόχο να αναλύσει τον τρόπο με τον οποίο οι νέοι που φιλοδοξούν να ασχοληθούν με την επιχειρηματικότητα βλέπουν το μέλλον. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι τα κύρια προβλήματα στο πλαίσιο της ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας είναι οι χαμηλές επιδόσεις του εκπαιδευτικού συστήματος, η οικονομική κρίση και η κρίση εργασίας.

Οι νέοι συμμετέχοντες στα προγράμματα SIS θεωρούν ότι οι δύο τομείς στους οποίους αξίζει να επενδύσουν περισσότερο για το μέλλον της Ρουμανίας είναι η ψηφιακή εκπαίδευση και η τεχνολογία, ενώ η ανάγκη επένδυσης στον κοινωνικό τομέα (που θα στήριζε και θα δημιουργούσε ευκαιρίες για τη νεολαία) και στον περιβαλλοντικό τομέα καταλαμβάνει τη δεύτερη και την τρίτη θέση. Ωστόσο, σύμφωνα με τις προσωπικές προτιμήσεις των νέων που συμμετέχουν στην έρευνα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και οι δραστηριότητες μάρκετινγκ είναι οι πιο ελκυστικοί τομείς για την έναρξη μιας επιχείρησης. Οι τομείς της εκπαίδευσης και της υγειονομικής περίθαλψης αναδεικνύονται ως οι άλλοι τομείς στους οποίους οι νέοι θα ήθελαν να ιδρύσουν τις επιχειρηματικές τους πρωτοβουλίες.

Ως κίνητρο για την έναρξη επιχειρηματικού ταξιδιού, οι νέοι αναφέρουν τη σημασία του θετικού αντίκτυπου στην κοινωνία, την ικανοποίηση από την ίδρυση επιχειρηματικής πρωτοβουλίας στον τομέα/τομέα ενδιαφέροντος, και μόλις στην τρίτη θέση, ως κίνητρο για την έναρξη της επιχείρησης οι ερωτηθέντες ανέφεραν το κέρδος. Από την άλλη πλευρά, η μελέτη δείχνει ότι μόνο το 6% των νέων αναφέρουν τη σημασία μιας επιχείρησης χαμηλού κινδύνου, ενώ μόνο το 10% προσδιορίζει την ανάγκη να τους σέβονται για αυτό που κάνουν.

Σύμφωνα με την έκθεση GEM 2021, ως κίνητρο για την ίδρυση επιχειρηματικής πρωτοβουλίας στη Ρουμανία, "Να κάνω τη διαφορά στον κόσμο" και "Να δημιουργήσω μεγάλο πλούτο ή πολύ υψηλό εισόδημα" αναφέρονται από τους νέους επιχειρηματίες ως σχεδόν εξίσου σημαντικά (76,6% και 72,4%). Ωστόσο, η έκθεση αποκαλύπτει ότι μόνο το 27% πιστεύει ότι είναι εύκολο να ξεκινήσει κανείς την επιχειρηματική δραστηριότητα στη Ρουμανία, ενώ η NECI αξιολογεί τη Ρουμανία με βαθμολογία 4 στα 10 (Hill, et al., 2022).

2.6.2. Κυβερνητική και ιδιωτική στήριξη

Η Στρατηγική για τη Νεολαία 2015-2020 (νομικό έγγραφο που εγκρίθηκε με την κυβερνητική απόφαση αριθ. 24/2015) συμπεριέλαβε την ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων και τη νεανική επιχειρηματικότητα μεταξύ των κύριων στόχων της (Ρουμανική Κυβέρνηση, 2015). Ωστόσο, η στρατηγική δεν υποστηρίχθηκε από σχέδιο δράσης που να επιτρέπει τη συστηματική εφαρμογή της στρατηγικής, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση, η εφαρμογή δεν ήταν πλήρως συστηματική και δεν υπάρχουν αξιολογήσεις σχετικά με τα επιτευχθέντα αποτελέσματα. Μια στρατηγική για τη νεολαία μετά το 2021 δεν εγκρίθηκε μέχρι τον Μάρτιο του 2022 και δεν προβλέπεται ειδική στρατηγική για τη νεανική επιχειρηματικότητα.

Το μεγαλύτερο μέρος της στήριξης για τους νέους επιχειρηματίες ήταν διαθέσιμο σε πακέτα: κατάρτιση και χρηματοδότηση μικρών νεοσύστατων επιχειρήσεων, στο πλαίσιο χρηματοδοτούμενων από την ΕΕ έργων στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ). Η σχετική επικοινωνία ήταν μόνο βασισμένη σε έργα και δεν σχεδιάστηκε μακροπρόθεσμη στρατηγική.

Το 2017, το πρώην Υπουργείο Επιχειρηματικού Περιβάλλοντος, Εμπορίου και Επιχειρηματικότητας (τμήμα του Υπουργείου Επιχειρηματικότητας και Τουρισμού από τον Νοέμβριο του 2021) ξεκίνησε ένα πρόγραμμα αφιερωμένο στη χρηματοδότηση νέων επιχειρήσεων: το πρόγραμμα Start-Up Nation Romania. Το πρόγραμμα είναι παρόμοιο με εκείνα που υλοποιήθηκαν στο παρελθόν, χρησιμοποιώντας χρηματοδότηση από το ΕΚΤ για τη στήριξη νεοφυών επιχειρήσεων. Το πρόγραμμα Start-Up Nation Romania χρησιμοποιεί κονδύλια του εθνικού προϋπολογισμού για τη στήριξη νεοφυών επιχειρήσεων με μέγιστο ποσό 200.000 RON (περίπου 43.000 EUR). Το πρόγραμμα ξεκίνησε το 2017 και άλλες προσκλήσεις έχουν δημοσιευτεί τον Δεκέμβριο του 2018 και τον Οκτώβριο του 2019. Το 2020, το πρόγραμμα επικεντρώθηκε στην υποστήριξη νεοφυών επιχειρήσεων πληροφορικής με την ονομασία: Star Tech Innovation. Το 2021, τα κονδύλια του προϋπολογισμού για την επιχειρηματικότητα επικεντρώθηκαν στην ανάσχεση των επιπτώσεων της πανδημίας Covid-19. Το 2022, το πρόγραμμα Start-Up Nation Romania επανεκκινήθηκε υπό παρόμοιες συνθήκες με αυτές του 2019.

Αν και άνοιξε και προωθείται ως πρόγραμμα για τους νέους, το Start-Up Nation Romania δεν έχει σχεδιαστεί ειδικά γι' αυτούς. Το πρόγραμμα υποστηρίζει μικρές νεοφυείς επιχειρήσεις που είναι βιώσιμες για τουλάχιστον 2 χρόνια μετά το πρώτο έτος, όταν έχουν χρηματοδοτηθεί και έχουν δημιουργήσει τουλάχιστον μία θέση εργασίας.

Το 2018, η ρουμανική κυβέρνηση επέλεξε τους διαχειριστές των επιχορηγήσεων για ένα πρόγραμμα παρόμοιο με το Start-Up Romania, το οποίο ονομάζεται Romania Start-Up Plus. Το πρόγραμμα υποστηρίζει νεοφυείς επιχειρήσεις επιχειρηματιών όλων των ηλικιών με έως 40 000 ευρώ, τα οποία παρέχονται από το ΕΚΤ μέσω του επιχειρησιακού προγράμματος "Ανθρώπινο κεφάλαιο". Το 2018, η Διαχειριστική Αρχή του προγράμματος, στο Υπουργείο Ευρωπαϊκών Επενδύσεων και Έργων, επέλεξε 195 οργανισμούς και πανεπιστήμια για τη διαχείριση των προγραμμάτων επιχορήγησης έργων. Μέρος της χρηματοδότησης κατευθύνθηκε στην κατάρτιση σε θέματα επιχειρηματικότητας, αλλά το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησης επαναχορηγήθηκε για μικρές νεοσύστατες επιχειρήσεις με πολύ παρόμοιους όρους με το Start-Up Romania.

2.6.3. Επιχειρηματική εκπαίδευση

Η επιχειρηματική εκπαίδευση οργανώνεται και ρυθμίζεται στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα μόνο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αποτελώντας υποχρεωτικό μάθημα για ορισμένες ειδικότητες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, για μαθητές ηλικίας 16-17 ετών. Ωστόσο, αναλύοντας τα προγράμματα σπουδών μπορεί κανείς να παρατηρήσει

ότι η έμφαση δίνεται στις ικανότητες και τις δεξιότητες και λιγότερο στις στάσεις που πρέπει να έχουν ή να αποκτήσουν οι νέοι επιχειρηματίες.

Στο επίπεδο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, όλα τα μεγάλα πανεπιστήμια της Ρουμανίας προσφέρουν μαθήματα επιχειρηματικότητας, συμπεριλαμβανομένης της εισαγωγής στην επιχειρηματικότητα. Ωστόσο, δεδομένων των πολιτισμικών παραδόσεων που επικρατούν στο ρουμανικό πανεπιστημιακό σύστημα, η μεγαλύτερη επίδραση προέρχεται από το διαχωρισμό μεταξύ θεωρητικών και πρακτικών γνώσεων, καθώς η πρώτη θεωρείται ανώτερη από τη δεύτερη. Αυτό αντικατοπτρίζεται όχι μόνο στο περιεχόμενο των μαθημάτων αλλά και στη μεθοδολογία διδασκαλίας, η οποία βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε διαλέξεις, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο ενεργός ρόλος των φοιτητών.

Αναλύοντας την παρουσίαση των πανεπιστημιακών μαθημάτων για τις επιχειρήσεις, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα στα ρουμανικά πανεπιστήμια, με βάση τις πληροφορίες που δημοσιεύονται στο διαδίκτυο από τα πανεπιστήμια (αναλύθηκαν οι ιστότοποι των 10 μεγαλύτερων πανεπιστημίων της Ρουμανίας), μπορεί κανείς να παρατηρήσει τρεις πτυχές που χαρακτηρίζουν τα μαθήματα επιχειρηματικότητας:

- υπάρχουν σχεδόν αποκλειστικά στις σχολές οικονομικών και διοίκησης
- η κύρια εστίασή τους είναι η ίδρυση νέων επιχειρήσεων
- κύριος στόχος τους είναι η μεταφορά γνώσεων και δεξιοτήτων για την ανάπτυξη του επιχειρηματικού σχεδίου

Το 2017, το Υπουργείο Νεολαίας και Αθλητισμού δρομολόγησε ένα μεγάλο έργο για την κατάρτιση σε θέματα επιχειρηματικότητας, το οποίο απευθύνεται σε 200 νέους σε 8 νομούς: Bihor, Covasna, Dâmbovița, Giurgiu, Iași, Satu Mare, Teleorman και Vrancea.

Το 2020, το Υπουργείο Ευρωπαϊκών Επενδύσεων και Έργων εγκαινίασε ένα πρόγραμμα επιχορήγησης, το οποίο υποστηρίζεται από το ΕΚΤ, ενθαρρύνοντας τους μαθητές να γίνουν επιχειρηματίες. Το ταμείο - Innotech Student - χορήγησε τις πρώτες επιχορηγήσεις στα τέλη του 2021.

Το πρόγραμμα HUB της Ρουμανίας, είναι ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα κατάρτισης, το οποίο παρείχε σε φοιτητές, επιχειρηματίες και δυνητικούς επιχειρηματίες, πληροφορίες, υποστήριξη, τεχνική βοήθεια και συμβουλευτική, καθώς και ένα θεσμικό πλαίσιο για την ανάπτυξη επιχειρηματικών ικανοτήτων και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας στην τοπική και διεθνή αγορά των μικρομεσαίων επιχειρήσεων άνοιξε μέχρι το 2017.

Για την υποστήριξη των εκπαιδευτικών (εκπαιδευτικοί και εργαζόμενοι στη νεολαία) στην ανάπτυξη δεξιοτήτων για την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα, η Ρουμανία προωθεί την εφαρμογή που χορηγείται από το πρόγραμμα Erasmus+. Δεν παρέχονται συστηματικές πληροφορίες σχετικά με τον αριθμό των εκπαιδευτικών ή των εργαζομένων στον τομέα της νεολαίας που επωφελούνται από σχέδια κατάρτισης στον

τομέα της επιχειρηματικότητας των νέων στο πλαίσιο του Erasmus+. Μετά τη συμμετοχή σε εκπαιδεύσεις για την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα, οι φάσεις πολλαπλασιασμού εξαρτώνται από την προθυμία και τα κίνητρα των εκπαιδευτικών να μεταφέρουν τις μεθόδους της μη τυπικής μάθησης στην τάξη και να προωθήσουν την επιχειρηματικότητα μεταξύ των νέων.

Υλοποιήθηκε ένα ευρύ φάσμα πρωτοβουλιών στον τομέα της επιχειρηματικής εκπαίδευσης και της χρηματοδότησης νεοφυών επιχειρήσεων, οι περισσότερες από τις οποίες απευθύνονταν σε νέους επιχειρηματίες και χορηγήθηκαν με τη χρήση του ΕΚΤ και όλες ήταν βασισμένες σε έργα. Κάθε ένα από αυτά τα έργα είχε προϋπολογισμό επικοινωνίας, αλλά κανένα από αυτά δεν ήταν ειδικά σχεδιασμένο για να ενημερώσει τους νέους επιχειρηματίες σχετικά με τις υπάρχουσες ευκαιρίες.

Αρκετές ενώσεις διασυνδέουν νέους επιχειρηματίες στη Ρουμανία. Οι ενώσεις αυτές λειτουργούν είτε ως ΜΚΟ είτε ως εργοδοτικές οργανώσεις και είναι οι πιο δραστήριες στην υλοποίηση των έργων που χρηματοδοτούνται από το ΕΚΤ και αναφέρονται στην παρούσα ενότητα.

Για παράδειγμα, το πρόγραμμα "Δοκιμαστικές επιχειρήσεις, το πρώτο βήμα για μια καριέρα" υλοποιήθηκε από τον Ρουμανικό Σύνδεσμο Επιχειρήσεων Νέων Επιχειρηματιών με χρηματοδότηση από το ΕΚΤ μέσω του τομεακού επιχειρησιακού προγράμματος "Ανάπτυξη ανθρώπινων ικανοτήτων". Η πρωτοβουλία αυτή απευθυνόταν σε 500 μαθητές λυκείου που έλαβαν κατάρτιση και συμβουλευτική για την πιλοτική λειτουργία μιας δοκιμαστικής επιχείρησης. Το έργο υλοποιήθηκε το 2015 και ακολούθησε διάφορα άλλα έργα των οργανισμών που είχαν τους ίδιους στόχους.

Οι οργανώσεις νεολαίας και νέων στη Ρουμανία που προωθούν την επιχειρηματικότητα - όπως η Junior Achievements Romania και το Junior Chamber International Romania - εφαρμόζουν επίσης προγράμματα εκμάθησης επιχειρηματικότητας που χρηματοδοτούνται από τα μέλη και τους χορηγούς τους. Ωστόσο, οι πληροφορίες σχετικά με αυτά τα έργα και προγράμματα δεν είναι εύκολα διαθέσιμες και λίγοι από τους ερωτηθέντες για την παρούσα έκθεση θεωρούν ότι τα προγράμματα αυτά έχουν αντίκτυπο σε μεγαλύτερη κλίμακα. Από την άλλη πλευρά, εκτιμώνται πολύ καλά από τους συμμετέχοντες και όσον αφορά τον μακροπρόθεσμο αντίκτυπο για τους συμμετέχοντες.

Στην τέταρτη έκδοση της συνόδου μίνι-χορηγιών για προγράμματα εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα, που διεξάγεται από το Junior Achievement Romania, μέσω του προγράμματος JA University of Entrepreneurship και υποστηρίζεται από το Ρουμανικό-Αμερικανικό Ίδρυμα, καθηγητές και φοιτητές από 9 πανεπιστήμια θα επωφεληθούν από ευκαιρίες πρακτικής μάθησης στην επιχειρηματικότητα.

2.6.4. Συμπεράσματα

Πάνω από το 50% των νέων Ρουμάνων θα ήθελαν να εργαστούν σε τομείς επιχειρηματικότητας, διαχείρισης και επιχειρήσεων, σύμφωνα με τη μελέτη Insights PulseZ. Ωστόσο, οι νέοι θεωρούν ότι το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα δεν τους

προετοιμάζει για να ακολουθήσουν μια τέτοια πορεία. Ως ένας από τους κύριους λόγους είναι το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πρακτικών γνώσεων.

Η μη τυπική εκπαίδευση και κατάρτιση θα μπορούσε να καλύψει αυτό το κενό με πρωτοβουλίες που θα περιλαμβάνουν την ανταλλαγή εμπειριών από εξειδικευμένους επιχειρηματίες, αλλά και τον οικονομικό και επιχειρηματικό αλφαριθμητισμό. Αυτές οι πτυχές θα μπορούσαν επίσης να καλυφθούν από τα κυβερνητικά εκπαιδευτικά προγράμματα. Τα κυβερνητικά προγράμματα χρηματοδότησης είναι ένα καλό μέτρο-ωστόσο, η έλλειψη επιχειρηματικής εκπαίδευσης και συστημικής προετοιμασίας θα οδηγούσε τους νέους στο να βρεθούν απροετοίμαστοι για επιχειρηματικές δραστηριότητες.

Παρόλο που οι νέοι εκφράζουν τη βούλησή τους να δημιουργήσουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες, η έλλειψη εμπειρίας, πρακτικών δεξιοτήτων και γνώσεων σχετικά με την αντιμετώπιση της γραφειοκρατίας και των πιθανών κινδύνων τους εμποδίζει να υλοποιήσουν τις ιδέες τους.

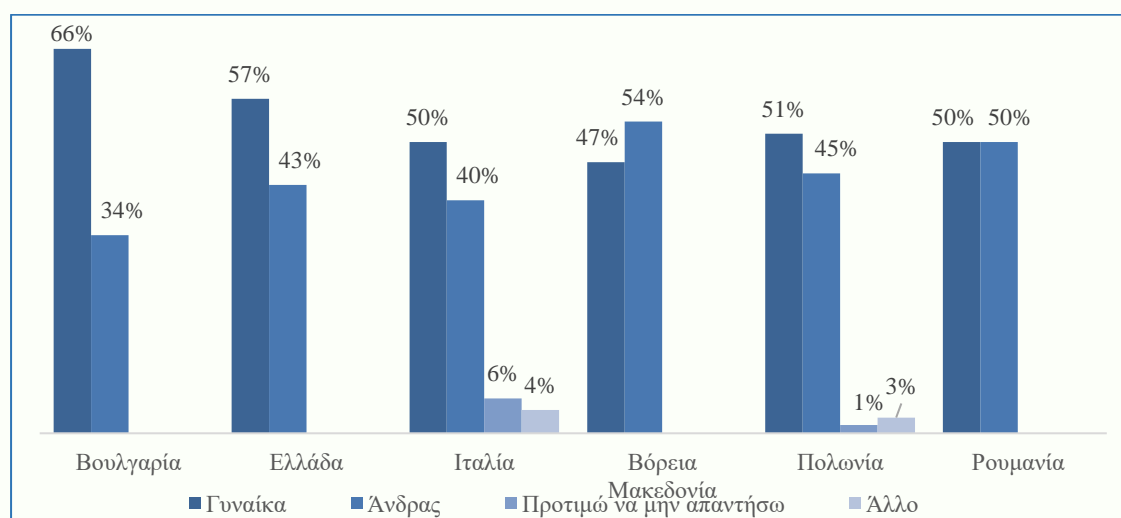
ΕΝΟΤΗΤΑ 3: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ YETC

ΤΜΗΜΑ 3.1. ΕΘΝΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

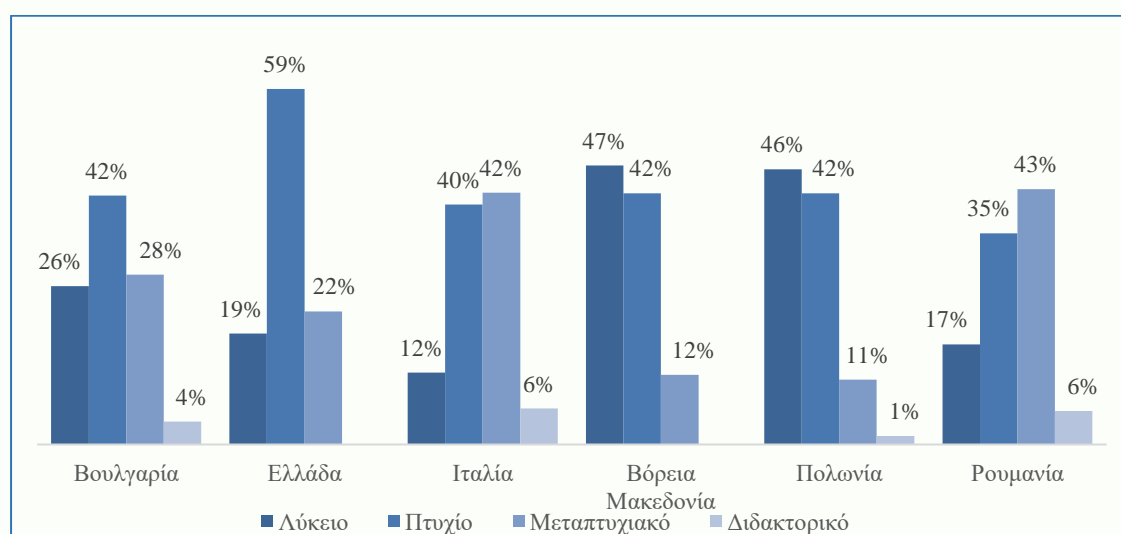
Για να εξετάσει τις στάσεις, τις ελλείψεις δεξιοτήτων και τα ενδιαφέροντα των νέων για την επιχειρηματικότητα στον κοινωνικό, πολιτιστικό, ψηφιακό και πράσινο τομέα, η κοινοπραξία του έργου διεξήγαγε έρευνες σε εθνικό επίπεδο. Οι έρευνες διανεμήθηκαν διαδικτυακά την περίοδο Απριλίου-Ιουνίου 2022. Ο συνολικός αριθμός των ερωτηθέντων ανέρχεται σε 328 άτομα. Η παρούσα ενότητα παρέχει μια επισκόπηση των αποτελεσμάτων της έρευνας, συμπεριλαμβανομένων των δεδομένων σχετικά με τις γνώσεις επιχειρηματικότητας, την πρόθεση έναρξης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, την αξιολόγηση των επιχειρηματικών δεξιοτήτων, καθώς και τα κύρια κίνητρα και εμπόδια των νέων να γίνουν επιχειρηματίες σε κάθε χώρα εταίρο.

Οι γενικές πληροφορίες σχετικά με το προφίλ των ερωτηθέντων έχουν ως εξής:

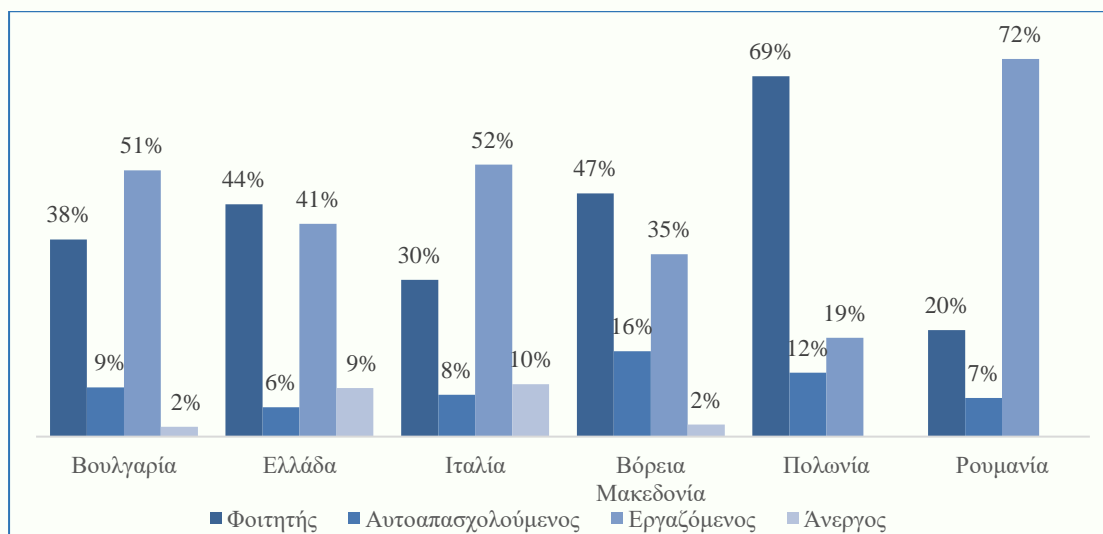
- Φύλο

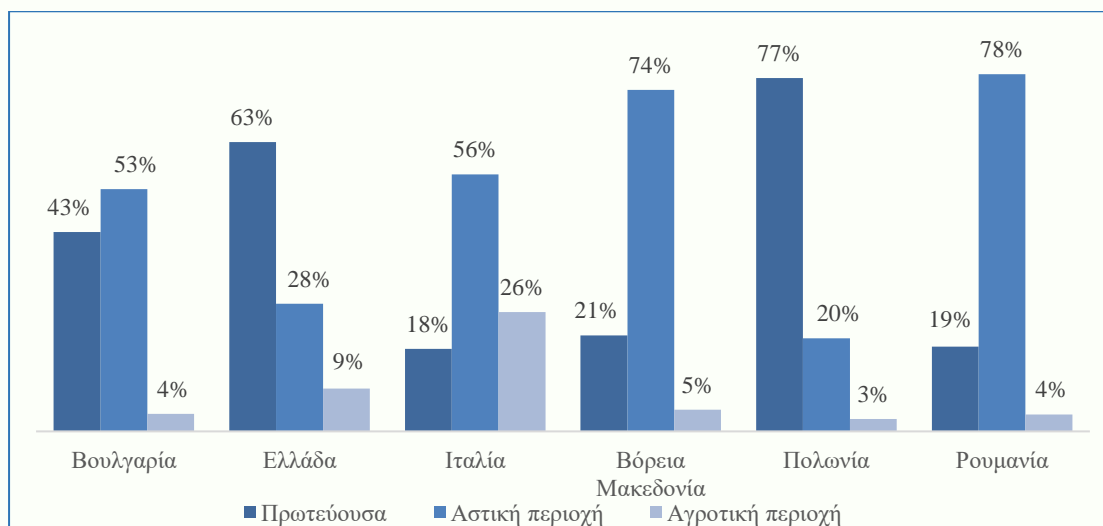
- Επίπεδο εκπαίδευσης

- Απασχόληση

- Τόπος διαμονής

Βουλγαρία

Η επιχειρηματικότητα στη Βουλγαρία εξακολουθεί να θεωρείται από την πλειονότητα των ερωτηθέντων ως η κύρια κινητήρια δύναμη στο σημερινό οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο (75,5%).

Όσον αφορά τα επιχειρηματικά εγχειρήματα, παρόλο που εκδηλώνεται μεγάλο ενδιαφέρον για την έναρξη μιας επιχείρησης (56,6%), ελάχιστοι είναι αυτοί που δήλωσαν ότι έχουν δική τους επιχείρηση (5,7%).

Η έλλειψη κεφαλαίων, ο φόβος της αποτυχίας και η γραφειοκρατία αναγνωρίζονται ως οι κυριότεροι λόγοι που εμποδίζουν την επιτυχία της επιχείρησης, μαζί με το απρόβλεπτο των γεγονότων. Η πλειονότητα των ερωτηθέντων (80,4%) συμφωνεί με την αναγκαιότητα της κατάρτισης και της εκπαίδευσης στο πλαίσιο της επιχειρηματικότητας. Η συνεργασία με έμπειρους επαγγελματίες θεωρείται πρόσθετη

αξία από τις περισσότερες απαντήσεις (70,6%), ενώ για τους υπόλοιπους θεωρείται ωφέλιμη.

Οι πηγές έμπνευσης για τους ερωτηθέντες από τη Βουλγαρία για την έναρξη μιας επιχείρησης είναι η πρόκληση και η ευκαιρία (49%), η αυτονομία και η καλύτερη εργασία (45,1%). Όταν οι ερωτηθέντες ρωτήθηκαν σε ποιον τομέα, θα ήθελαν να ανοίξουν την επιχείρησή τους, το 30,2% από αυτούς ενδιαφέρεται για την κοινωνική επιχειρηματικότητα, το 29,4% για ψηφιακές πρωτοβουλίες, το 24,5% για την έναρξη μιας επιχείρησης στον πολιτιστικό τομέα και το 9,4% για την πράσινη και οικολογική επιχειρηματικότητα.

Η έλλειψη γνώσεων σχετικά με τα διαθέσιμα προγράμματα που χρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση φαίνεται στις απαντήσεις, όπου λίγες απαντήσεις ανέφεραν προγράμματα όπως το Erasmus για νέους επιχειρηματίες, το Erasmus+ και άλλα προγράμματα κατάρτισης για κοινωνικούς καινοτόμους.

Όσον αφορά τις στάσεις και τις δεξιότητες που απαιτούνται για την έναρξη μιας επιχείρησης, οι ερωτηθέντες θεωρούν ως πιο σημαντικές την καινοτόμο σκέψη και τη δημιουργικότητα, τη στοχοπροσήλωση και τη δέσμευση, τη διαχείριση του χρόνου και τις οργανωτικές δεξιότητες.

Αν και οι ερωτηθέντες δείχνουν έλλειψη γνώσεων όσον αφορά τον οικονομικό και χρηματοοικονομικό αλφαριθμητισμό, οι νέοι είναι βέβαιοι ότι η μάθηση μέσω της εμπειρίας και η συνεργασία με άλλους μπορούν να αποτελέσουν επιτυχημένα πλεονεκτήματα.

Τέλος, κατά την αυτοαξιολόγηση της επιχειρηματικής τους στάσης, οι ερωτηθέντες συμφωνούν απόλυτα ότι διαθέτουν δημιουργικότητα, αυτοπεποίθηση και ικανότητα προσαρμογής, καθώς και κίνητρα και ικανότητα να ξεπερνούν τα εμπόδια.

Ελλάδα

Η μεγάλη πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεωρεί την επιχειρηματικότητα πολύ σημαντική (77,8%) στο σημερινό οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο. Όσον αφορά την επιχειρηματική δραστηριότητα, τα στοιχεία δείχνουν ότι λίγοι ερωτηθέντες δηλώνουν ότι έχουν δική τους επιχείρηση (5,6%). Δεδομένα που συμπίπτουν με το επαγγελματικό καθεστώς της αυτοαπασχόλησης. Μεταξύ των άλλων απαντήσεων, ένας μεγάλος αριθμός ερωτηθέντων δείχνει ενδιαφέρον για τη δημιουργία της δικής τους επιχείρησης (48,1%).

Όσον αφορά τον επιχειρηματικό τομέα ενδιαφέροντος, η κοινωνική επιχειρηματικότητα θεωρείται η πιο σχετική επιλογή (27,1%), ακολουθούμενη από τον πολιτιστικό και τον περιβαλλοντικό τομέα (αντίστοιχα 22,9% και 18,8%). Τέλος, οι υπόλοιποι ερωτηθέντες (12,2%) δείχνουν ενδιαφέρον για άλλου είδους δραστηριότητες (π.χ. ψηφιακή, υγεία, τέχνη).

Η πλειονότητα των ερωτηθέντων ανέφερε ότι τα κύρια κίνητρα για την έναρξη μιας επιχείρησης είναι η αυτονομία και η καλύτερη εργασία (41,7%), ακολουθούμενη από

την πρόκληση και την ευκαιρία (31,3%) και τα οικονομικά κίνητρα (22,9%). Η έλλειψη κεφαλαίου (88%) και η γραφειοκρατία (70%) θεωρούνται σημαντικοί αποτρεπτικοί παράγοντες για την έναρξη μιας επιχείρησης. Τέλος, η συνεργασία πλάι-πλάι με έμπειρους επαγγελματίες θεωρείται είτε σημαντική (66,7%) είτε ωφέλιμη (33,3%).

Οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες δήλωσαν ότι δεν γνωρίζουν συγκεκριμένα προγράμματα που χρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ λίγοι από αυτούς ανέφεραν το πρόγραμμα Erasmus για νέους επιχειρηματίες.

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων στην έρευνα (87%) θεωρεί ότι οι δεξιότητες επικοινωνίας, ακρόασης και διαπραγμάτευσης είναι εξίσου κρίσιμες με την αίσθηση ευθύνης, ενώ ακολουθούν η διαχείριση του χρόνου και οι οργανωτικές δεξιότητες (85%).

Τέλος, κατά την αυτοαξιολόγηση της επιχειρηματικής τους στάσης, οι ερωτηθέντες συμφώνησαν στη σημασία της δέσμευσης και της αποφασιστικότητας και, στο ίδιο ποσοστό, στη σημασία της δημιουργικότητας και της αυτοπεποίθησης (87%).

Ιταλία

Σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες συμφώνησαν ότι η επιχειρηματικότητα διαδραματίζει θεμελιώδη ρόλο στο σημερινό οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο (70%) ή τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό (26%). Όπως και στη Βουλγαρία και την Ελλάδα, τα στοιχεία της Ιταλίας δείχνουν πώς υπάρχει ένας χαμηλός αριθμός ατόμων που κατέχουν μια επιχείρηση (6%), ενώ υπάρχει ισοκατανομή μεταξύ ενδιαφερομένων και αναποφάσιστων (30%).

Όσον αφορά τα αποτελέσματα της Ιταλίας, οι ερωτηθέντες βρήκαν την κοινωνική επιχειρηματικότητα ως τον πιο ελκυστικό τομέα για την έναρξη μιας επιχείρησης (28,6%), ακολουθούμενη από την πολιτιστική (25,7%), την πράσινη (17,1%) και την ψηφιακή (11,4%).

Για το φαινόμενο της "μεγάλης παραίτησης", οι ερωτηθέντες θεωρούν ότι η έναρξη μιας νέας επιχείρησης είναι ένας τρόπος για την επίτευξη αυτονομίας και καλύτερης εργασίας (45%), την αποδοχή προκλήσεων και τη δημιουργία ευκαιριών (48,6%).

Όσον αφορά το κύριο εμπόδιο που επηρεάζει τη λειτουργία μιας επιχείρησης, τα στοιχεία περιγράφουν ως κύρια στοιχεία την έλλειψη κεφαλαίου, το φόβο της αποτυχίας/ανάληψης κινδύνου, την έλλειψη υποστήριξης και την έλλειψη επιχειρηματικών γνώσεων.

Η πλειονότητα των ερωτηθέντων συμφώνησε ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση και κατάρτιση είναι σημαντικές, καθώς και η συνεργασία με έναν έμπειρο επαγγελματία για την ανάπτυξη μιας επιχείρησης.

Οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες δήλωσαν ότι δεν γνωρίζουν συγκεκριμένα προγράμματα που χρηματοδοτούνται από την ΕΕ, ενώ λίγες απαντήσεις αναφέρουν εθνικά προγράμματα.

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων στην έρευνα επέλεξε την ανθεκτικότητα έναντι απρόβλεπτων γεγονότων, την επικοινωνία, τις δεξιότητες ακρόασης και διαπραγματεύσεως, το αίσθημα ευθύνης και την ικανότητα επίλυσης προβλημάτων κατά την αξιολόγηση των πιο κρίσιμων ιδιοτήτων ενός επιχειρηματία.

Τέλος, κατά την αυτοαξιολόγηση της επιχειρηματικής τους στάσης, οι ερωτηθέντες συμφώνησαν στη σημασία της ηθικής και βιώσιμης σκέψης, της αυτογνωσίας και της αυτοαποτελεσματικότητας, των κινήτρων και της επιμονής, της συνεργασίας με άλλους και της μάθησης μέσω της εμπειρίας.

Βόρεια Μακεδονία

Σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες (97,6%) συμφώνησαν για τη σημασία της επιχειρηματικότητας στην καθημερινή ζωή, είτε θεωρώντας την πολύ σημαντική (67,4%), είτε τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό (30,2%).

Η Βόρεια Μακεδονία παρουσιάζει ελαφρώς μεγαλύτερο αριθμό επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (14%) σε σύγκριση με άλλες χώρες, ενώ σχεδόν το ήμισυ του δείγματος δηλώνει ότι ενδιαφέρεται να ξεκινήσει μια επιχείρηση (46,5%).

Στην ερώτηση για τον προτιμώμενο τομέα τομέων, οι περισσότεροι συμμετέχοντες επέλεξαν να έχουν μεγάλο ενδιαφέρον για τις πολιτιστικές επιχειρήσεις (27%), ακολουθούμενοι από τον ψηφιακό τομέα (18,9%), τον κοινωνικό (16,2%) και τον πράσινο (13,5%).

Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της έρευνας στη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας, οι πηγές έμπνευσης για την έναρξη μιας επιχείρησης είναι οι προκλήσεις και οι ευκαιρίες (43,2%), τα οικονομικά κίνητρα και η αυτονομία και η καλύτερη εργασία αποτελούν έμπνευση για την έναρξη μιας επιχείρησης (και τα δύο σε ποσοστό 32,4%).

Όσον αφορά το κύριο εμπόδιο που επηρεάζει τη λειτουργία μιας επιχείρησης, τα στοιχεία περιγράφουν την έλλειψη κεφαλαίου και το φόβο της αποτυχίας και της ανάληψης κινδύνου ως τους σημαντικότερους περιορισμούς που εντοπίζουν οι ερωτηθέντες.

Ισχυρή συμφωνία (86,5%) εκφράστηκε στο ερώτημα αν η εκπαίδευση και η κατάρτιση για την επιχειρηματικότητα είναι σημαντικές, ενώ οι υπόλοιποι τις θεωρούν δυνητικά χρήσιμες. Η ίδια συμφωνία εκφράστηκε και για το ερώτημα αν οι ερωτηθέντες θεωρούν χρήσιμο -ή τουλάχιστον ωφέλιμο- να συνεργαστούν με έμπειρους επαγγελματίες για να βελτιώσουν τις δικές τους δεξιότητες (αντίστοιχα 70,3% και 24,3%).

Ένα μικρό ποσοστό των ερωτηθέντων δείχνει κάποια γνώση των διαθέσιμων προγραμμάτων της ΕΕ, προσδιορίζοντας το Erasmus για νέους επιχειρηματίες ως το κύριο ταμείο της ΕΕ.

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων στην έρευνα επέλεξε την πειθαρχία και την εστίαση όταν αξιολογούσε τα πιο κρίσιμα προσόντα ενός επιχειρηματία. Ακολουθούν οι

δεξιότητες επικοινωνίας, ακρόασης και διαπραγμάτευσης μαζί με τη διαχείριση του χρόνου και τις οργανωτικές δεξιότητες. Η καινοτομία σκέψη και η δημιουργικότητα ακολουθούν μαζί με την ικανότητα επίλυσης προβλημάτων και την κριτική σκέψη.

Τέλος, κατά την αυτοαξιολόγηση της επιχειρηματικής τους στάσης, οι ερωτηθέντες συμφώνησαν στη σημασία της ικανότητας προσαρμογής και της αυτοπεποίθησης, καθώς και της ισχυρής αποφασιστικότητας και δέσμευσης προς τους στόχους/όραμά τους. Όσοι έχουν επιχείρηση ή εργάζονται ήδη, συμφωνούν επίσης ότι έχουν ανοχή στον κίνδυνο και την αβεβαιότητα και έχουν εμμονή με τις ευκαιρίες.

Πολωνία

Όταν ρωτήθηκαν σχετικά με τη σημασία της επιχειρηματικότητας στην κοινωνική και οικονομική υφή της καθημερινής ζωής, όλοι είτε συμφώνησαν απόλυτα (71,6%) είτε σε κάποιο βαθμό (25,7%).

Όσον αφορά το ενδιαφέρον για τη δημιουργία μιας νέας επιχείρησης, υπάρχει ισοκατανομή μεταξύ των ενδιαφερόμενων ερωτηθέντων (39,2%) και των ερωτηθέντων που έχουν ήδη μια επιχείρηση (10,8%), ζώντας το υπόλοιπο 49,9% είτε αναποφάσιστο (44,6%) είτε καθόλου ενδιαφερόμενο.

Επιπλέον, οι ερωτηθέντες βρήκαν τον ψηφιακό τομέα ως τον πιο ελκυστικό για να ξεκινήσουν μια επιχείρηση (27,1%), ακολουθούμενος από τον κοινωνικό (20%), τον πολιτιστικό (14,3%) και τέλος τον πράσινο (11,4%).

Το πιο δημοφιλές κίνητρο για την έναρξη μιας επιχείρησης ήταν η αυτονομία και η καλύτερη εργασία (35,7%), ακολουθούμενο από οικονομικά κίνητρα (32,9%) και πρόκληση και ευκαιρία (27,1%).

Όσον αφορά το κύριο εμπόδιο που επηρεάζει τη λειτουργία μιας επιχείρησης, τα στοιχεία περιγράφουν τον κίνδυνο αποτυχίας, την έλλειψη κεφαλαίου, τη γραφειοκρατία, την έλλειψη επιχειρηματικών γνώσεων και το απρόβλεπτο του μέλλοντος ως τους σημαντικότερους περιορισμούς που εντοπίστηκαν από τους ερωτηθέντες.

Μια ισχυρή συμφωνία εκφράστηκε όταν οι ερωτηθέντες ρωτήθηκαν αν η εκπαίδευση και η κατάρτιση στην επιχειρηματικότητα είναι σημαντικές, είτε θεωρώντας τις πολύ σημαντικές (52,9%), είτε θεωρώντας τις ωφέλιμες (44,3%). Παρόμοια αποτελέσματα έδειξαν και οι ερωτήσεις που αφορούσαν τη σημασία της συνεργασίας με έμπειρους επιχειρηματίες για την τελειοποίηση των δεξιοτήτων τους, με τους ερωτηθέντες να τη θεωρούν πολύ σημαντική (57,1%), ή τουλάχιστον ωφέλιμη (37,1%).

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες γνωρίζουν τυχόν διαθέσιμα προγράμματα υποστήριξης νέων επιχειρηματιών σε εθνικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο.

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων στην έρευνα επέλεξε την επίλυση προβλημάτων, το θάρρος για ανάληψη κινδύνων και τις ηγετικές ικανότητες, τη διαχείριση του χρόνου και τις οργανωτικές ικανότητες, τις διαπραγματευτικές ικανότητες και τη δημιουργικότητα όταν αξιολογούσε τα πιο κρίσιμα προσόντα ενός επιχειρηματία.

Τέλος, κατά την αυτοαξιολόγηση, οι ερωτηθέντες συμφώνησαν στις δεξιότητες μάθησης μέσω της εμπειρίας, τη δημιουργικότητα, την ηθική και βιώσιμη σκέψη, καθώς και την αυτογνωσία και την αυτοαποτελεσματικότητα κατά την αξιολόγηση των ικανοτήτων τους.

Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδηλώνουν ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση είναι απαραίτητη στην Πολωνία, καθώς οι άνθρωποι δεν στερούνται δημιουργικότητας ή δεξιοτήτων, αλλά κεφαλαίου και γνώσεων σχετικά με το πώς να βρουν υποστήριξη για τα επιχειρηματικά τους σχέδια. Με ένα πιο φιλικό προς τις επιχειρήσεις νομικό σύστημα και μια αποτελεσματική επιχειρηματική εκπαίδευση, η πολωνική νεολαία θα ήταν σίγουρα έτοιμη να ξεκινήσει τις επιχειρήσεις της και να αυξήσει τα επίπεδα επιχειρηματικότητας της χώρας.

Ρουμανία

Σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες αξιολόγησαν τη σημασία της επιχειρηματικότητας στην καθημερινή ζωή είτε ως πολύ σημαντική (88,9%), είτε ως σε κάποιο βαθμό (7,4%).

Όταν ρωτήθηκαν για το ενδιαφέρον τους να έχουν τη δική τους επιχείρηση, το 42% έδειξε ενδιαφέρον, ενώ το 16,7% έχει ήδη τη δική του. Σύμφωνα με τις προτιμήσεις τους, οι ερωτηθέντες επέλεξαν ως επικρατέστερο τομέα τον ψηφιακό (16%), ακολουθούμενο από τον πράσινο (10%), τον κοινωνικό (10%) και τον πολιτιστικό (8%).

Όσον αφορά τα κίνητρα και την έμπνευση για το άνοιγμα μιας νέας επιχείρησης, οι ερωτηθέντες θεωρούν ότι το οικονομικό κίνητρο είναι το κύριο κίνητρο (55%), ακολουθούμενο από την αυτονομία (50%) και την καλύτερη εργασία- πρόκληση και ευκαιρίες (44,5%). Η οικογένεια και οι άλλοι δεν αποτελούν προτιμώμενη επιλογή για έμπνευση.

Όσον αφορά τα εμπόδια για το άνοιγμα μιας νέας επιχείρησης, οι ερωτηθέντες εξέφρασαν την έλλειψη κεφαλαίου, τα συστημικά εμπόδια, ακολουθούμενα από το φόβο ανάληψης κινδύνων/αποτυχίας και την έλλειψη υποστήριξης μεταξύ των κύριων εμποδίων.

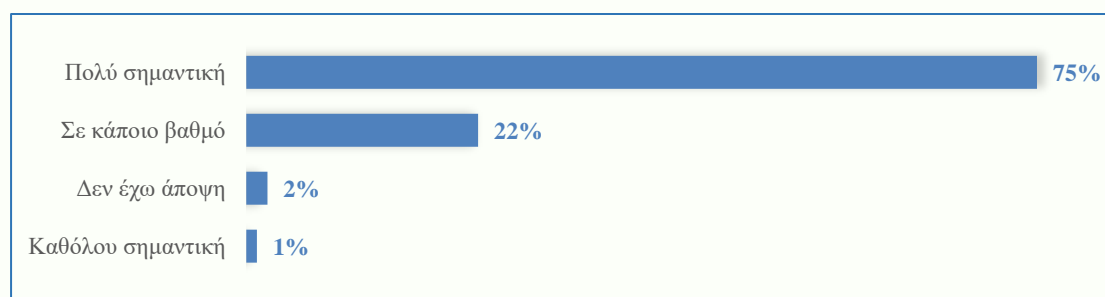
Η επιχειρηματική εκπαίδευση και κατάρτιση θεωρείται πολύ σημαντική (88%), μπορεί να είναι σημαντική από το 12%, ενώ κανένας δεν τη θεωρεί άνευ σημασίας. Ενώ το 78% θεωρεί ότι η συνεργασία μεταξύ άπειρων επιχειρηματιών με εμπειρους είναι σίγουρα σημαντική 78%, ενώ το 22% θεωρεί ότι μπορεί να είναι σημαντική. Οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες δεν γνωρίζουν προγράμματα που υποστηρίζουν την επιχειρηματικότητα.

Όσον αφορά τις πιο σημαντικές δεξιότητες για έναν επιχειρηματία, η ικανότητα επίλυσης προβλημάτων είναι η πιο προτιμώμενη δεξιότητα (68,5%), ακολουθούμενη από το αίσθημα ευθύνης, τη δημιουργικότητα/καινοτομία, τη δέσμευση, τις οργανωτικές δεξιότητες και τη διαχείριση του χρόνου, τη σκέψη με στόχο, την επικοινωνία, την ακρόαση, τις διαπραγματευτικές δεξιότητες, την ανθεκτικότητα.

Κατά την αυτοαξιολόγηση, η πιο ενδιάμεση δεξιότητα ή στάση που εκφράζεται από τους ερωτηθέντες είναι η συνεργασία με άλλους, ακολουθούμενη από τα κίνητρα και την επιμονή, την κινητοποίηση πόρων, την αυτογνωσία και την αυτοαποτελεσματικότητα, τη μάθηση από την εμπειρία, την οικονομική και χρηματοοικονομική εκπαίδευση, την κινητοποίηση άλλων, την οργάνωση και τη διαχείριση.

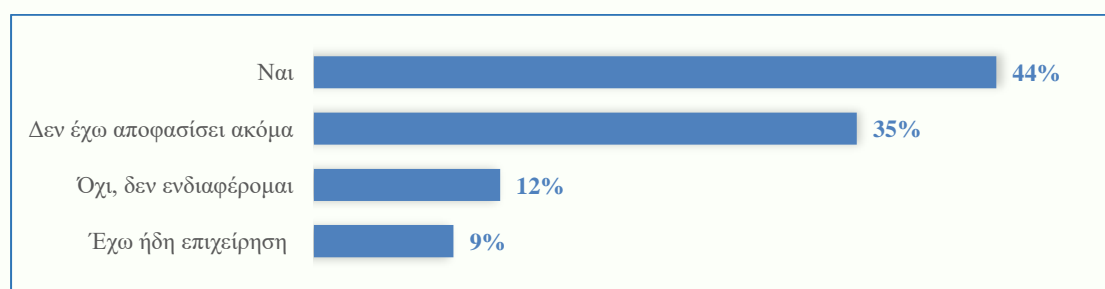
ΕΝΟΤΗΤΑ 3.2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Μετά από προσεκτική ανάλυση των συλλεχθέντων στοιχείων από τις έρευνες που διεξήχθησαν στις χώρες εταίρους, θα μπορούσε να διαπιστωθεί ότι οι νέοι κατανοούν τη σημασία της επιχειρηματικότητας στο σημερινό οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο. Το 75% του συνόλου των ερωτηθέντων (το δείγμα των συνολικά 328 νέων) πιστεύει ότι η επιχειρηματικότητα είναι πολύ σημαντική στο σημερινό οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο, ενώ το 22% δηλώνει τη σημασία της σε κάποιο βαθμό (Εικόνα 1).

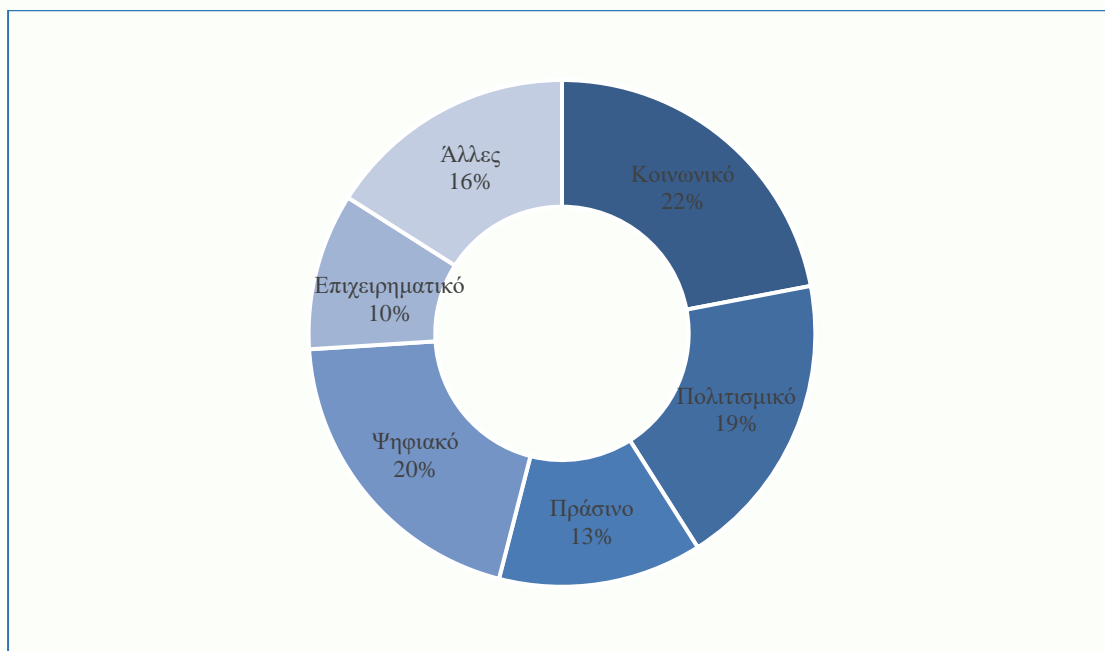
Εικόνα 1: Είναι η επιχειρηματικότητα σημαντική στο σημερινό οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο;

Επιπλέον, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι επιχειρηματικές προθέσεις των νέων βρίσκονται σε υψηλό επίπεδο (Εικόνα 2). Η πλειονότητα των ερωτηθέντων είναι πρόθυμοι να ξεκινήσουν μια επιχείρηση (44%), ενώ μόλις το 12% δεν έχει καμία πρόθεση να ξεκινήσει τις επιχειρηματικές του πρωτοβουλίες.

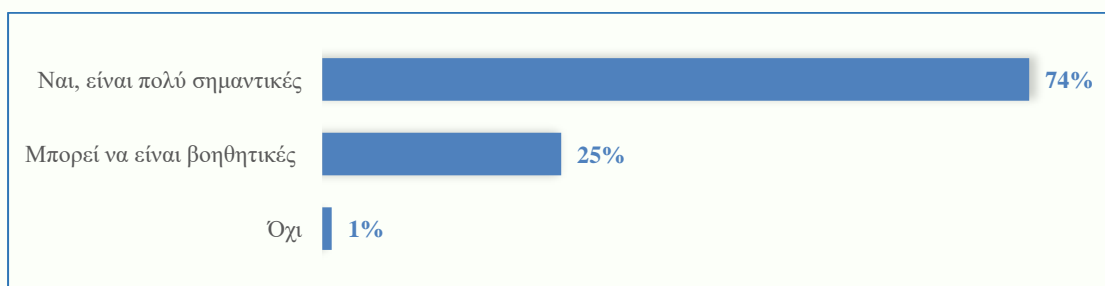
Εικόνα 2: Σκεφτήκατε ποτέ να ξεκινήσετε τη δική σας επιχειρηματική πρωτοβουλία;

Όσον αφορά τους τομείς ενδιαφέροντος για την ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, οι πιο δημοφιλείς τομείς είναι: ο κοινωνικός (22%), ο ψηφιακός (20%) και ο πολιτιστικός (19%) (Εικόνα 3).

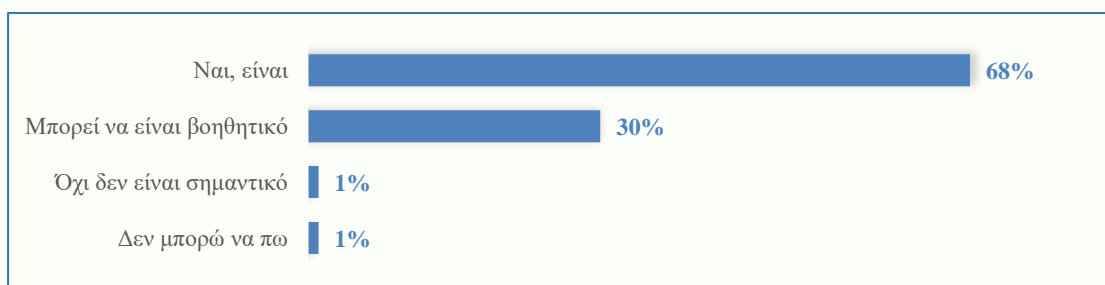

Εικόνα 3: Σε ποιον από τους ακόλουθους τομείς θα θέλατε να ανοίξετε την επιχείρησή σας;

Επιπλέον, οι νέοι πιστεύουν ότι η εκπαίδευση και κατάρτιση σε θέματα επιχειρηματικότητας είναι πολύ σημαντική (Εικόνα 4) και ότι η δυνατότητα να συνεργαστούν με έμπειρους επιχειρηματίες και να ενισχύσουν τις δεξιότητες που απαιτούνται για την ανάπτυξη της επιχείρησής τους θα μπορούσε να είναι πολύ επωφελής και χρήσιμη (Εικόνα 5).

Εικόνα 4: Πιστεύετε ότι η εκπαίδευση και η κατάρτιση σε θέματα επιχειρηματικότητας είναι σημαντικές;

Εικόνα 5: Πιστεύετε ότι είναι σημαντικό για τους νέους επιχειρηματίες να μπορούν να συνεργάζονται με έμπειρους επιχειρηματίες και να ενισχύουν τις δεξιότητες που απαιτούνται για την ανάπτυξη της επιχείρησής τους;

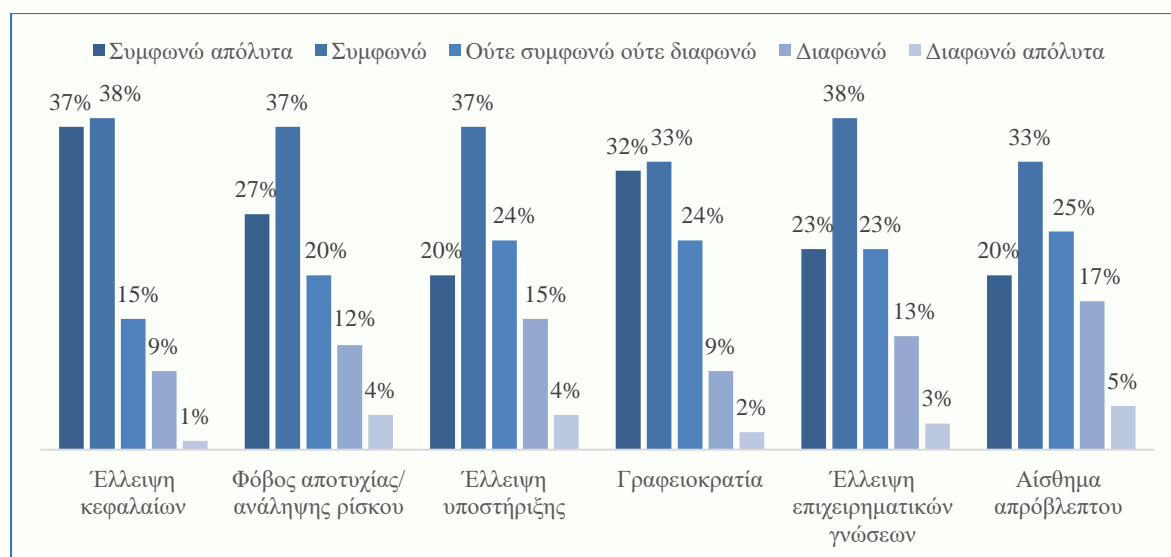

Η αυτονομία, η καλύτερη ποιότητα εργασίας, οι προκλήσεις και οι ευκαιρίες και τα οικονομικά κίνητρα φαίνεται να είναι οι κύριοι λόγοι για τους οποίους οι νέοι σκέφτονται να γίνουν επιχειρηματίες. Ωστόσο, οι ερωτηθέντες ανέφεραν διάφορους περιορισμούς για την υλοποίηση της επιχειρηματικής τους ιδέας, οι οποίοι αναλύονται στην επόμενη ενότητα.

ΤΜΗΜΑ 3.3. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΩΝ ΥΠΟΔΕΙΚΝΥΟΜΕΝΩΝ ΕΛΛΕΙΨΕΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ

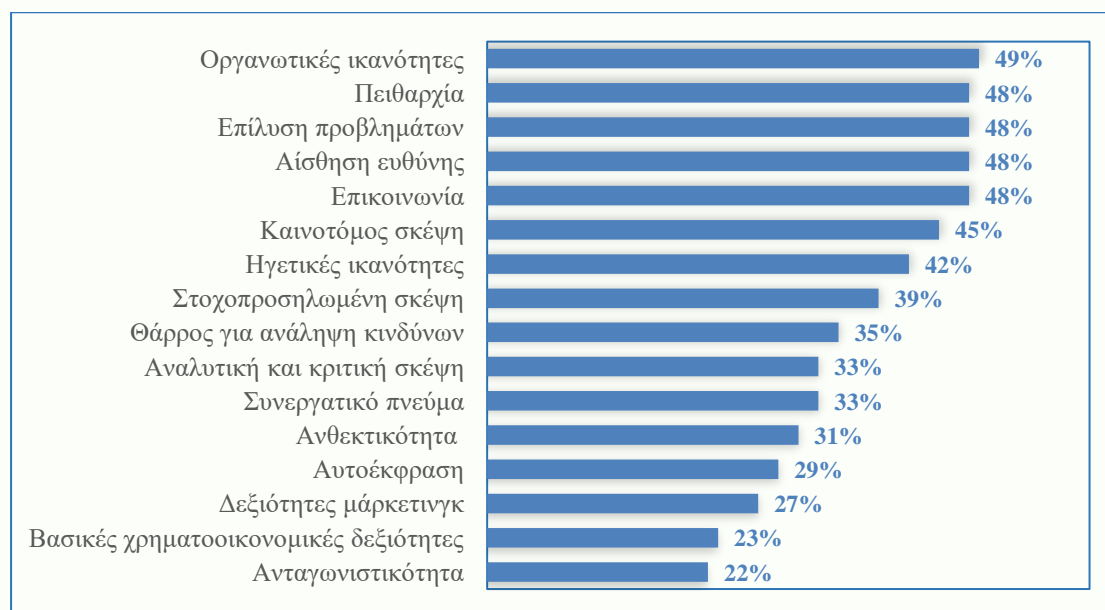
Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ερευνών, που διεξήχθησαν στις χώρες εταίρους, όσον αφορά τα εμπόδια για την έναρξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, η αξιολόγηση των κρίσιμων δεξιοτήτων και στάσεων των επιχειρηματιών και των κενών στις δεξιότητες/ικανότητες του ερωτώμενου μέσω της αυτοαξιολόγησης είναι ιδιαίτερα ομοιογενής.

Όλοι οι ερωτηθέντες συμφωνούν ότι η έλλειψη κεφαλαίων και υποστήριξης, ο φόβος της αποτυχίας, το αίσθημα του απρόβλεπτου και η έλλειψη επιχειρηματικών γνώσεων είναι τα κυριότερα εμπόδια που μπορεί να συναντήσει κανείς, ενώ αμέσως μετά ακολουθεί η γραφειοκρατία (Εικόνα 6).

Εικόνα 6: Ποιοι είναι/ήταν οι παράγοντες που θα χαρακτηρίζατε ως τα σημαντικότερα εμπόδια για να ξεκινήσετε τη δική σας επιχείρηση;

Οι πιο σημαντικές δεξιότητες για τους επιχειρηματίες θεωρούνται η διαχείριση του χρόνου και οι οργανωτικές δεξιότητες, η πειθαρχία, η επικοινωνία, η ικανότητα ακρόασης και διαπραγμάτευσης, το αίσθημα ευθύνης, η ικανότητα επίλυσης προβλημάτων, η καινοτόμος σκέψη και η δημιουργικότητα, ενώ οι λιγότερο σημαντικές, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, είναι η ανταγωνιστικότητα και η αυτοέκφραση, η αυτοαντιπροσώπευση και οι δεξιότητες πειθούς (Εικόνα 7).

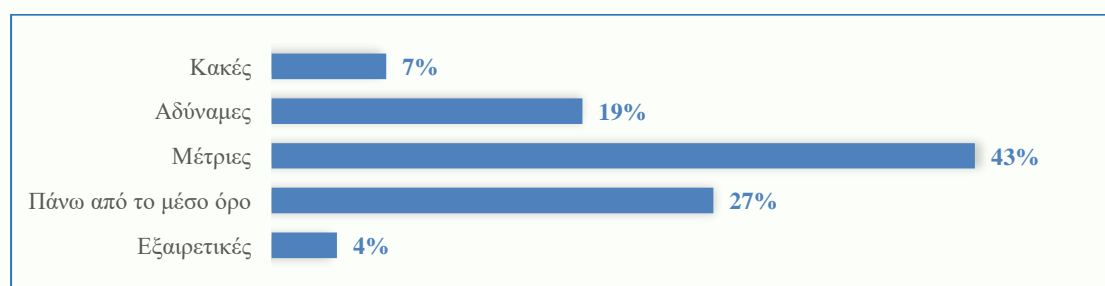

Εικόνα 7: Κατάταξη των ιδιοτήτων που είναι οι πιο κρίσιμες για έναν επιχειρηματία.

Καθ' όλη τη διάρκεια της αυτοαξιολόγησης στις έρευνες που διεξήχθησαν, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων αξιολόγησε τις ικανότητές τους ως βασικές ή ενδιάμεσες για:

- Χρηματοοικονομική και οικονομική παιδεία (44% των ερωτηθέντων αξιολόγησαν τις γνώσεις τους ως βασικές)
- Εντοπισμό ευκαιριών (το 50% των ερωτηθέντων αξιολόγησε την ικανότητά του ως ενδιάμεση και το 23% ως βασική)
- Κινητοποίηση άλλων (το 44% των ερωτηθέντων αξιολόγησαν την ικανότητά τους σε αυτό το πλαίσιο ως ενδιάμεση, ενώ το 31% ως βασική)
- Κινητοποίηση πόρων (το 45% των ερωτηθέντων αξιολόγησαν την ικανότητά τους σε αυτό το πλαίσιο ως ενδιάμεση και το 28% ως βασική)

Επιπλέον, οι ερωτηθέντες, κατά μέσο όρο, σε κλίμακα 5, αξιολογούν τις επιχειρηματικές τους γνώσεις ως 3 - γεγονός που δείχνει ένα μεγάλο κενό στην εκπαίδευση σε θέματα επιχειρηματικότητας (Εικόνα 8).

Εικόνα 8: Αξιολογήστε τις γενικές γνώσεις και δεξιότητες επιχειρηματικότητας

Επιπλέον, το γεγονός ότι μόνο ένα μικρό ποσοστό των ερωτηθέντων ήταν σε θέση να κατονομάσει τουλάχιστον ένα από τα προγράμματα ή τις πρωτοβουλίες σε εθνικό ή

διεθνές επίπεδο, τα οποία υποστηρίζουν τη νεανική επιχειρηματικότητα, δείχνει την ανάγκη ενεργούς προώθησης των υφιστάμενων προγραμμάτων και πρωτοβουλιών σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν υποδηλώνουν ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση δεν είναι επαρκής και ότι υπάρχει ανάγκη για περισσότερα προγράμματα και πρωτοβουλίες που στοχεύουν στον επιχειρηματικό αλφαριθμητισμό και τη γνώση των επιχειρήσεων.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4: ΈΝΑ ΣΧΕΔΙΟ ΔΡΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΩΘΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ

Για την αποτελεσματική ενίσχυση της επιχειρηματικότητας μεταξύ των νέων, την κάλυψη των κενών δεξιοτήτων και την εξάλειψη ή τη μείωση των πιθανών εμποδίων για τη δημιουργία επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, θα μπορούσαν να προσαρμοστούν διάφορες δράσεις σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, τόσο από τον δημόσιο όσο και από τον ιδιωτικό τομέα. Με βάση τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τις έρευνες που διεξήχθησαν (παρουσιάζονται στην ενότητα 3), η παρούσα ενότητα παρέχει τις προτάσεις για συγκεκριμένες δράσεις στις χώρες εταίρους, οι οποίες είναι οι πλέον εφαρμόσιμες στην πραγματικότητα των χωρών.

Βουλγαρία

Τα μετασοβιετικά κράτη δεν έχουν διακεκομμένο ιστορικό επιχειρηματικής ιδιοκτησίας λόγω κρατικής ιδιοποίησης. Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό να προβάλλονται οι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων ως πρότυπα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης για να εμπνεύσουν τους νέους επιχειρηματίες να δημιουργήσουν τη δική τους παράδοση επιχειρηματικότητας.

Στη Βουλγαρία, υπάρχει έλλειψη κυβερνητικής προώθησης του επιχειρηματικού πνεύματος και του ρόλου του για την οικονομία και την κοινωνία. Η χώρα πρέπει να επικεντρωθεί σε πανεθνικές εκστρατείες ευαισθητοποίησης που θα εστιάζουν στις ευκαιρίες για επιχειρηματικότητα και θα μπορούσαν να αποτελέσουν το εφαλτήριο για την απελευθέρωση του δυναμικού των νέων επιχειρηματιών. Τέτοιες εκδηλώσεις και πρωτοβουλίες πρέπει να περιλαμβάνουν εργαστήρια δεξιοτήτων, σεμινάρια με ειδικούς εισηγητές και επαγγελματίες και διαγωνισμούς για την ενίσχυση της δημιουργικότητας.

Παρόλο που το μάθημα Τεχνολογίες και Επιχειρηματικότητα έχει εισαχθεί στο βουλγαρικό εκπαιδευτικό σύστημα, περισσότερες δραστηριότητες και θέματα που παρέχονται στην επίσημη εκπαίδευση, μπορούν να εξασφαλίσουν μια βελτιωμένη επιχειρηματική κουλτούρα μεταξύ των νέων. Ιδανικά, τα μαθήματα πρέπει να είναι ελκυστικά και πρακτικά και να περιλαμβάνουν τοπικές επιχειρήσεις. Η μη τυπική εκπαίδευση μπορεί να αποτελέσει πρόσθετο πόρο για τους νέους που θέλουν να βελτιώσουν συγκεκριμένες δεξιότητες και να δημιουργήσουν δίκτυα συνομηλίκων.

Υπάρχει έλλειψη διαθέσιμων πόρων για τους νέους επιχειρηματίες. Θεωρούνται ως επένδυση υψηλού κινδύνου λόγω έλλειψης εμπειρίας και ιστορικού στην απόκτηση κεφαλαίων και συνεπώς είναι απίθανο να δημιουργήσουν υψηλή κερδοφορία. Τα προγράμματα επιχορήγησης της ΕΕ και οι τοπικές κοινότητες που εγγυώνται για τους νέους επιχειρηματίες στις τράπεζες και άλλα χρηματοδοτικά μέσα θα μπορούσαν να αποδειχθούν απαραίτητα για την έναρξη μιας νέας επιχείρησης. Ωστόσο, η Βουλγαρία θα πρέπει να συμπεριλάβει στις πολιτικές της για τη νεολαία το θέμα της επιχειρηματικότητας και να δημιουργήσει μηχανισμούς όπως συστήματα εγγυήσεων για επενδύσεις σε επιχειρηματικά εγχειρήματα νέων.

Ελλάδα

Παρά τις πρωτοβουλίες που έχουν αναληφθεί από την κυβέρνηση, τους ιδιωτικούς φορείς και τις ΜΚΟ, μεταξύ άλλων φορέων, εξακολουθεί να υπάρχει μεγάλη έλλειψη γνώσεων, όσον αφορά τις επιχειρηματικές δεξιότητες, από την πλευρά των νέων που ξεκινούν την επιχειρηματική τους σταδιοδρομία στην Ελλάδα, και στη συνέχεια δεν αναπτύσσουν τις γνώσεις τους με συστηματικό και κατάλληλο τρόπο, αλλά βασίζονται κυρίως στην εμπειρική γνώση.

Ένα από τα πιο δύσκολα κενά είναι το ζήτημα της κατάρτισης σε θέματα χρηματοοικονομικής παιδείας και διοίκησης επιχειρήσεων, γραφειοκρατικών σπουδών και κατανόησης των ταλαντώσεων της ελληνικής αγοράς, η οποία είναι μια πολύ ευαίσθητη αγορά-οδηγώντας κάποιες δραστηριότητες στο κλείσιμο στην αναδυόμενη φάση. Οι νέοι χρειάζονται περισσότερες πληροφορίες για τις ευκαιρίες που υπάρχουν στο πλαίσιο της κατάρτισης στους τομείς της επιχειρηματικότητας, είναι απαραίτητο να δημιουργηθούν κανάλια για τη διάδοση του υπάρχοντος υλικού και των ευκαιριών.

Υπάρχει ανάγκη για περισσότερα συστήματα πρακτικής κατάρτισης και καθοδήγησης, συζήτηση ιδεών στο ακαδημαϊκό περιβάλλον, μέσω του περάσματος της εμπειρίας από άλλους νέους που βρίσκονται σε επιχειρηματικές σταδιοδρομίες, ως παράγοντας παρακίνησης, αυτό ως φόρμουλα για την τόνωση της επιχειρηματικότητας, της καινοτομίας και της κοινωνικής ανάπτυξης, είτε μέσω της μη τυπικής, τυπικής ή άτυπης εκπαίδευσης. Τα προγράμματα σπουδών των επίσημων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όπως τα σχολεία και τα πανεπιστήμια, θα πρέπει να εμπλουτιστούν και να βελτιωθούν με έμφαση στην εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα.

Επιπλέον, τα δωρεάν επιχειρηματικά εργαστήρια, όπου οι νέοι θα μπορούσαν να βελτιώσουν τις θεμελιώδεις δεξιότητές τους για την επιχειρηματικότητα, θα πρέπει να δώσουν ώθηση στη νεανική επιχειρηματικότητα, δίνοντας στους νέους επιχειρηματίες αυτοπεποίθηση και υποστήριξη για να εδραιώσουν τις ιδέες τους.

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, η απλοποιημένη διαδικασία λήψης δανείου για το αρχικό κεφάλαιο θα πρέπει επίσης να ενισχύσει το επίπεδο της νεανικής επιχειρηματικότητας, δεδομένου ότι ένα από τα εμπόδια που εμποδίζει τους νέους να υλοποιήσουν τις επιχειρηματικές τους ιδέες είναι η έλλειψη κεφαλαίου. Είναι περιττό να αναφέρουμε ότι η κυβερνητική στήριξη των νέων επιχειρήσεων, η βοήθεια σε γραφειοκρατικά και φορολογικά θέματα και η απλοποιημένη διαδικασία για τους νέους επιχειρηματίες για την έναρξη των επιχειρηματικών τους πρωτοβουλιών θα αποτελούσαν μεγάλη στήριξη.

Ιταλία

Σχετικά με τη νεανική επιχειρηματικότητα, το πιο εμφανές πρόβλημα για την ιταλική αγορά εργασίας είναι η έλλειψη ad hoc κατάρτισης και εκπαίδευσης. Πολύ συχνά, οι νέοι που ξεκινούν μια δραστηριότητα εργάζονται με το βάρος ελλιπών δεξιοτήτων. Η ιταλική εκπαίδευση εξακολουθεί να απευθύνεται σε προγράμματα χρήσιμα για την απασχόληση ή, τελικά, δίνει μεγαλύτερη σημασία στη θεωρία παρά στα πρακτικά εργαλεία. Η επιχειρηματικότητα εξακολουθεί να θεωρείται αποτέλεσμα πολυετούς

εργασιακής εμπειρίας ή τουλάχιστον αποτέλεσμα προσωπικών δεξιοτήτων. Ως εκ τούτου, η Ιταλία χρειάζεται μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που θα μπορούσε να δώσει τουλάχιστον τα βασικά εργαλεία στους νέους που είναι πρόθυμοι να ενταχθούν στην οικονομική αγορά.

Ένα άλλο σημαντικό κενό είναι γεωγραφικό: ένας νέος που ζει στη Βόρεια Ιταλία θα έχει περισσότερες εκπαιδευτικές ευκαιρίες από έναν νέο που ζει στο Νότο. Όπως και για κάθε τομέα της ιταλικής αγοράς εργασίας, οι νέοι που ζουν στο Νότο έχουν να παλέψουν με λίγες θερμοκοιτίδες νεοφυών επιχειρήσεων, πολιτισμικά κενά και λιγότερες ευκαιρίες χρηματοδότησης. Εξαίρεση σε αυτό που συχνά συμβαίνει στο Νότο αποτελεί το πρόγραμμα NIDI της Περιφέρειας Απουλίας. Πρόκειται για ένα σημαντικό εργαλείο, όπως και το πρόγραμμα PIN της ίδιας περιφέρειας, που βοηθά τους νέους που έχουν ανάγκη να ξεκινήσουν μια δραστηριότητα. Δυστυχώς, το NIDI και το PIN επιβεβαιώνουν ότι το πλαίσιο εξακολουθεί να είναι αποσπασματικό, με λίγες διακρίσεις και μεγάλες περιοχές αδιαφορίας. Η Ιταλία πρέπει να προσαρμόσει τα εργαλεία και τα μέσα για να εξαλείψει το εδαφικό χάσμα - οι νότιες περιφέρειες της χώρας θα επωφεληθούν από τις δραστηριότητες των νέων επιχειρηματιών, αν έχουν την κατάλληλη υποστήριξη και ένα θετικό επιχειρηματικό κλίμα.

Βόρεια Μακεδονία

Για να επιτευχθούν αποτελεσματικές βελτιώσεις στον τομέα της νεανικής επιχειρηματικότητας, τα σχολεία και άλλα επίσημα εκπαιδευτικά ιδρύματα πρέπει να προωθήσουν την επιχειρηματική μάθηση με τη διοργάνωση εργαστηρίων και εκδηλώσεων όπου όλοι οι ενδιαφερόμενοι θα μπορούσαν να συζητήσουν για ιδέες και επιχειρηματικές πρωτοβουλίες. Επιπλέον, η επιχειρηματικότητα είναι προσωπική ανάπτυξη, επομένως η άτυπη εκπαίδευση παίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της νεολαίας και της νοοτροπίας της απέναντι στην επιχειρηματικότητα.

Όσον αφορά ένα σχέδιο δράσης που θα προάγει τις επιχειρηματικές δεξιότητες και τη μάθηση, το πιο σημαντικό καθήκον για τη Βόρεια Μακεδονία είναι να καταστείλει και να αποφύγει τη διαρροή εγκεφάλων. Το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας έχει ελάχιστα έως καθόλου προγράμματα που προωθούν την επιχειρηματικότητα. Για να έχουν καλύτερο αντίκτυπο και επιρροή στη νεολαία, στα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία, στις ΜΚΟ και σε άλλους φορείς, οι εκδηλώσεις και τα εργαστήρια που προωθούν την επιχειρηματικότητα είναι ζωτικής σημασίας.

Σε εθνικό επίπεδο, είναι σημαντικό να ανοίξουν επιχειρηματικά κέντρα, όπου οι νέοι θα μπορούσαν να λάβουν όλες τις απαραίτητες πληροφορίες και βοήθεια για το πώς να συντάξουν ένα επιχειρηματικό σχέδιο και να ξεκινήσουν μια επιχειρηματική πρωτοβουλία. Η κυβέρνηση θα μπορούσε επίσης να προωθήσει την κοινωνική επιχειρηματικότητα, ως ευεργετική δραστηριότητα για την κοινωνία. Επιπλέον, ιδιωτικοί και δημόσιοι φορείς θα μπορούσαν να καθιερώσουν hackathons για την εκκίνηση επιχειρήσεων, ώστε να παρακινήσουν τους νέους να ιδρύσουν τις επιχειρηματικές τους πρωτοβουλίες, χορηγώντας τις καλύτερες από αυτές με επιχορηγήσεις.

Τέλος, ο Οργανισμός Απασχόλησης θα μπορούσε να παρέχει μεγαλύτερες επιχορηγήσεις για την αυτοαπασχόληση μέσω επιχειρηματικών ιδεών, καθώς και να προσφέρει μια δοκιμαστική δοκιμή του επιχειρηματικού μοντέλου.

Πολωνία

Όπως δείχνουν τα στοιχεία, οι μεγαλύτερες αδυναμίες του πολωνικού επιχειρηματικού συστήματος συνδέονται με την ανεπαρκή αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος, τους υψηλούς φόρους, την πολύπλοκη γραφειοκρατία, το υποανάπτυκτο σύστημα ιδιωτικής χρηματοδότησης και την κακή υποδομή υπηρεσιών. Δεδομένου ότι τίποτα δεν προάγει το πνεύμα της επιχειρηματικότητας περισσότερο από τη σωστή εκπαίδευση, το πρώτο βήμα για την ενίσχυση των επιχειρηματικών δεξιοτήτων των Πολωνών θα ήταν η μεταρρύθμιση ενός υφιστάμενου επιχειρηματικού αντικειμένου ώστε να γίνει πιο πρακτικό. Το πολωνικό Υπουργείο Παιδείας έχει ήδη δηλώσει ότι το 2023, οι μαθητές λυκείου θα αποκτήσουν περισσότερες πρακτικές επιχειρηματικές γνώσεις χάρη στο μάθημα που ονομάζεται "επιχειρήσεις και διοίκηση". Οι πρακτικές γνώσεις εξακολουθούν να αποκτώνται καλύτερα με άμεση δράση, οπότε η διάθεση περισσότερων δημόσιων κονδυλίων για τη δημιουργία επιχειρηματικών διαγωνισμών θα ενθάρρυνε τους μαθητές να ασκήσουν τις επιχειρηματικές τους δεξιότητες. Μέχρι στιγμής, δεν υπάρχουν αρκετά προγράμματα τέτοιας φύσης, ιδίως σε επίπεδο λυκείου, με αποτέλεσμα ο αριθμός των νέων επιχειρηματιών να είναι πολύ χαμηλός. Ένας αυξανόμενος αριθμός πανεπιστημίων δημιουργεί τις θερμοκοιτίδες νεοφυών επιχειρήσεων για να ενθαρρύνει την επιχειρηματικότητα των φοιτητών, οπότε η διάθεση μεγαλύτερης χρηματοδότησης σε τέτοιους φορείς θα μπορούσε να βοηθήσει τους πολλά υποσχόμενους επιχειρηματίες με αρχική χρηματοδότηση. Επιπλέον, η αύξηση του γενικού επιχειρηματικού και οικονομικού αλφαριθμητισμού της πολωνικής κοινωνίας είναι απαραίτητη και θα μπορούσε να γίνει με τη βοήθεια κοινωνικών εκστρατειών που χρηματοδοτούνται από την κυβέρνηση και ιδιωτικές εταιρείες. Τα δωρεάν επιχειρηματικά εργαστήρια που διοργανώνονται σε τακτική βάση από τις πόλεις και τις περιφέρειες θα μπορούσαν να ενισχύσουν τα επίπεδα επιχειρηματικότητας μεταξύ των νέων, ιδίως στις αγροτικές περιοχές, όπου οι άνθρωποι συχνά δυσκολεύονται να βρουν δουλειά.

Με κάθε βεβαιότητα, όλες οι εκπαιδευτικές αλλαγές πρέπει να συνοδεύονται από διαρθρωτικό μετασχηματισμό. Αν και οι κυβερνητικές πολιτικές σχετικά με την επιχειρηματικότητα βελτιώνονται σιγά-σιγά, η πολυπλοκότητα της γραφειοκρατίας, η αύξηση των φόρων και η απρόβλεπτη λειτουργία του νομικού συστήματος αποθαρρύνουν πολλούς Πολωνούς από το να ξεκινήσουν οποιαδήποτε επιχειρηματική δραστηριότητα. Όσο η ίδρυση μιας επιχείρησης είναι μια δύσκολη διαδικασία, πολλοί άνθρωποι θα αποφασίζουν να μην το κάνουν. Είναι ζωτικής σημασίας να απλοποιηθεί η όλη διαδικασία ίδρυσης μιας επιχείρησης και να αποφεύγεται η αλλαγή των επιχειρηματικών κανονισμών κάθε χρόνο. Η κανονιστική σταθερότητα είναι ένας από τους αποφασιστικούς παράγοντες πίσω από τα υψηλά επίπεδα επιχειρηματικότητας σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες.

Ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια για τους νέους επιχειρηματίες είναι σίγουρα το υψηλό κόστος εισόδου σε μια αγορά, οπότε αν μειωθούν οι εισφορές τους στο ZUS (Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων), η έναρξη μιας επιχείρησης θα ήταν δυνατή για περισσότερους ανθρώπους. Τέλος, η προώθηση των πολωνικών εταιρειών σε Κεφάλαια Επιχειρηματικών Συμμετοχών και η ενθάρρυνση της χρηματοδότησης από τον ιδιωτικό τομέα με τη βοήθεια φορολογικών μειώσεων και κανονισμών θα μπορούσε να μειώσει την εξάρτηση των πολωνών επιχειρηματιών από την αυτοχρηματοδότηση και τα δάνεια. Σε πολλές ευρωπαϊκές και μη ευρωπαϊκές χώρες, οι επενδυτικοί άγγελοι και οι επενδυτές επιχειρηματικών κεφαλαίων προωθούν την καινοτομία υποστηρίζοντας υποσχόμενες εταιρείες, οπότε ένα καλύτερα συνδεδεμένο επιχειρηματικό δίκτυο θα μπορούσε να κάνει θαύματα για τους Πολωνούς επιχειρηματίες. Συνολικά, τόσο οι κανονιστικές όσο και οι εκπαιδευτικές αλλαγές είναι απαραίτητες για την ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας στην Πολωνία.

Ρουμανία

Εκτός από τα κυβερνητικά προγράμματα στήριξης, όπως το Start-Up Nation και το Innotech Student, η κυβέρνηση μέσω του Υπουργείου Νεολαίας και Αθλητισμού θα πρέπει να προωθήσει περισσότερες εκπαιδευτικές δραστηριότητες σχετικά με τον οικονομικό αλφαριθμητισμό, τις επιχειρηματικές δεξιότητες και την κατανόηση του τρόπου λειτουργίας της αγοράς. Τέτοιες εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες θα υποστήριζαν τους νέους με ικανότητες πριν υποβάλουν αίτηση για το πρόγραμμα ή τα ευρωπαϊκά κονδύλια. Μια επόμενη πρωτοβουλία θα μπορούσε να είναι μια στρατηγική μάρκετινγκ για αυτά τα προγράμματα ώστε να προσεγγίσουν τους νέους. Όσον αφορά τα ίδια τα προγράμματα, η διαφοροποίηση των τομέων δραστηριότητας θα ήταν ένα σημαντικό πλεονέκτημα, δεδομένου ότι οι προτιμήσεις των νέων δεν είναι μόνο στον τομέα της παραγωγής ή της πληροφορικής, αλλά και στους πολιτιστικούς, δημιουργικούς και κοινωνικούς τομείς. Στη Ρουμανία, υπάρχει ένα πρόγραμμα σπουδών επιχειρηματικότητας για το λύκειο, αλλά δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά με την αποτελεσματικότητα ή την ικανοποίησή του.

Ο τομέας της μη τυπικής εκπαίδευσης θα πρέπει να επικεντρωθεί στην ανταλλαγή εμπειριών και στις διαδικασίες ανάπτυξης δεξιοτήτων και στους κόμβους δημιουργικότητας για τη δημιουργία νέων ιδεών. Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήχθη, η έλλειψη ιδεών και εμπειριών και η σημασία της ανταλλαγής εμπειριών από εξειδικευμένους επιχειρηματίες είναι σημαντικές πτυχές για τους νέους. Ως εκ τούτου, τα μη τυπικά προγράμματα για την επιχειρηματικότητα που θα μπορούσαν να καλύψουν αυτές τις πτυχές θα ήταν ευεργετικά.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Το παρόν σχέδιο δράσης για την προώθηση των επιχειρηματικών δεξιοτήτων και της μάθησης αναπτύχθηκε για να προσδιορίσει την κατάσταση της νεανικής επιχειρηματικότητας, τη συνολική εξέλιξη των εθνικών πολιτικών για την επιχειρηματικότητα και τα διάφορα μέτρα για τη διευκόλυνση των επιχειρηματικών πρακτικών και δραστηριοτήτων στη Βουλγαρία, την Ελλάδα, την Ιταλία, τη Βόρεια Μακεδονία, την Πολωνία και τη Ρουμανία. Με βάση αυτό το σχέδιο δράσης, το εκπαιδευτικό υλικό, ένα διαδικτυακό μάθημα για την επιχειρηματικότητα και μια εργαλειοθήκη κατάρτισης, θα είναι προσαρμοσμένα στις ανάγκες των νέων στις χώρες εταίρους. Αν και υπάρχουν ομοιότητες στην επιχειρηματική κουλτούρα στις χώρες εταίρους, υπάρχουν μικρές διαφορές στα μέτρα που λαμβάνονται για τη διευκόλυνση της επιχειρηματικότητας και των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Οι διαφορές αυτές ποικίλλουν όσον αφορά την επιχειρηματική κουλτούρα και την επιχειρηματική νοοτροπία, τη δημόσια και ιδιωτική στήριξη της επιχειρηματικότητας και την επιχειρηματική εκπαίδευση. Το έγγραφο προσδιόρισε επίσης ελλείψεις δεξιοτήτων και συγκεκριμένες δράσεις που μπορούν να υιοθετηθούν κατά την προώθηση της επιχειρηματικότητας στους νέους.

Το σχέδιο απευθύνεται σε νέους, νέους επιχειρηματίες και οργανισμούς που δραστηριοποιούνται στον τομέα της νεανικής επιχειρηματικότητας. Το σχέδιο αξιολογήθηκε από 20 νέους στις χώρες εταίρους, πριν από τη δημοσίευσή του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ahmad, N., & Seymour, R. (2008). Defining Entrepreneurial Activity: Definitions Supporting Frameworks for Data Collection. *OECD Statistics Working Papers*, 01. doi:<https://doi.org/10.1787/243164686763>.
- Bandinelli, C. (2015). *Il miglior lavoro del mondo. Lo strano caso dell'imprenditoria sociale*. Doppiezero.
- Bernardino, S., & Santos, J. (2020). Gender Differences and Generation of Ideas on Civic Crowdsourcing. In J. G. Dantas, & L. C. Carvalho (Eds.), *Handbook of Research on Approaches to Alternative Entrepreneurship Opportunities* (pp. 353-378). IGI Global. doi:<https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1981-3.ch017>
- Bosma, N., Hill, S., Ionescu-Somers, A., Kelley, D., Levie, J., & Tarnawa, A. (2020). *Global Entrepreneurship Monitor. 2019/2020 Global Report*. London: Global Entrepreneurship Research Association.
- Cedefor. (2018). *Vocational education and training in Bulgaria. Short Description*. Luxembourg: Publications office. doi:<https://data.europa.eu/doi/10.2801/600634>
- CEEDR. (2000). *Young entrepreneurs, women entrepreneurs, co-entrepreneurs and ethnic minority entrepreneurs in the European Union and Central and Eastern Europe*. CEEDR.
- Citi Foundation. (2022). *Młodzi a przedsiębiorczość*. Citi Foundation.
- Delinesheva, M., & Jolovski, J. (2021). *Mapping Report of Initiatives in Bulgaria for adolescent skills. Development through innovation, social entrepreneurship and financial literacy*. UNICEF.
- Eurofound. (2022, May 19). *Living and working in Greece*. Retrieved from Eurofound: <https://www.eurofound.europa.eu/country/greece>
- European Commission. (2013). *ENTREPRENEURSHIP 2020 ACTION PLAN. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe*. Brussels: European Commission.
- European Commission. (2021, June 21). *European Innovation Scoreboard: Innovation performance keeps improving in EU Member States and regions*. Retrieved from European Commission: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_3048
- European Commission. (2022). *Recommendation for a COUNCIL RECOMMENDATION on the 2022 National Reform Programme of Bulgaria and delivering a Council opinion on the 2022 Convergence Programme of Bulgaria*. Brussels: European Commission.

- European Training Foundation. (2014). *Стратегија за претприемачко учење во република македонија 2014-2020 г. [Entrepreneurial Learning Strategy of the Republic of Macedonia 2014-2020]*. Skopje.
- European Union. (n.d.). *EU Youth Strategy*. Retrieved from https://europa.eu/youth/strategy/employment-entrepreneurship_en
- Georgakopoulos, T. (2022, January). *20 Months Into The Pandemic*. Retrieved from Dianeosis: <https://www.dianeosis.org/en/2022/01/20-months-into-the-pandemic/>
- Hill, S., Ionescu-Somers, A., Coduras, A., Guerrero, M., Roomi, M. A., Bosma, N., . . . Shay, J. (2022). *Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report: Opportunity Amid Disruption*. London: Global Entrepreneurship Research Association.
- Insights PulseZ. (2021). *Insights PulseZ*. Insights PulseZ. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/11qYWEITxMxBQgmuwt88ls6ci_6C6CANC/view
- Ioane, B., Bibu, N., Brancu, L., & Nastase, A. (2020). Entrepreneurship Intention Among Business Students in Romania. *Review of International Comparative Management*, 21(5), 703-718. doi:10.24818/RMCI.2020.5.703
- Ionescu-Somers, A., & Tarnawa, A. (Eds.). (2020). *Diagnosing COVID-19 Impacts on Entrepreneurship. Exploring policy remedies for recovery*. London: Global Entrepreneurship Research Association.
- Istat. (2022). *Situazione e prospettive delle imprese dopo l'emergenza sanitaria Covid-19*. Istat.
- Italia Online. (2022). *Imprese guidate da giovani: ecco i settori dove si cresce di più*. Retrieved from Italia Online: <https://www.italiaonline.it/risorse/impres-guidate-da-giovani-ecco-i-settori-dove-si-cresce-di-piu-3339>
- Kalavros-Gousiou, D. (Ed.). (2021). *Start Ups in Greece 2020-2021. Progressing against all odds*. Athens: FOUND.ATION.
- Krsteva, V. (2022). *ДЕЛЮБНИ СУБЈЕКТИ - BUSINESS ENTITIES*. Skopje: State Statistical Office.
- Kucketz, A., & Brändle, L. (2022). Creative reconstruction: a structured literature review of the early empirical research on the COVID-19 crisis and entrepreneurship. *Management Review Quarterly*, 72, 281-307. doi:<https://doi.org/10.1007/s11301-021-00221-0>
- Macrotrends. (2022). *North Macedonia Youth Unemployment Rate 1991-2022*. Retrieved from Macrotrends:

<https://www.macrotrends.net/countries/MKD/north-macedonia/youth-unemployment-rate>

- Marinova, G. (2022, May 5). *Разкриват се нови възможности за финансиране на младежкото предприемачество в България. [New opportunities for financing youth entrepreneurship in Bulgaria emerge].* Retrieved from Bloomberg TV Bulgaria: <https://www.bloombergtv.bg/a/16-biznes-start/106121-vazmozhnosti-za-finansirane-na-mladezhkoto-predpriemachestvo-v-balgariya>
- Ministry of Economic Development. (2021, April 28). *Obtaining access to finance at national level* . Retrieved from Ministry of Economic Development: <https://www.mise.gov.it/index.php/en/single-digital-market/funding-a-business-access-to-finance>
- Ministry of Youth and Sport. (2022). *НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЯ ЗА МЛАДЕЖТА 2021 – 2030 г. [National Youth Strategy 2021 - 2030].* doi:[https://nism.bg/bg/documents/nacionalni/bgstrategii?view=frontlist&catid\[0\]=45](https://nism.bg/bg/documents/nacionalni/bgstrategii?view=frontlist&catid[0]=45)
- Ministry of Youth and Sports. (2011). *Национална стратегия за младежта 2010 – 2020 г. [National Youth Strategy 2010 - 2020].* Retrieved from [https://nism.bg/bg/documents/nacionalni/bgstrategii?view=frontlist&catid\[0\]=45](https://nism.bg/bg/documents/nacionalni/bgstrategii?view=frontlist&catid[0]=45)
- Morsa, M. (2022, April 27). *Lavoro, per Gen Z e Millennial meglio disoccupati che infelici – Il report.* Retrieved from Open Online: <https://www.open.online/2022/04/27/lavoro-millennial-gen-z-report/>
- Open Polis. (2022, March 7). *Il potenziale impatto del Pnrr sulle condizioni dei giovani.* Retrieved from Open Polis: <https://www.openpolis.it/il-potenziale-impatto-del-pnrr-sulle-condizioni-dei-giovani/>
- Patreski, M. (2021, January 11). *Poverty during Covid-19 in North Macedonia: Analysis of the Distributional Impact of the Crisis and Government Response. Partnership for Economic Policy Working Paper No. 2021-01.* doi:<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3903373>
- PwC. (2021). *Młodzi Polacy na Runku Pracy 2021.* PwC.
- Riahi, S. (2010, November). *Youth Entrepreneurship: Ottawa's Portfolio in Talent Development. Open Source Business Resource.* Retrieved from <http://timreview.ca/article/394>
- Romanian Government. (2015). *Strategia Națională în domeniul politicii de tineret 2015-2020 [National Strategy in the field of youth policy 2015-2020].*
- Rusconi, G. (2022, April 20). *“Great resignation”: perché è un fenomeno in crescita e come rallentarla.* Retrieved from Il Sole 24 Ore:

https://www.ilsole24ore.com/art/great-resignation-perche-e-fenomeno-crescita-e-come-rallentarla-AEU3sfLB?refresh_ce=1

Srbinoski, B., Petreski, B., & Petreski, M. (2022). The Covid-19 impact on exports in North Macedonia—firm-level analysis. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*. doi:10.1080/1331677X.2022.2063918

Tarnawa, A. (Ed.). (2021). *Raport z badania Global Entrepreneurship Monitor Polska 2021*. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.

Tomovska-Misoska, A., Dimitrova, M., & Mrsik, J. (2016). Drivers of entrepreneurial intentions among business students in Macedonia. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 29(1), 1062-1074. doi:10.1080/1331677X.2016.1211956

Vasilopoulos, A., & Tsitsakis, C. (2020). Entrepreneurship in Greece. *KnE Social Sciences*, 4(1), 71-78. doi:<https://doi.org/10.18502/kss.v4i1.5978>